

Харьковский национальный технический университет
сельского хозяйства имени Петра Василенко

МЕДИА И ФИЛОСОФИЯ: ГРАНИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Монография

Под редакцией Л. Н. Дениско, С. А. Заветного

Харьков
«Право»
2017

УДК 101:316.776

ББК 87.223

М42

К 20-летию кафедры ЮНЕСКО «Философия человеческого общения»
и социально-гуманитарных дисциплин

Рекомендовано к печати кафедрой ЮНЕСКО «Философия человеческого общения» и социально-гуманитарных дисциплин Харьковского национального технического университета сельского хозяйства имени Петра Василенко (протокол № 5 от 17.12.2016 г.)

Рецензенты:

В. А. Абашиник – доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой гуманитарных и фундаментальных юридических дисциплин Харьковского экономико-правового университета;

В. В. Гусаченко – доктор философских наук, профессор Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина

Авторский коллектив:

А. П. Алексеенко, М. В. Бейлин, Л. М. Газнюк, О. Г. Данильян, Л. Н. Дениско, А. П. Дзевань, С. А. Заветный, Л. А. Карпец, И. И. Куликова, А. А. Маляренко, Н. И. Моисеева, Е. Ю. Мошинская, Д. В. Петренко, С. Г. Пилипенко, Е. В. Прудникова, Ю. А. Семенова, К. П. Яковенко

Ответственный за выпуск С. Г. Пилипенко

Авторский коллектив искренне благодарит В. А. Прудникова
за помощь в издании монографии

Медиа и философия: грани взаимодействия : монография / [А. П. Алексеенко, М. В. Бейлин, Л. М. Газнюк и др.] ; под ред. Л. Н. Дениско, С. А. Заветного. – Харьков, 2017. – 258 с.

ISBN 978-966-937-139-3

Коллективная монография посвящена философско-культурологическим и философско-антропологическим аспектам взаимодействия медиа и философии. В поле зрения авторов проблемы трансформации философии под влиянием медиа в современном информационном обществе. Отмечается, что взаимодействие медиа и философии в информационном обществе приобретает новую конфигурацию. Рассматриваются появление медиафилософии, становление медиареальности, медиасубъектов. Анализ указанных феноменов представлен в контексте новой парадигмы «мир – медиа – человек», которая не имела аналогов в предыдущие эпохи.

Для специалистов в области философской антропологии, философии культуры, социальной философии, культурных и социальных исследований и тех, кто интересуется вопросами медиафилософии и медиаантропологии.

УДК 101:316.776

ББК 87.223

© Алексеенко А. П., Бейлин М. В., Газнюк Л. М. и др., 2017

© Оформление. Издательство «Право», 2017

ISBN 978-966-937-139-3

УДК 101:316.776

ББК 87.223

M42

До 20-річчя кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування»
та соціально-гуманітарних дисциплін

Рекомендовано до друку кафедрою ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету імені Петра Василенка (протокол №5 від 17.12.2016 р.)

Рецензенти:

В. О. Абаши́н – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних і фундаментальних юридичних дисциплін Харківського економіко-правового університету;

В. В. Гусаченко – доктор філософських наук, професор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Авторський колектив:

А. П. Алексе́нко, М. В. Бейлі́н, Л. М. Газнюк, О. Г. Данильян, Л. М. Дені́ско, О. П. Дзьобань, С. О. Заветний, Л. А. Карпець, І. І. Куликова, О. О. Маляренко, Н. І. Моїсеєва, О. Ю. Мошинська, Д. В. Петренко, С. Г. Пилипенко, О. В. Прудникова, Ю. А. Семенова, К. П. Яковенко

Відповідальний за випуск С. Г. Пилипенко

Авторський колектив висловлює щирі вдячність В. А. Прудникову за допомогу у виданні монографії

Медіа та філософія: грані взаємодії : монографія / [А. П. Алексе́нко, М. В. Бейлі́н, Л. М. Газнюк та ін.] ; за ред. Л. М. Дені́ско, С. О. Заветного. – М42 Харків, 2017. – 258 с.

ISBN 978-966-937-139-3

Колективна монографія присвячена філософсько-культурологічним і філософсько-антропологічним аспектам взаємодії медіа та філософії. Автори досліджують проблеми трансформації філософії під впливом медіа в сучасному інформаційному суспільстві. Відзначається, що взаємодія медіа та філософії в інформаційному суспільстві набуває нової конфігурації. Розглядаються поява медіафілософії, становлення медіареальності, медіасуб'єктів. Аналіз цих феноменів представлений у контексті нової парадигми «світ – медіа – людина», яка не мала аналогів у попередні епохи.

Для фахівців у галузі філософської антропології, філософії культури, соціальної філософії, культурних і соціальних досліджень і тих, хто цікавиться питаннями медіафілософії і медіантропології.

УДК 101:316.776

ББК 87.223

© Алексе́нко А. П., Бейлі́н М. В., Газнюк Л. М. та ін., 2017

© Оформлення. Видавництво «Право», 2017

ISBN 978-966-937-139-3

УДК 101:316.776

ББК 87.223

M42

To the 20 anniversary of the UNESCO department «Philosophy of human communication» and social-humanitarian disciplines

Recommended for publishing by the UNESCO department «Philosophy of human communication» and social-humanitarian disciplines

*of Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture,
(record № 5 from 17.12.2016)*

C o p y r e a d e r s :

V. A. Abashnik – Doctor of Philosophy, professor, the head of the humanitarian and fundamental law disciplines department; Kharkiv Economic-Law University;

V. V. Gusachenko – Doctor of Philosophy, professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv.

W r i t i n g s t a f f :

A. P. Alekseenko, M. V. Beilin, L. M. Gaznuk, O. G. Danilyan, L. N. Denisko, A. P. Dzeban, S. A. Zavetnyi, L. A. Karpez, I. I. Kulikova, A. A. Malyarenko, N. I. Moiseeva, E. Y. Moshynskaya, D. V. Petrenko, S. G. Pilipenko, E. V. Prudnikova, Y. A. Semenova, K. P. Yakovenko

Executive secretary S. G. Pilipenko

Writing staff appreciates V. A. Prudnikov for assistance
in publishing the monograph

Media and philosophy: borders of interaction : the monograph /
[A. P. Alekseenko, M. V. Beilin, L. M. Gaznuk and others] ; under the editorship of
M42 L. N. Denisko, S. A. Zavetnyi. – Kharkov, 2017. – 258 p.

ISBN 978-966-937-139-3

The multi-authored monograph is dedicated to philosophical-culturological and philosophical-anthropological aspects of interaction of media and philosophy. In the authors' view are problems of transformation of philosophy under the influence of media in modern information society. In the monograph is underlined that the interaction of media and philosophy in the information society takes the new configuration which happened in the result of acting modifications as media as philosophy. It is reviewed the appearance of mediaphilosophy, formation of mediareality, mediasubjects. The analysis of such phenomena is presented in the context of new paradigm «world – media – human», which did not have any analogue in previous times.

The monograph is addressed to the specialists in the sphere of philosophical anthropology, philosophy of culture, social philosophy, cultural and social researches and for those who are interested in the mediaphilosophy and mediaanthropology matters.

УДК 101:316.776

ББК 87.223

© Alekseenko A. P., Beilin M. V., Gaznuk L. M.
and others, 2017

© Book design. Publisher «Pravo», 2017

ISBN 978-966-937-139-3

ПРЕДИСЛОВИЕ

Роль медиа в современной жизни настолько велика, что нынешнее общество характеризуют не только как «информационное», не только как «общество знаний», «общество риска», «постиндустриальное общество», но и как «медиадизитированное», т. е. общество, «детерминируемое медиа». Медиа стали новой константой, которая активно вторгается во все сферы жизни как общества, так и личности, трансформируя мировоззрение, ценности, установки, модели поведения, предпочтения, политические ориентиры. Пожалуй, сегодня нет такого сегмента жизни общества и человека, которые не ощутили бы на себе вторжения медиа. Скорость и публичность – их главные атрибуты, изменяющие границы и временные рамки.

Медийная революция XX века стала тем безусловным фактором, который привел к появлению нового типа реальности – медийной, структурирующуюся двумя полосами: производством и потреблением медиапродуктов, стимулирующих друг друга. Мы являемся свидетелями совершенно новых феноменов, характеризующих медиареальность: медиасубъект, медиаиндустрия, медиакультура, медиатехнологии, медиапространство, медийный человек, медийность тела, медиаантропология, медиаобраз, медийное образование, медийная безопасность и т. д. Они – свидетели новых парадигм, среди которых ведущей становится парадигма «мир – медиа – человек». Эта парадигма не имела аналогов в предыдущих исторических эпохах. Не случайно аналитики характеризуют всевозрастающую роль медиа в жизни общества и личности как медийный фундаментализм.

Взаимодействие медиа и философии не относится к так называемым «вечным» философским проблемам. Это взаимодействие – составляющая более широкого философского дискурса – философского осмысления медиа, одним из проявлений которого является медиафилософия. Медийность – новый атрибут философии, ее новая характеристика.

Философия и медиа – сложные социокультурные структуры. Они не могут быть проанализированы только на основе абсолютизации монологичного подхода. Анализ их взаимодействия в современных социокультурных

реалиях требует новых подходов. Таким является полипарадигмальный подход, который базируется на множественности взаимоотношений, взаимодействий. Множественность продуцирует разнообразные комбинации взаимодействия.

Такой подход обусловил структуру коллективной монографии. В работе, прежде всего, имеет место философский анализ медиа, «оптика медиа». Авторы представили свои варианты ответов на вопрос: «Что такое медиа?» и отсюда сделали шаг в осмыслении отношений между медиа и философией. Влияние медиа на философию привело к трансформации философии, изменению ее конфигурации, соотношению классического и постклассического образа, рисунка философии, поставило вопрос о профессионализме в философском процессе. Философская оптика обосновывает философское видение медиа как полифонию смыслов. Медиа проникает во все философские направления: социальную философию, антропологию, философию культуры, техники, философию образования, экзистенциальную философию и т. д. Происходят изменения в профессиональной деятельности философского сообщества.

Сегодня в поле философского дискурса широко обсуждаются вопросы виртуальной реальности, кибер-онтологии, технизированного человека, «болезни духа», телесности как медиа, новые философские направления. И это далеко не полный перечень философских проблем в условиях информационной цивилизации, которые подлежат осмыслению. Происходит медийный поворот в конструировании и конституировании современной философской реальности. Его уже нельзя оценивать в координатах или/или, как прогрессивный или деградационный процесс.

Взаимодействие медиа и философии – довольно сложный и неоднозначный процесс. Их взаимодействие имеет дискуссионный характер. Философская оптика подчинена двум проблемами: первая – состоянию философского осмысления медиа, а вторая – анализу философской жизни, бытия философии в медийном ландшафте, понимая под ним медийное пространственно-временное и социокультурное единство. Философская жизнь происходит в конкретных обстоятельствах места и времени, в конкретных исторических и духовных проекциях.

Медиа обусловили перелом в образовании. Оно приобретает рисунок гипертекста, собирания «пазлов». Происходит взаимосвязь двух образовательных тенденций: технологической и медийной; сам человек становится техномедийным. Это обусловило дискуссии «pro and contra» инновационных процессов в образовании.

В монографии рассматривается статус философии и медиа как особого товара. Нельзя не согласиться с точкой зрения тех аналитиков, которые подчеркивают, что коммерциализация охватывает все сферы, которые раньше не были вовлечены в процесс получения прибыли: искусства, общения, образования, философии. Они в таком статусе – показатели «общества потребления», в котором превалирует стремление к удовольствию, потреблению и прибыли. Меняется ценность человека – он становится человеком использующим, потребляющим, развлекающимся.

Взаимодействие медиа и философии представлено как полифония, взаимообусловленность каждого из феноменов одного другим, их роли в жизни современного человека и общества. Актуализируется их функционирование в жизни украинского общества.

Авторский коллектив представил свои научные размышления как разработку одного из направлений научно-исследовательского проекта кафедры ЮНЕСКО «Философия человеческого общества» и социально-гуманитарных дисциплин. Как отметила генеральный директор ЮНЕСКО И. Бокова: «ЮНЕСКО выдвигает философию на первый план, как инструмент личного и коллективного освобождения. Ведь думать, одновременно размышляя, – это и есть философия, и все мы постоянно занимаемся ею, движимые самым настоящим импульсом всех проявлений человеческого изобретательства – удивлением».

NOTA BENE. МЕДИА: ПОЛИФОНΙΑ СМЫСЛОВ

«Сообщением, передаваемым средством коммуникации, является само это средство (the medium is the message). Электрический свет, устная речь, письмо, дороги, деньги, часы, печать, книги, реклама, транспортные средства, печатный станок, кино, фотография, пишущая машинка, фотограф, телефон, телевидение и др. – все это медиа»

М. Маклюэн

«Медиа – машина прерывания символического обмена, средство кодификации, перевода событий из реального плана в абстрактный»

Ж. Бодрийяр

«Философия благодаря масс-медиа становится “поистине популярной”... Медиа вторглись даже в такую слышную эзотерической сфере как философское производство»

Л. Пэнто

«То, что нам известно про наше общество и даже про мир, в котором мы живем, мы знаем благодаря масс-медиа. ... Понятием масс-медиа должны быть охвачены все общественные учреждения, которые используют для распространения сообщений технические множительные средства»

Н. Луман

«Медиа, как “железо” (hardware), всегда находятся под подозрением. Незнаковое субмедиальное пространство всегда остается загадкой для субъекта»

Б. Гройс

«“Протеиновой оболочкой” медиавируса может быть событие, изобретение, технология, система идей, музыкальная фраза, визуальный образ, просто умело сконструированный слоган (возможно даже парадоксальный), научная теория, громкий скандал, стиль одежды или даже популярность, – главное, чтобы она, оболочка, привлекала наше внимание»

Д. Рашкофф

«Медиа инстиллированы в нашу способность понимать мир в его данности. Мы видим не медиа, но медиями. ... В массовом формате медиа обретают то качество, которое изменяет реальность и определяет предмет философской рефлексии»

В. Савчук

ГЛАВА 1

МЕДІА: ФИЛОСОФСКАЯ ОПТИКА

1.1. Сучасна культура в медійному просторі

В умовах глобалізації та інформатизації сучасності проблема «світ – людина – культура», де кожний із названих компонентів взаємодіє один з одним, обумовлюючи розвиток та трансформацію світу, суспільства й людини як єдиного процесу, доповнюється новим співвідношенням «людина – медіа» та «медіа – світ». З'являються новітні інформаційно-комунікативні технології (електронні медіа, комп'ютерні технології тощо). Ця ситуація свідчить про інноваційний та бурхливий розвиток медіапроцесів у другій половині ХХ століття. Як зазначає сучасний дослідник В. Савчук, якщо XVIII століття – століття просвіти, XIX століття – століття індустріальної епохи, то ХХ століття знаменує століття інформації, змінивши назву століття літаків, електрики, машин, атома, комп'ютера. Тому, визначає у підсумку автор, інтерес дослідників із різних галузей до проблеми медіа, їх ролі в житті суспільства значно зростає.

Уже в 60-ті роки ХХ століття канадський учений М. Маклюен вказав на те, що кожне відкриття в медійній сфері створює нову картину світу, по-новому структуруючи простір і час, суспільство й людину. Історія людства перетворюється на історію вдосконалення способів комунікації: від сигналу до письмового знаку й друкарського станку Гуттенберга, означаючи зміну способів передачі інформації. Дослідник наголошував на тому, що тип людської особистості, ментальність, рівень розвитку мистецтва й науки, економічний та політичний устрій – усі ці елементи детермінуються відповідними типами медіа. Як зазначає А. Назарчук: «Ідеологія, релігія, творчість, освіта – всі сфери, що обслуговують культуру – змушені змінювати формати розповсюдження, перейти від статичних книжкових форм комунікації до мобільних інформаційно-комунікаційних форм» [1, с. 75].

Як зазначає один із відомих дослідників інформаційної сучасності М. Кастельс, людство зустрічається з новими формами соціальної взаємодії, соціального контролю й соціальних змін [2, с. 40]. Виникає суспільство, ядром якого стає нова комунікаційна організація, що втілює мережеву логіку базисної структури. Мова вже не йде винятково про накопичення знань. Новий тип суспільного устрою дослідник називає мережевим, щоб спеціально наголосити на провідній ролі комп'ютеризованих інформаційних ліній зв'язку, які пронизують соціальну тканину в усіх напрямках. Згідно з дослідником, «мережеве суспільство» відбиває складність існування людства, що переживає «хворобу зростання» на сучасному етапі, переходить на новий етап самоорганізації та самовизначення, характеризується «глобалізацією стратегічно важливих різновидів економічної діяльності, мережевою формою організації, гнучкістю й нестабільністю роботи та індивідуалізацією праці, культурою реальної віртуальності, яка сконструйована взаємопереплетеною й різноманітною медіасистемою й трансформацією матеріальних засад життя (простору та часу) шляхом утвердження просторів потоків і безчасового часу як атрибутів домінантної активності...» [2, с. 100]. Значимість інформації в гетерогенному середовищі, що презентується багаторівневою мережею, значно перевищує значущість інформації в гомогенному середовищі. Наголошується, що саме мережі створюють нову соціальну морфологію сучасних суспільств, де відбувається розповсюдження «мережевого мислення», що має значний вплив на повсякденність пересічної людини.

Визначаючи роль інформаційного простору в сучасному суспільстві, дослідники вказують на формування абсолютно інших механізмів функціонування суспільства, які змінюють соціальні інституції, ритм життя, форми життя, системи цінностей, що, в свою чергу, впливають на механізми особистісного самовизначення. С. Московичі стверджує, що зазначена ситуація стала можливою тому, що протягом усього декількох поколінь відбувся перехід від культури слова до культури візуальних образів [3]. Автор звертає увагу на те, що вплив на свідомість людини визначається могутністю й можливістю засобів комунікації, коли вже не людина створює інформацію, а інформація створює людину. Мова йде про активний вплив на внутрішній світ особистості, на зміну культурного образу людини.

Наступає новий етап у розвитку процесів обміну інформацією, що пов'язаний з інтенсивним упровадженням і переплетенням сучасних комп'ютерних і телефонних технологій, технологій теле- і радіомовлення, швидкісним розповсюдженням локальних і глобальних мереж, створюючи нову якість інформаційного обміну й інструментарію впливу на людську свідомість. Таким чином, розгляд інформаційного середовища можливий лише за умови аналізу інформації, яка циркулює в ньому, а також комунікації в якості компоненту сучасної культури. Комунікація незалежно від бажання суспільства чи людини у світі, актуалізуючи власні ціннісні та змістовні виміри, здійснює вплив на розвиток і самої культури, адже відтепер спосіб функціонування культури пов'язаний із величезним обсягом інформації.

Відбувається становлення медіалогії як галузі наукового знання, де медіа виступають в якості однієї з домінант, однієї з важливих констант інформаційного суспільства. Це пов'язано з тим, що концепти, знаки, символи, в залежності від того, якими технологічними способами вони транслюються, здатні змінювати суспільство, корегуючи суспільну свідомість. Сьогодні технічні засоби набувають масового характеру, тому не особистості, а саме ідеї, які транслюються, змінюють світ. Проте, слід підкреслити, що завдяки медіа світ культури наповнюється новими смислами й образами, нормами й стилями, формами спілкування. Тому однією з суттєвих характеристик сучасної трансформації культури в просторі медіа є виникнення нової конфігурації культури, її нової форми. Слід зазначити, що під концептом «конфігурація» (від лат. configuration) розуміють як зовнішні обриси, так і взаємне розташування, співвідношення складових частин. Використовується термін «конфігурація» й відносно мистецтва композиції (П. Рікьор), де здійснюється опосередкований зв'язок між узгодженим та неузгодженим, підкреслюючи динамічний характер самої конфігурації.

Щодо конфігурації культури йдеться про полісемантичність її проявів, що стверджує її поліваріантність, адже головна риса сучасної культури – відсутність чітких меж. Конфігурація культури також означає й особливості сприймання, спосіб інтерпретації картин світу в умовах трансформації соціальної реальності. Відбувається становлення культури, що відповідає історичним умовам розвитку інформаційного суспільства. Це підкреслюється й сучасним філософсько-

культурологічним дискурсом. Ідеться про те, що в умовах глобалізації необхідно вести мову не про кризу культури, а про становлення нової культури. Іншими словами, сучасна культура – це єдність у множинності її проявів, що долає уявлення про неї як «буття-у-межах», трансформуючись у «буття-на-межі» або «буття-поза-межами» [4, с. 9].

О. Ніколаєва, розмірковуючи про стан класичних видів мистецтва в сучасних умовах інформаційного простору, доходить висновку, що перед сучасною філософією культури постала задача категоріального визначення й опису тих змін, які відбуваються не лише з класичними практиками мистецтва, але й культурою в цілому [5, с. 195]. Дослідниця пропонує використання концепту «трансфігурація» (від лат. «trans», «figura»). Цей концепт, на її думку, краще визначає новий тип змін, які характеризуються переносом/переходом «за», «через», «за межі», «скрізь», унаслідок чого відбувається як зміна образу, так і розташування (взаємовідношення) складових частин і будови взагалі. Власне, у терміні «transfigura» дослідниця підкреслює значення «перетворення», «видозмін». Вектор культури спрямований не лише на подолання власних меж, але й на повну трансформацію. Автор, досліджуючи термін «transfiguration», зазначає, що в ньому водночас присутні маркери «цифрової, просторової, художньої, економічної, людської й метафізичної природи: ілюзорне чи трансцендентне проникнення за межі різних реальностей; взаємоперетворення частин, чисел та образів; людського тіла – в геометричну фігуру чи діаграму, а статую – в зображення; (сакральне) перетворення, що обов'язково повинно мати певну споживчу вартість» [5, с. 200]. Це своєрідно втілює полістилізм, підкреслюючи не стільки свободу самовияву суб'єктів творчості й технологічні досягнення, а те, наскільки можливі інтерпретаційні зв'язки.

Під впливом медіа відбуваються трансформації, що знаменують органічний взаємозв'язок соціальної й інформаційної сфер. Особливої актуальності набуває питання створення нових онтологічних умов існування людини внаслідок перетворення інформаційного простору та появи принципово нових засобів масової інформації (ЗМІ) чи, як аналога цієї появи, засобів масової комунікації (ЗМК). Проте, Н. Луман досить критично розглядає вплив нових мас-медіа на життя, зазначаючи, що основні функції мас-медіа полягають не в примножен-

ні пізнання, соціалізації або наданні нормативного конформізму. Їхня мета – безперервне породження й переробка подразнень [6, с. 152]. У певний момент, наголошує автор, виникає залежність соціальної практики від електронного простору, які вже не мисляться поодиночі.

З'явилися електронні засоби масової інформації, виникли діалогічні способи надання інформації, збільшилася швидкість її трансляції, з'явилися раніше не відомі «електронні спільноти», як, наприклад, користувачі мережі. Виникають такі феномени як електронний уряд, блогова журналістика чи специфічні види культури, що тиражуються виключно через Інтернет. Людина, котра бере участь у будь-якій із значених практик, неминуче потрапляє під її вплив і відповідним чином змінює свою поведінку й свідомість. Відбувається модифікація сталих концептів, таких як релігія й наука, міф і технологія, інтуїція й розум, популярна й висока культура, жіночі й чоловічі архетипи, котрі починають інформаційно насичувати одне одного, породжуючи новий тип свідомості.

Поява електронних і цифрових медіа стала великим викликом 90-х років ХХ століття: «Якщо раніше домінувала картина світу, де людина була розташована «перед світом», а тому мала здатність розуміти його та відтворювати в певних образах, то людина постмодерної картини світу опиняється всередині світу, вона позбавлена дистанціювання, заміником якого є мережа комунікацій» [4, с. 9]. Технології передачі інформації постали найбільш складними й розгалуженими у світі, поєднуючи людей, транслуючи не лише телефонні розмови, але й різні види іншої інформації: телевізійні програми, цифрові дані тощо. Сучасній людині доступний весь необмежений масив інформації, який щосекунди збільшується. Медіаінформація може водночас існувати скрізь, миттєво сягаючи необхідних серверів за тисячі кілометрів. Створюється новий світ, де інформація домінує.

Відповідно постає питання визначення медіа. Зазначимо, що існує безліч тлумачень цього поняття. Безпосередньо поняття «медіа» було детально досліджено М. Маклюеном, Ж. Бодрійярм, К. Келлі. У різних варіантах медіа як феномен, що формує нові культурні горизонти, розкритий у працях Д. Рашкоффа, Ф. Фукуями, А. Карміна, С. Леша, Л. Пенто, В. Федотової, Г. Почепцова, В. Подороги, В. Дубровського, В. Савчука, О. Соболя та ін. В їхніх працях проводиться думка про те, що медіа стають однією з домінант, однією з важливих констант

сучасності й призводять як до виникнення медіареальності, так і до зміни конфігурації культури.

Стосовно того, чим саме є медіа, дослідники займають різні позиції. Згідно з однією, представленою у М. Маклюєна, під медіа слід розуміти «extensions of ourselves», тобто будь-яка форма сприйняття постає медіальною, тому що вона опосередкована нашими органами чуття. Інша позиція під медіа розуміє інстанції, що пропонують дистанціювання від чуттєво-тілесного досвіду. Її прихильники наголошують на урізноманітненні каналів зв'язку, за допомогою яких відбувається передача інформації, тим самим зазначаючи новий етап у розвитку людської цивілізації в цілому. Проте, якщо ми визначаємо комунікацію як дещо інше, ніж просто передача/прийом інформації, тоді ми вимушені визнати, що медіареальність торкається усіх аспектів людського життя. Медіа постають реальністю всіх, набуваючи максимально розширеного розуміння – у результаті в ролі медіа виступає все, що пов'язано з новими інформаційними технологіями, різноманіттям і плюралізмом інформації, швидкісним розповсюдженням інформації.

Немає такої сфери соціуму, куди б не проникали медіа. Вони кардинально змінюють соціальну, професійну, освітню й особисту сфери життя людини, бо інформація й знання разом зі спілкуванням складають основу розвитку соціальної реальності. Комплекс «традиційні – соціальні медіа» створює той інформаційний ландшафт, де кожний може бути не лише пасивним споживачем, але й активним безпосереднім учасником медіадії. Медіа постають самостійним феноменом і цим знаменують відмову від розуміння медіа як засобу, посередника (у зв'язку з появою електронних ЗМІ, екранних технологій тощо). Так, будь-хто може приєднатися до мас-медіа за допомогою Інтернету, який перетворюється в феномен медіасередовища, котре виникло завдяки новітнім технологіям і де, власне, відбувається поява культурних кодів, які впливають на розвиток людської культури як системи. Потoki, що весь час збільшуються, зумовлюють швидкісне розповсюдження медіапохідних в усьому соціокультурному просторі. Змінюються не лише модуси існування людини – змінюється культурна парадигма сучасного інформаційного суспільства.

На думку сучасних аналітиків, нові медіа доповнюють, але не замінюють сучасну широку систему інформації. Швидше, мова йде

про поділ, на який указує В. Савчук, один з провідних спеціалістів в області медіафілософії. Дослідник підкреслює, що однією з найбільш важливих відмінних рис, якщо застосовувати терміни М. Маклюєна, «старої media» (картин, кінематографу, прозаїчних творів і віршів, музики, філософії, науки й навіть племінних звичаїв) від «нової» (телеграфу, газет, телебачення й Інтернету) полягає в тривалості першої, що контрастує з ефемерністю другої. Ці риси виступають і критеріями сучасного життя.

Медіа, які безперервно розширюються, стали справжнім середовищем існування – простором, який став настільки реальним, що отримав назву інфосфери. Сьогодні немає такої сфери соціуму, де б не відчувався значний вплив медіа. Інфосфера, чи «медіапростір» – нова територія, яка є відкритою для людської взаємодії, розширення економіки й безпосередньо для соціальних, політичних та культурних маніпуляцій. Водночас, у глобальному комунікаційному просторі, що весь час розширюється, мас-медіа перетворюють будь-яку проблему, котра хвилює людей у товар, розваги. Медіареальність базується на тому, що медіа виступають не стільки предметом розгляду, скільки самі демонструють світ як такий. Масовий характер медіа (чи масовий формат медіа) є саме та обставина, що змінює реальність.

Отже, нова соціальна реальність репрезентує себе як медіареальність. Як зазначає В. Савчук, світовий порядок і форми комунікації, які його супроводжують, свідчать, що дійсність стає потоком інформації, головним носієм якого є електронні й цифрові медіа. Водночас, медіареальність є наслідком того, що мас-медіа – це єдина форма діяльності, яка в змозі охопити весь спектр життя людини й соціуму. Сьогодні медіа не лише «вбудовані» в різні сфери суспільного життя, вони опосередковують реальну дійсність і «пронизують» весь світ, виступають новою хвилею інтерпретації. Значимість медіа полягає у виробництві нової реальності, що практично усуває розуміння їх як засобів опосередкованого спілкування. Сьогодні йде мова про те, що світ починає виглядати так, як його подають мас-медіа. Тому виробни медіакультури стають у сучасних умовах соціокультурним середовищем, життєвим простором людини.

Медіареальність як мережа електронної й цифрової комунікації втілюється Інтернет-простором, що, як комунікаційне середовище, має вплив на людську ментальність. Медіареальність визначається

тотальністю, повторюваністю, всеосяжністю й пов'язана із виробництвом і споживанням, але виробництвом і споживанням медіапродукту. Виникає медійний фундаменталізм – ми сприймаємо медіа, які демонструють не реальну подію, а її інсценізацію, трансформуючи соціальні, антропологічні, духовні та інші аспекти. На цьому свого часу наголошував М. Маклюен: «Схрещування, або гібридне сполучення засобів комунікації, вивільняє нову силу або енергію, порівняну з тією, яка вивільняється при розщепленні ядра або термоядерному синтезі» [7, с. 58]. Медіареальність позначається широким спектром нових категорій, понять, концептів. Життя суспільства розглядається згідно з мас-медіа, медіасередовищем, медіапростором, медіавірусом, інформаційною безпекою. Відбувається подвоєння реальності.

Відповідно всі феномени культури постають як явища медіареальності, як повідомлення, що характеризуються самодостатністю для виробництва, трансляції й збереження людської культури, відкритістю до змін та універсальністю. Теоретики медіа зазначають появу медіареальності як абсолютно самодостатньої, що створює свій світ, наслідки якого непередбачувані. Проте, онтологічний статус медіареальності сьогодні ще не чітко визначено. Об'єктивною складовою медіареальності є комунікація з усією чисельною продукцією засобів масової комунікації. Як підкреслює В. Савчук [9], медіареальність – самостійний феномен «реальності всіх». Саме в цьому статусі вона стає для людини умовою існування. Така ситуація дозволяє створити глобальну базу знань на основі об'єднаних інформаційних й інтелектуальних ресурсів людства, що продукує загальний і світовий асоційований інтелект планети як виробничу силу.

Слід зазначити, що інноваційні медіа мають високу пріоритетність: можливості швидкісного пошуку й трансляції різноманітної інформації, незалежно від відстані; можливості гіпертекстової композиції в інтерактивному режимі; мультимедійне перетворення даних, портативність обладнання й комфортність умов його використання. Але головною особливістю є зміна вектору трансляції інформації. На відміну від традиційних ЗМІ, що розповсюджують інформацію однолінійно вертикально (зверху вниз, від одного джерела до масової

аудиторії), онлайніві комунікації створюють горизонтальні зв'язки в безлічі напрямків. Медиа міксує, переломлює, створює новий образ того, що в умовах сьогодення може виступати привабливим. Медиа втілює принципи колажу, де всі елементи культури стають рівноцінними. Особливо яскраво це презентується індустрією розваг з її ефектом симулякрів споживання. Сьогодні суспільна актуальність того чи іншого предмета культури вимірюється, насамперед, попитом його як товару. Медиа сприяє швидкому розповсюдженню нових продуктів культури, чи то книга, чи то кінофільм або стаття. Таким чином, медиа у всій своїй багатозначності створюють мозаїчний світ культури. У ньому відсутній рух від речі до речі, від думки до думки, від картини до картини. Сучасна культура – масштабна добірка сюжетів, образів, видінь.

Нову конфігурацію культури спричиняють нові мультимедійні засоби, які створюють ілюзію присутності в задалегідь ілюзорних світах. Виникають культурні міражі як складові віртуальної реальності. Вони призводять до якісної зміни й самого соціального середовища, і культури як зі знаком «плюс», так і зі знаком «мінус». Як зазначає С. Шайхитдинова, сучасність характеризується тим, що медиа стали активно вносити зміни в коди культури, бінарність традиційної культури відсувається медіальністю. Зазначена ситуація має значні соціальні, економічні і культурні наслідки [8].

Прискорена швидкість поширення медіапохідних – суттєва ознака сьогодення, адже наслідки в усіх сферах суспільства значно перевищили критичну масу інновацій і підвели, на думку дослідників, до нової стадії розвитку людини. Доречно згадати М. Маклюєна, котрий позначив сучасність як епоху, що знаменує собою синтез «людини, що слухає» й «людини, що дивиться», тим самим продукуючи внаслідок комунікаційної революції в історії людства нову культуру. Характерною особливістю сучасної епохи, на думку мислителя, є вплив не на окремі органи чуття, а на всю нервову систему людини, надаючи оточуючій дійсності певну цілісність і конкретність. Нові засоби медіавиробництва створюють нову конфігурацію суб'єкта – медіасуб'єкта, відмінною рисою якого, як зазначають дослідники, є децентрація. На думку С. Жижєка, «децентрація» суб'єкта виникає

внаслідок того, що людина порушує комунікацію з Іншим, постає тотально симуляційною, втрачаючи свою цілісність [10].

Саме це призвело до становлення нового культурного простору – медіакультури. Поява медіакультури, як зазначають сучасні дослідники, досі невідрефлектована ні людством у цілому, ні навіть вузьким колом наукової спільноти. Проте людина вже активно входить у це середовище, проживаючи там частину свого життя. Ю. Рижков підкреслює, що суперечливість медіакультури була зазначена А. Модем в його праці «Соціодинаміка культури». Величезний об'єм знань, котрий важко піддається ієрархізації, перетворює культуру на феномен, що складається з множинності фрагментів знань, які доторкаються, проте не утворюють логічних конструктів. Тому сьогодні необхідне осмислення нового культурного феномену – медіакультури й особливості буття людини в ній. У широкому розумінні медіакультура визначається як «сукупність інформаційно-комунікативних засобів, створених людством протягом культурно-історичного розвитку, що сприяють формуванню суспільної свідомості й соціалізації особистості» [11, с. 119].

Медіа ліквідують межу між індивідуальним і масовим спілкуванням, долають поділ на реальність об'єктивну й суб'єктивну, на ідеальну й матеріальну, на реальну та уявну. Вони не лише усувають дійсну реальність – медіа вбирають простір людини. Виникає зовсім нове явище – культура як симулякр (медіакультура). Виникає ситуація, коли копія зрівнялася за символічною цінністю з оригіналом і де оригінал не може існувати без копій. Мова йде про те, що копії постають мультимедійними й не копіюють, а трансформують оригінал.

Медіакультура – не лише специфічний тип трансляції соціокультурних образів і значний технологічний, культурно-семіотичний і політичний інструментарій. Це також і специфічний спосіб медійної інтерактивності об'єкта/суб'єкта, що забезпечується технологічно. Медіакультура – це виключно феномен постіндустріальної/інформаційної цифрової епохи. Цифрова, за своєю природою, медіареальність починає оцифровувати весь матеріальний та ідеальний світ, переводячи все до рядків і стовбців матриці кіберпростору, включно з людиною (шифри, ідентифікаційні номери, рейтинги тощо). Як вказує М. Кастельс, посилаючись на Р. Пекера і К. Джордона, медіакультурі властиві такі характеристики: інтеграція (художніх форм і технологій),

інтерактивність, гіпермедіальність, «заглибленість» (симуляція), нелінійні форми розповідальності й репрезентації [12, с. 243]. Медіакультура створила нове середовище, змінивши закони смислопокладання всієї культури постсучасності. Вона є не уявленням про реальність, а самою реальністю, що, насамперед, є наслідком тотальної мережі електронної та цифрової комунікації (кіберпростору). Медіакультура набула онтологічного статусу.

Таким чином, у світі створюється медіапростір, що замінює колективність на індивідуальну атомарність. Як зазначають дослідники, відтепер основним завданням медіа є надання інформації в стандартизованих формах, унаслідок чого індивід відмовляється від пізнання «таємниці» буття. Відповідно, медіареальність визначається новою раціональністю, новими медіатехнологіями, які отримали визнання в якості вирішального впливу на характер і зміст соціокультурної матриці, якими свого часу були усне, письмове і друковане слово. Міжособистісне спілкування відсувається на другий план, бо стабільність медіареальності вимагає постійного зв'язку людини з медіатехнологіями. Внутрішній світ особистості втрачає свій трансцендентний вимір. Мова комуніканта набуває вигляду кліше, фраз рекламних роликів, тим самим підкреслюючи їхню зовнішню імплантованість. Відбувається втрата орієнтирів, у результаті відбувається розрив зв'язків із традицією, що може супроводжуватися психічними розладами.

Медіа – не тільки повідомлення, а й поєднання людини з технікою комунікації, котра її замінює, на кшталт екрану, що не просто показує, а екранізує, тобто віддаляє, прикриває того, хто спрямовує й визначає інформацію, того, хто володіє інформаційними потоками. На думку Ж. Бодрійяра, споживач вступає в комунікацію з виробами, які пропонуються мас-медіа, але його відповідь засобом масової комунікації не передбачається [13, с. 201], у зв'язку з чим споживач потрапляє в пастку керованої комунікації, він приречений комунікувати з тими творами-виробниками, які відфільтровують та нав'язують йому засоби масової комунікації, що свідчить про відсутність самодостатності індивідів та наявність імплузії, коли суб'єкт впливу не дає на нього ніякої відповіді. Отже, на думку філософа, мас-медіа виступають провідним засобом трансформації

культури, адже включена в систему масових комунікацій людина стає дуже чутливою до спроб маніпуляції. Саме здатність до імплузії як здатність до будь-якого впливу і характеризує сучасну особистість.

За допомогою метафори «екрану» аналізує сутність медіареальності А. Іваненко. Він наголошує на тому, що медіа сприяють утраті суб'єктивного, адже відтепер людина вимушена лише сприймати, не «вдивляючись у глибину». Екран, на відміну від дзеркала, має атрибут поверховості, але він має власну логіку: «Коли ми робимо екран предметом свого мислення, ми помічаємо, що, на відміну від дзеркала, він не шліфується, а налаштовується. На екрані ми споглядаємо зображення, а в дзеркалі ми бачимо відбиття. <...> Кольори зображення можна підсилити або притишити. В остаточному підсумку, екран можна вимкнути, тоді як дзеркало можна або розбити, або закрити» [14, с. 299]. Відповідно, світ стає ніби екраном, що транслює електронні образи, які набувають онтологічного статусу. Медійність розгортає поле моделей ідентичності, які захоплюють медіасуб'єкта. Людина постає як «індивідуальний гіпертекст» (М. Кастельс), де співіснують різні фрагменти мультимедійного культурного вираження, які рекомбіновані у нових формах і значеннях [12, с. 238]. Таким чином, індивід отримав не лише змогу утворювати індивідуальну картину «дійсного світу», але й можливість потенціального існування в медіареальності. З'являється медіазалежність, що вимагає кожного разу збільшення рівня емоційності, інакше відбувається продукування нудьги. Виникає питання наслідків становлення нової реальності. Мова йде не лише про засилля технічного образу, але й небезпеку для людської природи в цілому.

Медіа не лише змінюють людину, вони витісняють її. Причому, ця заміна може сприйматися позитивно як розширення чи компенсація антропних можливостей (удосконалення людини), чи негативно як поневолення людини машинами (зникнення людини). Свого часу М. Маклюен висловив думку, що система медіа метафізично може бути представленою як «продовження» і водночас «розширення» фізичного тіла й духовних можливостей людини, тобто масштабів діяльності, швидкості й потужності. «Розширення людини» у концепції М. Маклюена – це результат взаємодії медіа й людини протягом усієї еволюції інформаційно-комунікаційної системи й соціально-іс-

торичного розвитку суспільства (так телебачення стає продовженням почуттів людини, охоплюючи всі відчуття одночасно).

Таким чином, взаємодія системи мас-медіа та людини розглядається як двобічний процес, відбувається «олюднення» цієї системи й «машинізація» самої людини, оскільки технологічна компонента відбиває певні функції людини в той час, як людина все більше й більше довіряє техніці. Відбувається зміна діяльності та мотивації людей, бо нові медіа, на відміну від практики безпосереднього спілкування, допускають відмову від традиційних форм персональної присутності: діалогу, обміну екзистенціальним досвідом, почуттями. Нові медіа постають не лише фактором трансформації вже існуючих традиційних медіа, але відповідно й смислів, стосунків людини зі світом. Сьогодні за допомогою медіальних засобів людина долає ідею кінечності свого існування, що постійно перебуває у свідомості людини, адже її органи сприйняття мають обмеження. Саме медіальні засоби забезпечують трансляцію інформації, однак при цьому не містять останньої, тим самим знаменуючи «online-презентність» людини, котра тепер, як їй здається, може нарешті висловити свою всеприсутність.

Відбувається вбирання людини медіареальністю. Міжособова комунікація набуває вигляду медіаспілкування (електронна пошта, чати, форуми, сайт знайомств, соціальні мережі) – взаємодії між образами, симулякрами. Для презентації себе в таких стосунках суб'єкти використовують візуальні образи (так звані аватари – фотографії чи картинки, що втілюють цифрову субстанцію людини). Із ними спілкуються, їх поважають чи зневажають, у них закохуються тощо. Суб'єкт перетворюється на медіасуб'єкт медіасвіту, котрий лише іноді вертається у справжній світ. Відбувається розмивання базової межі досвіду людяності. Адже той, хто сидить перед екраном, найчастіше імітує життя в реальному світі, його головне завдання – добитися певного враження про себе в медіареальності.

Таким чином, на межі XX і XXI століть у житті суспільства відбувається новий іконічний/медіальний поворот («iconic turn»/«medial turn»), що настає слідом за «лінгвістичним» («linguistic turn»), на який указував Р. Рорті. Цей поворот знаменує перехід від вербального способу комунікації до візуального. Максимою сучасної епохи є метафора: «Дайте мені образ, і я переверну світ». Основною тенденцією сучасного соціального простору стає візуалізація, адже «трансфор-

мується навіть непрозоре тіло, воно втрачає свою просторовість, стає прозорим та швидкоплинним. Процеси абстрагування переходять в образи та візуальні знаки. Реальності стає об'єктом вільної інтерпретації.

Змінилися репрезентативні форми об'єктів як медійної, так і немедійної природи. Народжується мистецтво, засноване за допомогою високих технологій – медіаарт, а твори цього мистецтва – медіаоб'єкти виступають новою категорією, адже є медійно відтворюваними. О. Ніколаєва наводить приклад дистанційного концерту, що відбувся в березні 2009 року в м. Гамбурзі, в якому фрагменти симфонії Брамса, що виконувалися в різних фізичних просторах, поєднувалися в єдине ціле тільки в Інтернеті. Водночас, твори мистецтва, що медійно не відтворюються, випадають із колективної культурної картини світу [5, с. 206]. Тому класичні твори мистецтва все частіше використовують медійні форми самопрезентації (фоторепортажі, ТВ/Інтернет-трансляції тощо), в результаті чого, опиняючись в медіареальності, вони пропонуються і сприймаються як елементи медійного інтерфейсу повсякденної культури. Навколо них утворюються цифрові оболонки: паралельні неофіційні репрезентації на спеціальних Інтернет-сайтах, чисельні медійні рефлексії в блогах, на персональних сторінках соціальних мереж в Інтернет-ресурсах, рейтингові голосування за допомогою SMS тощо. Відбувається руйнування соціокультурних практик публічного та неопосередкованого споживання арт-об'єктів.

Цифровий формат культури нового тисячоліття визначив особливі можливості культури як глобального комунікаційного простору й зробив можливим специфічні способи фіксації, сприйняття й переживання культурних феноменів за допомогою медіатехнологій. Дедалі менше людина належить до виконавця й більше – до споживача готових, штампованих образів, які вже не вимагають сили уяви. Людина намагається бути «видимою», не перетворитися на «невидиму людину». Так фіксація/«схоплення» артефакту чи арт-події тим чи іншим медіаносієм (цифровим фотоапаратом, відеокамерою, камерою мобільного телефону) постає знаковим культурним жестом у просторі сучасної культури. Відбувається практично миттєве розповсюдження «медіа-злепки» усіма можливими засобами масової комунікації. Виникає наркотичний ефект медійного простору.

Таким чином, медіареальність – це новий вид реальності, породжений медіа, що раніше був невідомий ані суспільству, ані людині. Панування візуальних образів – це головний критерій, одна зі складових медіареальності, в якій перебуває сучасна людина, правила й норми якої вона виконує, однак, чії наслідки ще не осмислені гуманітаріями. Сучасному користувачу досить важко сьогодні розрізнити медіареальність і об'єктивну реальність, що є результатом кваліфікованої роботи тих, хто створює медіапродукти. Людина перетворюється на споживача інформації, що відтак залежить від цієї інформації. Що активнішим є передавач інформації, то пасивнішим стає споживач. Ця ситуація спричиняє питання, чи дійсно медіа є нейтральними, чи, все ж таки, мають руйнівний характер. Водночас, всеохопність і тиск медіареальності підпорядковують суб'єкта власній логіці, де основним фактором є швидкість розповсюдження інформації. Панівна роль медіа призводить не лише до появи медіареальності. Вони стали чинниками медіакультури й водночас чинниками трансформації культури, тим самим позначивши нові стратегії соціального пізнання. Медійна культура поєднує випадкові елементи культур різних епох і спільнот, які утворюють своєрідне «сховище повідомлень». Таким чином, порушується процес трансляції соціально-культурного досвіду, що супроводжувалося ціннісним відбором.

1.2. Медиаповорот: философское многоголосье

Конец XX начало XXI в. характеризуется кардинальными изменениями в бытии человечества, невиданными раньше темпами и масштабами социальной динамики, которые коснулись всех сфер жизнедеятельности человека. Происходят глобальные трансформации, которые вызвали к жизни новые типы общества и новые реалии. Современные исследователи к ним относят информационное общество, информационную революцию, сетевое общество, текучее общество, общество риска и т. д. В контексте таких характеристик общества появился концепт медиаповорота как методологической и научной стратегии и направления, что соответствует нынешней динамике развития. Наступление века динамизации всех процессов

действительности, ускорение темпов жизни, появление новых открытых и альтернативно развивающихся систем поставило перед исследователями особо значимую проблему: не столько отвечать на старые вопросы, а генерировать новые, не удовлетворять заинтересованность, а увеличивать и расширять ее. Этому созвучна точка зрения В. Савчука и Ю. Солонина о том, что в постсоветском пространстве современная жизнь не питает существо философии, что в философии этого пространства нет потенциала к оригинальному метафизическому освоению современности, что философская рефлексия актуальных процессов радикально запаздывает.

Одним из направлений преодоления указанной негативной тенденции современные исследователи считают медиаповорот. Медиаповорот – это трансформация медиа, скачок в их развитии. Появились такие новообразования как медиареальность, медиасфера, медиалогия, медиавирус, медиакультура, медиаобразование, медиаискусство, медиасубъект. Все они, так или иначе, апеллируют к медиа как социокультурному феномену. Медиаповорот обращен не столько и не сколько к классическим медиа. Речь идет о появлении принципиально новых медиа. И хотя понятие медиаповорота уже вводится в философский и культурологический обиход, остается пока не исследованным его философская интерпретация. Так, в современной отечественной философии нет обобщающих работ по указанной проблеме. В зарубежной философии конца XX начала XXI в. обращение к термину «медиаповорот» актуализировалось в контексте информационного общества, виртуальной реальности, роли медиа в жизни общества. Разные позиции были представлены М. Маклюэном, Ж. Бодрийяром, Н. Луманом, Д. Рашкоффом, М. Кастельсом, Э. Тоффлером и др. У истоков медиаповорота или медиареволюции (*media-turn*) стоял М. Маклюэн, который в 60-е годы XX ст. первым заявил об универсальной роли медийных процессов в историческом развитии, о трансформации самих медиа, с одной стороны, а с другой, о том, что изменение масс-медиа приводит к трансформации всех составляющих в обществе. Эту мысль он излагает в работе «Галактика Гуттенберга» и утверждает, что общественное развитие обусловлено не ростом производительных сил, не сменой форм собственности, а средствами связи, медиа, на основе которых осуществляется общение людей [4, с. 33]. В его интерпретации история предстает в виде различ-

ных типов коммуникации и медиа. По мнению философа, не социальные, а коммуникационные революции, революции в медиа, приводят к смене в развитии общества. Основу этих процессов М. Маклюэн видит в появлении электронных масс-медиа. Электронные масс-медиа – это взрыв в коммуникации. Они создают особую медиасреду, которая определяет судьбу современного человека и общества: «Изменения, вносимые использованием электричества, сопряженные с автоматизацией, не имеют ничего общего ни с одной программой общественного устройства» [5, с. 10].

В интерпретации М. Маклюэна масс-медиа выступают посредником, связывающим фактором общественной жизни и включают в себя устное слово, рукописное слово, печать, радио, телевидение, способствуют генерации информации, смыслов и ценностей в процессе взаимоотношений социальных субъектов. Масс-медиа – это современные средства массовой информации и коммуникации. Философ рассматривал масс-медиа в контексте медиасреды в рамках определенных социокультурных отношений, определяющим фактором которых является способ коммуникации, точнее – технология, а социальная эволюция выступает как смена, совершенствование, трансформация различных типов масс-медиа. М. Маклюэн прогнозировал решающую роль электронных аудиовизуальных масс-медиа для социокультурного прогресса. Согласно этому прогнозу, господствующее место будет принадлежать не письменно-печатным, а устно-электронным формам общения, которые сокращают пространство, время и отношения, возвращая нас к множественности отношений одновременно, тем самым, приобщая к новым «макромифам», «ритуальности» и «языкам» глобальных радио- и телевизионных связей. Электронные медиа определяют роли, которые выполняет человек и которые навязывают ему аудиовизуальная телекультура, способствуя формированию сходного образа жизни, деятельности и мышления людей, живущих в разных странах, но в одни и те же эпохи. По мнению философа, электронные медиа радикально преобразуют всю сферу межчеловеческой коммуникации в направлении слияния изолированных друг от друга индивидов, наций и рас в единое коммуникативное сообщество, названное им в 1962 г. «электронным сообществом».

Свое понимание трансформации медиа М. Маклюэн обозначил весьма интересным сравнением: «Если телеграф сделал предложение

короче, то радио ускорило новость, а телевидение ввело в журналистику вопросительную интонацию». «Ускорение новости», как следует из положения М. Маклюэна, ведет не только к сокращению предложения, но и к сокращению расстояния, к преодолению отдаленности [5].

Теоретические положения М. Маклюэна позволили М. Кастельсу назвать новый этап трансформации масс-медиа как «Галактику Интернета». Перефразируя тезис М. Маклюэна, М. Кастельс считает, что «сеть есть послание человечеству» [3, с. 194]. По его мнению, системообразующим фактором выступает новое средство коммуникации – сеть Интернета, которая порождает виртуальную реальность.

Новый ракурс медиаповорота вслед за М. Маклюэном представил Ж. Бодрийяр. Он озаглавил свою работу «Реквием по масс-медиа». Что имеет в виду автор? Философ свою концепцию революционного поворота масс-медиа выстраивает в контексте диалога с Энзенбергером, отстаивающим точку зрения социалистов по поводу масс-медиа. Реквием по масс-медиа – это реквием по социалистической, точнее марксистской концепции медиа. Революцию медиа, медиаповорот, философ видит в нескольких направлениях. Его основная мысль состоит в том, что современные масс-медиа не носят диалогического характера, что обмен между медиа и потребителем масс-медиа носит сугубо символический характер, изменить, трансформировать масс-медиа возможно, только если «восстановить возможность ответа» потребителям масс-медиа, чтобы «слово» вступило в процесс обмена. Это простая возможность, подчеркивает Ж. Бодрийяр, предполагает *переворот* (выделено нами) во всей современной структуре масс-медиа [1, с. 205].

Критическому анализу Ж. Бодрийяр подвергает симбиоз масс-медиа и власти. Масс-медиа, отмечает он, в настоящий момент находятся во власти господствующих классов, обращающих их себе на пользу. Но сама структура масс-медиа остается «эгалитарной по своей сути». Вот почему именно революционной практике предстоит высвободить потенциальные возможности, заложенные в масс-медиа, но искаженные капиталистическим строем, – или, скажем так: освободить масс-медиа, вернуть им их социальное предназначение открытой коммуникации и безграничного демократического обмена [1, с. 208].

Следующим важным положением является его мысль, что масс-медиа акцентируют внимание на феномене происшествия. Они становятся основой масс-медиа, а под ними следует понимать все события такого рода, что ранее выглядели незначительными и аполитичными. Благодаря мощи средств распространения получает новый социальный и исторический размах конфликтуализация событий, они обретают новый смысл; в происшествиях кристаллизируются новые формы политики, которые в значительной степени возникают благодаря масс-медиа. Эти различные факты являются «символическими действиями», но не независимыми, а возвращенными в русло политической значимости. Нет никакого сомнения в двойственном характере оценки этих событий: если благодаря масс-медиа под внешним покровом происшествий возникает политическое измерение, то точно также благодаря масс-медиа категория происшествия повсюду захватывает политику. Впрочем, благодаря масс-медиа само происшествие изменило свой статус: из второстепенной категории, пришедшей из альманахов и народных хроник, происшествие превратилось во всеобщую систему мифологической интерпретации; в тесную сеть моделей значимости, из которой не может ускользнуть ни одно событие. В этом – суть развития современных масс-медиа. Как считает Ж. Бодрийяр, без преодоления указанной тенденции невозможно их обновление.

Тенденция, которую философ увидел и проанализировал в 70-е годы XX ст., стала глобальной. Не оказались вне этой тенденции масс-медиа Украины. К сожалению, репортажи о том, кто у кого украл, сколько стоит проведение новогодних вечеринок, наряды поп-звезд и т. п. заполняют полосы газет, журналов, радио и телевидение. Это своеобразная маскировка важных событий, затрагивающих реальную жизнь людей. Такая роль масс-медиа – шум вокруг второстепенных происшествий – с иронией обыгрывается в шоу «Вечерний Квартал».

Ж. Бодрийяр обосновывает положение о том, что революция медиа предполагает изменение функции социального контроля и солидарности с системой власти. Он убедительно доказывал эту позицию, обратившись к событиям мая 1968 года – студенческому движению во Франции. Скрытую и явную роль масс-медиа в этой ситуации философ оценивает негативно, масс-медиа не выступили резонатором

указанных событий. Они как никогда лучше исполнили свою роль социального контроля и в этой своей функции были на высоте.

Прошедшее время после публикации Ж. Бодрийера свидетельствует о том, что его голос был услышан. Интернет и компьютер стали теми посредниками, которые разрушают установку безответности медиа. Д. Гиллмор в своей работе «Мы – медиа» отмечает новую тенденцию: появление народной журналистики, веб-страниц, смс-приверженцев, блогов, онлайн изданий. У людей появляется возможность высказаться и это, как подчеркивает журналист, одно из самых здоровых нововведений в мире масс-медиа за долгое время: «Мы слышим новые голоса, тех, кто хочет говорить и быть услышанным пусть даже относительно небольшим количеством людей» [2, с. 1]. Произошла персональная медиареволюция: «Мы больше не отделены от медиа барьером, не позволяющим нам выпустить печатное издание или организовать собственную станцию. Сегодня наши компьютеры – это наша печатная пресса, звукозаписывающая студия, телестудия и киностудия» [2, с. 9]. Под воздействием Интернета, цифровых технологий произошло превращение читателей и зрителей в активных пользователей, рассчитывающих на двусторонний диалог вместо односторонней лекции. Появилась новая тенденция, которую отстаивал Ж. Бодрийер.

Свое видение медиаповорота или медиареволюции представил Д. Рашкофф в работе «Медиавирус». В его концепции представлено несколько новых моментов. Д. Рашкофф ни в коем случае не отрицает позиций М. Маклюэна и Ж. Бодрийера в анализе медиаповорота. Он подвергает критике аналитиков медиа и философов дотелевизионной эпохи за нежелание видеть совершенно новые реалии медиа, для которых главной установкой является тезис: «...медиа могут только отображать или комментировать “нечто реальное”» [6, с. 14]. Отмечает, что «они никак не могут признать, что медиа – сами по себе нечто реальное, нечто, существующее независимо и, возможно, обладающее собственными потребностями и интересами» [6, с. 14]. На это положение следует обратить особое внимание, поскольку оно раскрывает сущность медиареальности, которую, к сожалению, М. Маклюэн не увидел, хотя и теоретически обосновал новую конфигурацию и трансформацию медиа.

Д. Рашкофф подчеркивает, что аналитики дотелевизионной эпохи не могут понять, что медиа следует понимать как некое единство. Для них медиа – то это всего лишь те каналы, с помощью которых мы обращаемся друг с другом: телевидение, печать, наклейки и т. д. Медиа трактуются ими по-прежнему «навозной кучей культурных отходов», и «за неимением лучшего занятия, просто пережевывают свою же отторгнутую пищу» [6, с. 18]. Исследователь считает, что единственная среда, в которой наша цивилизация еще может расширяться, – это эфир, иными словами – медиа. Непрерывно расширяющиеся медиа стали настоящей средой обитания – пространством, таким же реальным и, по всей видимости, незамкнутым, каким был земной шар пятьсот лет назад. Это новое пространство называет инфосферой. Инфосфера, или «медиапространство» – новая территория, открытая для человеческого взаимодействия, расширения экономики и, в особенности, для социальных и политических махинаций [6, с. 26]. Д. Рашкофф подчеркивает, что выросла хорошо разработанная инфосфера – коммуникационные каналы, через которые индивидуальные и массовые сообщения могут распределяться так же эффективно, как товары и сырье. Инфосфера переплелась с техно- и социосферами, которые она обслуживает, помогая интегрировать экономическое производство с поведением отдельных людей.

Философ утверждает, что медиа стали в век информации природной средой. Они стали заявлять на те же права, что и природа, утверждать хаос в качестве нормы, они ведут себя подобно океану, погоде или коралловому рифу, если бы они и вправду были живым существом, инфосфера – это «кровеносная» система, в которой циркулируют информация, идеи и образы. Эти положения перекликаются с позицией М. Маклюэна о возможности рассмотрения развития электронных масс-медиа как расширения нервной системы человека. Оно вызвало многочисленную критику в адрес философа. Его оппоненты считали, что такое утверждение чересчур смелое. Однако в конце XX и начале XXI века прогнозы и утверждения М. Маклюэна подтвердились. В 1987 г. Европейская комиссия выпустила Зеленую книгу по телекоммуникациям, в которой утверждалось, что телекоммуникационные сети составляют нервную систему современной экономической и социальной жизни. Если электронные каналы связи суть расширения нервной системы человека, то именно потому в них,

как утверждай Н. Винер, нет ничего такого, что не сложилось бы раньше в человеческой голове.

Д. Рашкофф разделяет точку зрения Ж. Бодрийяра, что растущая автореферентность медиа (и жизни вообще) лишает нас реального опыта и помещает нас в медийный, опосредованный мир фантазии, называемый «симулякром». Этот мир разрабатывается некими лицами либо безличными силами для того, чтобы мы считали нашу подлинную непосредственную реальность более серьезной. Появившаяся медиареальность уничтожает традиционные границы между образом и ее реальным рефреном, между прошлым и настоящим, между персонажем и действием, между манерным искусством и стилизованной жизнью. Медиа предстали не как зеркало, а как Другой. И в этом принципиально новая стратегия трансформации медиа, медийной революции. Медиареальность стала символической реальностью, разновидностью симулякра.

Д. Рашкофф не только продолжил концепции медиаповорота, высказанные его предшественниками, но и выдвинул положение о том, что в медиареальности функционируют медиавирусы, как «упаковка «послания» наших медиа», как медиасобытия, которые циркулируют в сетях медиапространства: «Протеиновой оболочкой» медиавируса может быть событие, изобретение, технология, система идей, музыкальная фраза, визуальный образ, просто умело сконструированный слоган (возможно даже парадоксальный), научная теория, громкий скандал, стиль одежды или даже поп-знаменитость – главное, чтобы она, оболочка, привлекала наше внимание [6, с. 38]. Не менее интересным является и следующее положение автора: «медиавирусные» оболочки ищут любые способные принять их в щели и лазейки поп-культуры и прилепляются в любом месте, где их смогут заметить. Прикрепившись, медиавирус вводит в инфосферу скрытые в нем концепции в форме идеологического кода – это не гены, но их концептуальный эквивалент, который мы сейчас называем «мемами». Подобно настоящему генетическому материалу, эти мемы воздействуют на то, как мы строим бизнес, обучаемся, взаимодействуем друг с другом – даже на то, как мы воспринимаем реальность [6, с. 38].

Интерпретация медиаповорота в работах известных философов М. Маклюэна, М. Кастельса, Ж. Бодрийяра, Д. Рашкоффа позволяет утверждать, что их позиции не исключают друг друга, не противо-

стоят друг другу, а обогащают, взаимодополняют понимание такого сложного феномена, как медиаповорот (медиареволюция). Медиаповорот коснулся и сферы философии: появилась медиафилософия, определив новый научный дискурс. Суть этого диалога и определяет следующий вопрос: является ли медиафилософия реальностью или это научный миф?

1.3. Медиаконфигурация философии

Проблема медиаконфигурации философии в условиях информационного общества отражает современные взаимоотношения медиа и философии. Анализ этой проблемы актуализировался к концу XX ст., поскольку медиаконфигурация выступила составляющей более широкого дискурса: философского осмысления медиа. В такой постановке пока еще нет специальных работ как в проблемном поле теоретиков и аналитиков медиа, так и философов. Актуальность исследования определяется новыми тенденциями анализа философии. Речь идет о медийности философии, изменяющей ее конфигурацию. Сегодня медиа выступают одной из важнейших констант жизнедеятельности как личности, так и общества, изменяя их социальное бытие. Безусловно, медиа затронули и такую сферу духовной жизни, как философия.

Несмотря на то, что философское осмысление медиа происходит во второй половине XX века, возникновение медиаконфигурации философии тесно связано с появлением философской журналистики и публицистики, культурологических журналов. Медийность становится характерной чертой бытия философии уже начиная с XVIII века, когда появились первые философские журналы в европейской культуре, родиной которых стала Германия. Именно в Германии произошла встреча журналистики и философии. Этому способствовало несколько обстоятельств. В Германии в XVIII веке уже сформировалась классическая философия. Она лидировала по числу университетов, которые были не только центрами развития философии, но и центрами культуры. Как отмечают исследователи, первые университеты были центрами интеллектуальной жизни. Они стали моделью

культуры классического типа и остаются таковыми по сей день. Зарождение философской журналистики в Германии связано также с тем, что здесь раньше, чем в восточнославянской культуре, произошло разделение светского и религиозного в культуре. Одним из первых философов, стоящих у истоков философской журналистики как синтеза философии и журналистики, был Ф. Шеллинг, которого по праву можно назвать философом-журналистом. Здесь же зародилась и медиаконфигурация философии: появляется философский журнал. Философская публицистика становится атрибутом общенаучных, общественно-политических, литературно-публицистических журналов. Иными словами, медиаконфигурация философии становится одним из способов бытия философии в культуре.

Эти тенденции нашли свое воплощение и в культуре Украины. Н. Шлемкевич в статье, опубликованной в зарубежном журнале «Проблемы» в 1948 году под названием «Орган гражданкой мысли (Идеи о философской публицистике)», подчеркивает роль философской публицистики в духовной жизни общества и в формировании национального мировоззрения. Как отмечает Н. Шлемкевич, мировоззрение украинской нации создавали и творили публицисты и журналисты, а не ученые-философы, что характерно для Германии и Франции, где начиная с XVIII ст. оно формировалось в научно-образовательных учреждениях – академиях, университетах [15].

Подтверждением этого процесса является становление журналистики, ее философской направленности в Украине и на Слобожанщине, ставшей колыбелью украинской журналистики. Анализ первых журналов, издаваемых в Харькове под эгидой Харьковского императорского университета, свидетельствует о постоянном присутствии философской тематики. Медиаконфигурация философии в Украине начинается в конце XIX – начале XX веков. Она презентует себя первыми философскими журналами «Философский трёхмесячник» (Киев) и «Вера и Разум» (Харьков). Таким образом, происходит трансформация бытия философии в форме философской журналистики.

В условиях информационного общества наиболее многообразно проявляется медиаконфигурация философии. Эта ситуация связана с тем, что появляется новый тип реальности – медиареальность как следствие медиареволюции, обладающей тотальностью, повторяемостью, всеобщностью. Реальность медиа связана с производством

и потреблением медиапродукта. Отличие медиареальности состоит в том, что в ней отсутствует деление на реальность субъективную и объективную, идеальную и материальную, на реальное и воображаемое. Новые средства коммуникации создают новую конфигурацию объекта и субъекта. Появился медиасубъект, отличительной чертой которого, как отмечают специалисты, становится децентрация. Апелляция к медиареальности базируется на том, что медиа не столько являются предметом рассмотрения, сколько сами являют мир в его данности. Человек стал видеть глазами медиа. Массовый характер медиа, или массовый формат медиа, именно то обстоятельство, которое изменяет реальность.

В. В. Савчук отмечает, то медиареволюция по своему характеру реальна и необратима. Она производит не только медиареальность, но и медиакультуру, медиапространство. Он подчеркивает, что «мы – люди СМИ», эпохи цивилизации образа: мы – коммуниканты. Исследователь разделяет точку зрения таких современных философов как П. Слотердайк и Д. Кампер о том, что медиареальность привела к появлению новой формы насилия – «седированию»: это способ заставить человека спокойно сидеть за компьютером в прозрачном для наблюдения рабочем месте [11].

В контексте медиареальности исследователями поставлен вопрос о появлении медиафилософии, что свидетельствует об инновации в трактовке образа философии. В. В. Савчук, которому принадлежит приоритет в постановке и анализе медиафилософии, отмечает, что последняя задает вопрос о том, что медиа есть процесс, а не предмет. Иными словами, медиа не проявляют себя в мире вещей, но лишь в мире отношений, где раскрывают себя через свои эффекты [11].

М. А. Степанов [12] связывает медиафилософию с концепцией телоцентризма в постмодерне. В. Порус [6] высказывает мысль о том, что медиа должны стать главным источником в преподавании философии. А. Иванченко [4] замечает, что тезис о невозможности медиафилософии в эпицентре медиареальности не означает невозможности ее существования на определенной дистанции. О. А. Власова, обращаясь к анализу философии, отмечает новую важную характеристику – маргинальность, которая проявляется в пограничье академизма, институций, времени, аутентичности, признания [3]. Анализ немногочисленных публикаций по медиафилософии пока еще не дает воз-

возможности рассматривать ее как устоявшуюся философскую доктрину. В то же время медиафилософия становится одной из важных составляющих духовного производства современного общества, медиареальности. Доминантной составляющей медиафилософии является философская журналистика в ее различных модификациях.

Медиареальность манифестирует множественность образов, новую конфигурацию философской журналистики. Последняя становится разновидностью медиафилософии, презентует себя как Интернет-журнал, как блог, как гипертекст, как визуальный образ и т. д. Главным в изменении конфигурации философской журналистики, способов ее манифестации являются новейшие технологии, позволяющие научному сообществу преодолевать национальные и религиозные границы. Возникает научное общение без границ, новая межкультурная научная взаимосвязь.

Это новая ситуация, которая не была характерна для философской журналистики как советского, так и постсоветского времени. Она следствие демократизации всех процессов жизни общества и, прежде всего, медийной революции, которая способствовала расширению количества журналов, их географии, тематическому содержанию. Философский журнал стал поливариантным, что, прежде всего, проявилось в его презентации как «Вестник», «Ученые записки», «Сборник» и др.

Следует отметить, что нынешняя ситуация философского журнала, как и философии в целом, характеризуется депрофессиональностью и гибридностью. На этом концентрируют внимание Х. Ортега-и-Гассет, Р. Рорти, Л. Пэнто. Размывание границ философского знания одним из первых как новую тенденцию представил Р. Рорти в работе «Философия и будущее» [10], где отмечается, что современные философы, подобно инженерам и юристам, сначала должны выяснить, что нужно их клиентам. Обратим внимание на последние слова. По сути, в такой постановке философия становится определенным видом товара. Р. Рорти полагает, что следует прекратить заботу об автономии философии, отказаться от желания провести точные линии между вопросами, относящимися к компетенции философии и вопросам политическим, религиозным, эстетическим и экономическим.

Аналогичная мысль высказывается французским исследователем Л. Пэнто [8]. Анализируя современное состояние философской жур-

налистики, Л. Пэнто подчеркивает, что ее основное предназначение «выйти на улицу», натолкнуться на вульгаризированное Эго и подчиниться мнению широкой публики и тем самым очертить демаркационную линию между классической и постклассической философией, что и приводит к появлению поп-философии. Такое требование объясняется автором тем, что «масс-медиа вторглись в философское производство как эзотерическую область, присвоив себе особую форму компетентности, осуществляя выбор собеседников, «звезд», тем и заголовков... Сложилась ситуация, когда философская деятельность перестала восприниматься как маргинальная, отныне она призвана стать как бы частью обычных атрибутов карьеры нового «мандарина». Взяв или присвоив себе компетентность в области философии, масс-медиа добиваются признания, возможности поставить ее (философию) под сомнение, фальсифицировать, создавая, предназначенный широкой публике, псевдоним философии или философа» [8, с. 34]. Речь идет об атрибутах журналистского шоу.

Появляется новый образ медиативного философа, который чаще всего использует эмоциональный репертуар необходимый для того, чтобы поддерживать со своими непосвященными читателями сложные отношения – одновременно соблазна и шантажа. Вместо профессиональной компетентности стали выдвигаться ее иные типы, поскольку определенному количеству философов стало необходимо заставить признать свой капитал и на других рынках, что соответственно вынудило их подчиняться партнерам, владеющим другой культурой и имеющим другие интересы.

Автор сделал весьма важный вывод, который характеризует трансформацию философии: теряя часть своей идентичности по причине ослабления внутреннего контроля, философия оказывается обреченной на то, что некоторые называют «мешаниной», «гибридностью», паразитированием. Философы-журналисты или медиативные философы, как отмечается в публикации, способствуют тому, что создается предназначенный публике псевдоимидж философии и философа, который служит примирению двух императивов: императива доступности и императива подлинности, на основе чего возникает поп-философия.

Содержание статьи позволяет высказать мнение, что Л. Пэнто ведет диалог с Р. Рорти по поводу роли философии и философа в но-

вых исторических реалиях, в реалиях постмодернизма. Поп-философия опирается на массовое сознание (вовсе не обязательно тексты читать, достаточно о них слышать), на оперирование неотработанной системой понятий, каждое из которых требует массы уточнений, на своеобразную «раскрутку» СМИ, сопровождающуюся описанием скандалов, связанных с именами философов. Поп-философия – атрибут товарного мира. По мнению У. Бека, в товарном мире локальные культуры и ценности утрачивают корни. Они заменяются символами товарного мира, взятых из рекламного и имиджевого дизайнов мультинациональных концернов. Бытие становится дизайном – причем повсеместно [1]. Блестящий анализ отмеченной ситуации сделал в своей работе Д. Рашкофф [9].

Ученые отмечают, что поскольку появился единый товарный мир, определяющий современное бытие, то возникновение поп-философии не является случайностью. Нельзя не согласиться с мнением многих исследователей, что спрос на научную продукцию, в том числе и на философскую, стал практически полностью определяться рынком. Это привело к тому, что наиболее востребованными в первую очередь оказались не фундаментальные знания и творческая потенция ученого, оригинальные идеи и глубина замысла исследовательского проекта, сколько умение подать «товар» лицом, найти нужные формулировки и формы для рекламы этого товара, включив в них именно те значимые, ключевые, «магические» слова и аргументы, которые смогли бы произвести решающее впечатление на людей, распоряжающихся заветными фондами. В итоге преимущество получают не фундаментальные исследования, перспективность которых обосновать и доказать обывателю, сидящему в кресле распорядителя финансами, не просто трудно, но подчас невозможно, а прежде всего проекты прикладного характера, реализация которых сулит быстрые, конкретные и весомые результаты и роль медиа в этом процессе незаменима, особенно СМИ. Последние резко трансформируют философские и научные сообщения, в результате чего они начинают жить по законам журналистики и рынка, шоу и театрального представления, приобретая образ поп-философии и поп-науки. Интересной в этом контексте является точка зрения Ж. Бодрийера, который считает, что потребитель вступает в коммуникацию с произведениями, предложениями масс-медиа, но его ответ СМК не предполагается,

предлагается или разрешается только брать и использовать (присвоение, индивидуализированная потребительская стоимость) [2, с. 201]. Ж. Бодрийяр характеризует СМИ как «безответные», «антикоммуникативные», более того, «безответственные», в связи с чем потребитель попадает в ловушку управляемой коммуникации. Он обречен коммуницировать с теми производителями-изготовителями, которые фильтруют и навязывают ему масс-медиа.

На тенденцию депрофессионализации философии задолго до Л. Пэнто и Р. Рорти обратил внимание Х. Ортега-и-Гассет, заявив, что «философы являются всем, кем угодно – политиками, педагогами, литераторами, научными работниками, но только не философами» [5]. В работах названных философов озвучена проблема трансформации философии, прежде всего, как трансформации субъекта философского производства, так и форм его бытия: появляются медийный философ и медиафилософия. Такой вывод свидетельствует об инновационных сдвигах, которые происходят в философии в результате медийного поворота (*media-turn*).

С нашей точки зрения, концепция депрофессионализации нашла свое практическое воплощение в научном статусе «доктора философии» как в зарубежной научной практике, так и в условиях Украины, о чем свидетельствует принятый Закон в 2014 году. Возникает вопрос: кто может быть научным работником в области философии, нужно ли существование философских факультетов?

«Депрофессионализация» философии связана с кризисом идентичности и самоидентичности. Нельзя не согласиться с точкой зрения Ю. В. Синеокой [13], что кризис идентичности и самоидентификации философии как дисциплины изначально был связан со сменой классической парадигмы философствования на постклассическую, и пересмотром статуса философии как «науки наук». Из дисциплины, определяющей критерии легитимности других наук, философия сама перешла в разряд проблематичных дисциплин и оказалась вынужденной ориентироваться на структуру знания, выстраиваемую точными и естественными дисциплинами. Вслед за М. Шелером можно констатировать, что после того как философия в немецком идеализме отыграла роль «деспота наук», она оказалась их «служанкой». Западной философии пришлось решать эту проблему половину XIX столетия и весь XX век, заново уста-

навливая границы с другими областями гуманитарного знания и реструктуризируя свои внутродисциплинарные позиции. Так появились варианты сохранения статуса философии: «философия как история философии», «философия как феноменология», «философия как теория науки» и т. д. Однако функция легитимации институционализированной науки закреплена за философией и по сей день [13].

Обозначенная ситуация характерна и для украинской философской мысли. Для Украины и в целом для постсоветского философского пространства кризис философской идентичности, по мнению исследователей, имеет свои причины как в прошлом, так и в настоящем. К ним можно отнести существующие длительное время идеологические преграды, идеологическую заангажированность, отрыв, отчужденность от достижений западной философии, ограничение научной коммуникации с западными коллегами, необъективность критики зарубежной (так называемой буржуазной) философии, монополия марксистско-ленинской философии, догматизм. Начавшийся процесс преодоления кризиса, несомненно, будет способствовать преодолению коммуникативного тупика в философском пространстве. Этот процесс, к сожалению, болезненный, поскольку затрагивает кадровые перемены, материальные условия научной деятельности в области философии, отсутствие достаточных средств для участия в международных конференциях, стажировках, изданиях монографий, публикациях статей.

Сложившаяся ситуация по-разному отразилась и на содержании издаваемых философских журналов. Хочешь публиковаться – плати деньги и забирай свою продукцию, свой товар. Нельзя не согласиться с В. Пролеевым [7], который с горечью констатирует, что состояние философской журналистики в Украине характеризуется стремительным уменьшением философии и смежных с нею дисциплин в структуре университетского образования. Он отмечает, что от всей двадцатипятилетней уважаемой философской традиции – этого интеллектуального стержня европейской истории – в украинских университетах скоро останется небольшой кусочек.

В авторитетном философском индексе «Philosopher's Index», существующего с 1967 года, украинские философские периодические издания не представлены. В украинском философском пространстве

отсутствует перечень издаваемых журналов. Нет обзорных аналитических публикаций относительно их содержания, хотя такая традиция в начале XX века в философских журналах имела место. В то же время, анализ теоретических вопросов современной философской журналистики позволяет сделать вывод о ее полифункциональности. Она, прежде всего, является одним из профессиональных способов общения, разновидностью корпоративной культуры.

Необходим всесторонний анализ философской журналистики, ответ на вопрос, который все больше и больше становится актуальным: философская журналистика – только лишь для профессионалов, или она меняет свой статус и становится публичной? Как соотносятся в нашей современной реальности ее классический и постклассический образ, каково место Интернет-журнала? Эти вопросы не могут анализироваться вне связи с медиафилософией.

Теоретический и исторический аспекты медиаконфигурации философии не будут достаточно полными, если не обратиться к непосредственному анализу конкретного журнала. Нашим объектом исследования избран ежегодный философский научно-практический журнал «Философия общения: философия, психология, социальная коммуникация» [14], издаваемый с 2008 года под эгидой кафедры ЮНЕСКО «Философия человеческого общения» и социально-гуманитарных дисциплин.

Кафедра ЮНЕСКО была создана в 1996 году и является одной из трех в Украине. В 2006 году по инициативе заведующего кафедрой, доктора философских наук, профессора С. А. Заветного был основан журнал «Философия общения: философия, психология, социальная коммуникация», название которого уже подчеркивает его междисциплинарную направленность. Учредителями журнала стали Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина и Харьковский национальный технический университет сельского хозяйства имени Петра Василенка. Данный журнал носит международный характер, что отражено как авторским коллективом, так и составом редакционной коллегии. В координационный совет вошли известные ученые Украины, России, Беларуси, Болгарии, Польши, Таджикистана.

О международной направленности журнала свидетельствуют публикации ученых из Германии, Польши, Таджикистана, США, России, Беларуси, Италии, Австрии. На страницах журнала широко

представлена философская палитра Украины: Киев, Сумы, Чернигов, Львов и многие другие города. Без всякого сомнения, журнал представляет собой научный полилог. Ценностью журнала являются публикации известных зарубежных ученых: Ю. Хабермаса, К. М. Кодалле, Г.-Й. Зандкюлера, П. Штекелер-Вайтгофера, К. Эрсу, А. Вольфа, Г.-А. Кребса, Г. Шварца. Украина представлена известными именами: В. Г. Кремень, В. П. Андрущенко, Н. И. Михальченко, И. В. Карпенко, С. А. Заветный, Д. И. Мазоренко, В. Н. Вандышев, Л. Н. Тищенко, В. Н. Петрушов, Ю. И. Сватко, А. К. Чаплыгин, С. Н. Пазынич, А. С. Пономарев, В. С. Бакиров, В. А. Абашник, А. В. Голозубов, А. А. Мамалуй и многими другими.

Присутствует постоянный диалог на страницах журнала между зарубежной и отечественной гуманитарной науками. Этому подчинены разделы ежегодника, которые в разных вариантах отражают три смыслообразующие разделы – философию, психологию и социальную коммуникацию. На страницах журнала представлены «Теоретические аспекты философии общения», «Прикладные аспекты философии общения», «Актуальные проблемы философии культурь», «Социальная коммуникация», «Психология», «Философский анализ междисциплинарных проблем», «Проблемы межкультурной коммуникации», «Историко-философские исследования», «К 300-летию Г. С. Сквороды». Весьма интересной стала рубрика «К 300-летию Г. С. Сквороды», которая возродила начатую в 1816 году на страницах журнала «Украинский вестник» «Сквородиану». К безусловным находкам следует отнести редакторскую колонку, заявляющую о намерениях и направленности ежегодника, а также «Научные поиски молодых философов».

Итак, журналистика в наше время является составляющей полисистемы масс-медиа, тем самым расширяя диапазон и пространство философской журналистики. Сегодня философская журналистика презентует себя не только как книга, но и как Интернет-журнал, как блог, как электронный журнал и т. д. Медийность стала чертой философии, матрицей медиафилософии. Медиаконфигурация философии в условиях современного информационного общества носит поливариантный характер, является элементом масс-медиа, одним из способов научного, профессионального и интеллектуального общения, разновидностью корпоративной культуры.

1.4. Філософська журналістика як різновид медійного спілкування

Філософська журналістика, хоча і виникла в європейській культурі наприкінці XVIII ст. та початку XIX ст., довгий час залишалася поза увагою дослідників. Ситуація змінилася в останнє десятиріччя XX ст. – на початку XXI ст., вона виступає одним із важливих компонентів мас-медіа, що стають основною детермінантою медіареальності в умовах інформаційного суспільства. Важливою складовою цих змін є виникнення таких соціокультурних феноменів, як поп-наука і поп-філософія, що розглядаються як деяка імітація реальної науки, філософії і виступають альтернативою їх класичному академічному образу. Інший найважливіший аспект взаємодії мас-медіа та філософії – це активна присутність філософів в мас-медійному просторі, його змістовному форматі, поява нової конфігурації філософської журналістики.

Інформаційне суспільство змінює функції як журналістики, так і філософії. Журналістика в сучасному суспільстві ладна рекламувати все, що завгодно. Машини, пральні порошки й одяг, засоби гігієни, людське тіло й концепції. Філософія «розкриття простих істин», що зараз поляризується в численних біленьких книжечках Пауло Коельо, Антуана де Куатъє та багатьох інших «тлумачників життя», наштотує на думку, що все можна продати й купити. І навіть отримати за це великі гроші. Не останню роль грає в цьому мас-медіа, що великим павутинням розповсюджує, інформує та забезпечує звичайного користувача новими відкриттями сьогодні. Як гороскоп, що радить сьогодні утримуватися від конфліктів, ми створюємо для себе повсякденну філософію. Майже кожен повинен для себе зрозуміти, що філософія – це добре й це ознака освіченості. Філософія для мас. Філософія – кожному в дім. Загалом, те знання, що створюється й накопичується одиницями, розчиняється серед мільйонів. Це як страва, над творенням якої працював професійний шеф-кухар, і котру потім, зазсунувши в мікрохвильову піч, смакує вся родина.

Такий вплив журналістики на філософію, те, що К. Ясперс називав «здатністю до комунікації». Це може вважатися позитивним або

негативним, осуджуватися вузькоспеціалізованими філософами-консерваторами чи, навпаки, проголошуватися геометричною прогресією в розвитку філософії тими, хто прагне поширювати її якомога більшими територіями. Та незважаючи на міцні оборони журналістики, вірніше, її відкриття кордонів для всього інноваційного, що наче сніговий шар, зліплюється у щось велике та впливове, філософія теж має що привнести до постулатів. Наразі можна говорити про створення так званої інтелектуальної журналістики – філософської. Ті знавці слова та своєї справи, що вийшли поза сухість інформаційних новин та об'єктивність аналітичних статей, можуть сміливо відносити свої публікації до саме цього різновиду журналістики. На відміну від філософів, що поступаються простим на користь складному й більш глибокому осягненню речей, вони штурмують проблеми повсякденного життя, що потребують суб'єктивної думки. Багато випускників філософських факультетів вузів мають здатності та прагнення спробувати себе в галузі преси, та не менша кількість журналістів віддає перевагу на користь філософських есе. Звільнені від обмежень і вимог журналістського жанру, вони створюють свої концепції бачення світу вкупі з професійним досвідом та знанням життя. Можливо, вони навіть продуктивніші за самих філософів, адже журналісти використовують чисельні маски у своїй щоденній праці. Але з іншого боку, це може спричинювати неоднозначність їхніх поглядів, варіативність думки, нестабільність позиції.

Новий поворот у філософській журналістиці був майже «на ура» сприйнятий молодими фахівцями. Так, у всесвітній мережі Інтернет присутній електронний літературно-філософський альманах студентів факультету журналістики МДУ, які охарактеризували це наступним влучним висловом: «Журналістика – крива лінія, у той час як філософія – множина відрізків, кожний з яких закінчується численною кількістю вихідних відрізків». Розшифрувати їхню думку можна таким чином: журналістика – це означений шлях, котрий характеризується типовими для всіх жанрів ознаками: актуальністю, інформативністю та оперативністю. Вона ніколи не поступається цими постулатами, лише іноді змінюючи вектор свого напрямку в залежності від навколишніх обставин. Філософія створює багато думок, багато концепцій, які можуть як знаходитися у пересічній площині, так і ніколи не зустрічатися. І кожна нова думка водночас є площею

для розгортання нових суперечок, нових поглядів, та, як висновок, нових гілок (відрізків) філософської течії.

Філософія наразі опиняється у неоднозначному становищі. Світська література чи інтелектуальне письменництво, що розподіляє людей на «тих, хто «в курсі справи»» й «тих, хто ні»? Чи можливо, що популяризація її журналістикою стимулює розвиток філософії? Вплив філософії на четверту владу можна оцінювати позитивно – коментатори навчилися мислити, чіпляючи на хвіст своє власне світосприйняття? Філософська журналістика = літературна культура?

Багато запитань, і не лише цих, постане перед тими, хто відкриє в собі здатність філософствувати в житті. Як їх вирішувати – справа самого як журналіста, так і філософа, бо кожен із них вже має право мислити суб'єктивно.

Поява медіареальності презентує множинні образи, нову конфігурацію філософської журналістики. Суб'єктами філософської журналістики стають не лише професіонали, вона відкрита для спеціалістів різних напрямків, набуває виразу своєрідної інтелектуальної гри. На думку Л. Пенто, філософська журналістика стає *rag excoelien-se* культурною формою, завдяки якій посередники, люди, які перетинають межі й здійснюють переходи, будь-то журналісти, літератори чи університетські викладачі, здійснюють внесок до того, щоб зробити колективно прийнятним вільне циркулювання в інтелектуальному полі [2, с. 30–35]. Це і є смисл філософської журналістики як вільного засобу спілкування, як професійного й культурного, так і публічного в цілому. У сучасній філософській ситуації філософський журнал набуває характеру міжкультурного спілкування.

Філософію завжди цікавлять взаємини між людьми, їхні взаємодії й взаємовплив, не лише спілкування як власне спілкування, а його роль в освіті, науці, культурі. Філософська журналістика в цьому процесі є досить важливим інструментом. Про це свідчить динаміка видавництва філософських журналів у світі в ХХ ст. На початку Першої світової війни 1914–1918 рр. у світі виходило більше 40 філософських журналів, у період війни видання багатьох філософських журналів урвалося, деякі припинили видаватися. У 1919–1939 рр. виникло 57 нових філософських журналів у Німеччині, Італії, Франції, США, вони почали видаватися в Китаї, Австралії, Індії; з'явилися спеціалізовані філософські журнали з логіки та методології науки. Під час

Другої світової війни 21 філософський журнал перестав видаватися. Нові філософські журнали створювалися переважно в США. У післявоєнні роки число філософських журналів зростає: у 1945–1950 рр. було створено 37 нових філософських журналів, у 1950 р. – близько 50, в 1951–1960 рр. також близько 50, в 1960–1966 рр. стало виходити приблизно 40 нових журналів. У цей період з'явилися філософські журнали у ряді країн Латинської Америки (Аргентині, Чилі, Бразилії, Мексиці, Еквадорі), Пакистані, Індії; сталася подальша спеціалізація філософських журналів з історії філософії, естетики, методологічних проблем соціальних наук, етики, логіки, були створені реферативні філософські журнали, нові міжнародні філософські журнали.

На початку ХХІ ст. видаються філософські журнали *англійською мовою* в Австралії – 1, Англії – 8, Нідерландах – 2, Норвегії – 1, США – 22, міжнародні філософські журнали – 7, *російською мовою* – 15, *німецькою мовою* видаються в Австрії – 1, Німеччині – 19, *французькою* в Бельгії, Франції, Канаді – 15, а також 7 міжнародних, *іспанською мовою* – 1, італійською – 28, видаються філософські журнали в Болгарії – 2, Бразилії – 1, Польщі – 4, Румунії – 1, Фінляндії – 1, Естонії – 1 [7]. Змінилася ситуація з філософською журналістикою в Україні. Філософські журнали видаються майже у всіх університетах країни, хоча, на жаль, перелік їх відсутній, оскільки більшість із них видаються за кошти викладачів та аспірантів. Чому маємо таку ситуацію? На думку С. Пролєєва, яку він виклав у статті «Призначення філософського журналу у дзеркалі статистики», вия такого стану філософської журналістики на Україні є стрімким зменшенням філософії та суміжних із нею дисциплін у структурі університетської освіти. Маємо ситуацію своєрідної «шагреневої шкіри», яка перебігом вітчизняної університетської ситуації зменшується у розмірах так швидко, що від усієї понад двадцятип'ятистолітньої поважної філософської традиції – цього інтелектуального стрижня європейської історії – в українських університетах невдовзі залишиться щонайбільше маленький клаптик, придатний хіба що – пардон! – прикривати причинне місце, як це вчиняють навіть дикуни. Складається враження, що вже сьогодні українські освітяни та керівництво університетів не позбавляються цієї речі лишень із сором'язливості, не вбачаючи для філософії жодної іншої корисної, власне освітянської, ролі [3, с. 138].

Зазначимо, що це майже єдина за останні, як наприкінці ХХ ст., так і на початку ХХІ ст., роки всебічна стаття не тільки про долю українського філософського академічного журналу «Філософська думка», але й про долю філософії. Ця думка присутня в роздумах В. Анашвілі. Він підкреслює, що без кількості кваліфікованих журналів множинної «направленості» та кількох «загальнонаціональних» гуманітарних журналів нас чекає науковий перелом [1, с. 7] Аналізуючи стан філософської журналістики в Росії, він робить дуже песимістичний висновок: «Вопросы философии», так як і «Философские науки» давно втратили нерв сучасної гуманітарної журналістики, похмуро повертаючись до стилістики та тематики давно минулих часів [1, с. 10]. Варто зазначити, що в авторитетному філософському індексі «Philosopher's Index», що існує з 1967 року та поновлюється кожні три місяці, відсутній перелік як російських, так і українських журналів та щорічників. На думку дослідників, це можна пояснити незацікавленістю видавців, не завжди відрефлексованим посиленням на самодостатність, герметичність, відсутність у глобальному професіональному діалозі на рівних правах [6, с. 115].

Позицію С. Пролеєва, В. Анашвілі, Ю. Синеокої поділяє В. Порус, котрий вважає, що склалося протиріччя між багатотисячним загоном професійних філософів і незначною кількістю філософських журналів, їх кількість жалюгідна, і не може бути порівняна зі станом у деяких європейських країнах. Він робить досить різку заяву, що навіть це «нікчемне» за сучасними мірками журнальне виробництво наповнюється компілятивно-реферативними описами, на фоні яких висококласні роботи стають винятком. Філософський журнал стає засобом виробництва «ускладнених» кадрів, що втрачають своє призначення. Ось тому, як вважає В. Порус, їх не можна називати авангардними.

Філософська журналістика в інформаційному суспільстві є складовою мас-медіа. На цю обставину звернув увагу Н. Луман, підкреслюючи, що поняттям мас-медіа повинні бути охоплені всі суспільні заклади, які використовують для розповсюдження повідомлень технічні розмножувальні засоби, що продукцією мас-медіа є газети, журнали, фотокопії тощо, але не рукописи, що були написані мовою під диктування в Середні віки, і не публічні виступи та доповіді в наш час [2, с. 15].

Сучасна інформаційна реальність внесла значні зміни щодо теорії й практики журналістики, її філософського розуміння. Філософська журналістика стає все більш предметом наукового аналізу. Змінилася інтерпретація самого феномена «журналістика». У працях медіааналітиків зазначається, що теорія журналістики, яку запропонували на початку ХХ ст., вже не може бути актуальною для сучасної дійсності. В останніх наукових працях як зарубіжних, так і вітчизняних ідеться про те, що журналістика не лише елемент мас-медіа, але й складова комунікативістики. Такий акцент дозволяє вбачати журналістику як різновид комунікації та спілкування. Спілкування являє собою не тільки передмову організації й здійснення спільної діяльності людей, а й фактично само є специфічним видом людської діяльності й навіть отримало спеціальну назву комунікативної діяльності. У такому розумінні праця фахівців у царині філософії практично складає основний смисл і зміст професійної діяльності або ж стає основним засобом здійснення професійних функцій.

Філософська журналістика є одним із професійних засобів спілкування, її слід віднести до наукового типу, оскільки філософія має статус науки. Водночас філософську журналістику можна інтерпретувати як різновид корпоративної культури. У такому ракурсі аналіз філософської журналістики відсутній, хоча є досить актуальним. Аналіз наукових публікацій (досить незначної кількості) свідчить про те, що в інтерпретації філософської журналістики окреслились два напрямки: класичний/посткласичний, традиція/новація. Якщо класичний напрямок у філософській журналістиці пов'язаний з її виникненням у лоні німецької філософії, то посткласичний – із появою посткласичної філософської думки, і перш за все – постмодернізму.

Теоретики постмодернізму наголошують на депрофесіоналізації філософії, про надання їй статусу товару. Про це свідчать роботи Р. Ротрі, Н. Лумана та Д. Рашкоффа. Р. Ротрі в публікації «Філософія і майбутнє» зазначає, що настав період депрофесіоналізації у філософії, що не має необхідності турбуватися про чистоту нашої дисципліни [5, с. 31–32]. Така позиція Р. Ротрі пов'язана з тим, що філософське виробництво в сучасному світі стає товаром, і корелює з позицією У. Бека про те, що в сучасних умовах виникає єдиний світ – товарний світ. Стає в такому розумінні своєрідним товаром і філософська журналістика.

Цьому сприяють сучасні технології мас-медіа. Вони змінюють конфігурацію філософської журналістики. На початку свого виникнення в європейській культурі наприкінці XVIII ст. – на початку XIX ст. філософська журналістика існувала як моножурналістика, тільки як журнал, як книга. Ця модель філософського журналу була започаткована в XIX ст. у Німеччині. В Україні таку модель презентував «Філософський тріхмісячник», який видавався в Київському університеті проф. В. Козловим. Це перший філософський журнал, що з'явився в ті часи як на теренах України, так і Росії.

У наш час технологія стає головним чинником, що не тільки зумовлює розвиток нових конфігурацій філософської журналістики, але й засоби її маніфестації. Внаслідок такої ситуації наукові контакти, наукове співробітництво долає національні, регіональні кордони, вони стають спілкуванням без меж. Відбувається міжкультурний науковий зв'язок, міжкультурна наукова взаємодія. Як вважає Ю. В. Синеока, філософська періодика, починаючи з 1980 року, все більше відіграє роль модератора філософського дискурсу. Це стосується як експериментування з ідентифікацією філософії шляхом звернення до мови політики, мистецтва, психотерапії тощо, так і поширення простору самої філософії, конструювання нових дисциплін [6, с. 195].

Отже, в сучасних умовах філософська журналістика є важливим елементом мас-медіа. Це один із засобів наукового та медійного спілкування. Мас-медіа перетворюють у глобальному комунікативному просторі будь-яку проблему, що хвилює людей, в товар і розвагу, задають нову конфігурацію філософії і філософської журналістики, виступають як альтернатива їх класичному академічному образу.

ГЛАВА 2

ФИЛОСОФИЯ В МЕДИЙНОМ ЛАНДШАФТЕ

2.1. Творчество как матрица взаимодействия философии и медиа

Среди различных видов общения ценным является творческое общение, благодаря которому человек обогащает мир новыми достижениями, реализуя, таким образом, своё предназначение и предназначение всего человечества. Отсюда ответственность человека перед миром, ибо он может вносить в мир новое, не только положительное, конструктивное, но и отрицательное, деструктивное. Таким образом, творческое общение не только наиболее благодатное, но и наиболее ответственное.

Весьма в тесных отношениях находится творческое общение с философией. Философия не может существовать без общения, а общение без философии не может быть достаточно благотворным. Вместе с тем, если обратиться к генезису философии, то нужно указать, что творческое общение является одним из источников возникновения философии. Как известно, главным источником возникновения философии была любовь к мудрости, но реализоваться эта любовь могла только в творческом общении. Так как философия больше всего занята поиском, открытием и образованием новых смыслов, то более всего этому соответствует творческое общение. Особенно наглядно это представлено в философском творчестве Сократа. Его диалоговая форма общения, майевтика прекрасно способствовали рождению новых смыслов, идей, поиску ответов на сложные вопросы, выдвигаемые человеческой жизнью. Фактически общение стало у Сократа инструментом познания, построения его философии. Как мы знаем, этот подход получил дальнейшее раз-

витие в диалогах Платона, а затем в философском творчестве Г. С. Сковороды. Надо отметить, что это общение приобретало иногда оригинальные формы, достаточно вспомнить, что в ответ на произведения Аристотеля, которые впоследствии были объединены под общим названием «Органон», Ф. Бекон спустя тысячелетие написал свой «Новый Органон», где не соглашался с ним в выборе путей развития теории познания. Однако эта полемика носила заочный характер, разделенная большим пространством и временем. В истории есть примеры полемики близких нам по времени философов. Так сохранились сведения о споре между Р. Декартом и Т. Гоббсом по поводу возможности человека управлять самим собой, между Д. Дидро и К. Гельвецием о соотношении наследственных и приобретённых качеств человека.

Большое значение в развитии творческого общения имеет философская журналистика. Даже сухие цифры роста объёма философских журналов убедительно свидетельствуют об этом. «В 1900–1914 годах было создано 19 новых философских журналов, до начала Первой мировой войны в мире выходило больше 40 философских журналов, в 1919–1939 годах возникло 57 новых журналов. После Второй мировой войны количество журналов растёт: в 1945–1960 годах – также приблизительно 50, в 1960–1966 годах начало выходить около 40 новых философских журналов. Основная тенденция в развитии философских журналов – удвоение общего их количества за 15–20 лет: в 1850 г. – 4; в 1870 г. – 9; 1890 г. – 19; 1910 г. – 38; 1930 г. – 58; 1950 г. – 57; 1970 г. – около 200» [1, с. 420].

Ценность философской журналистики состоит в том, что она, как и другие СМИ, выступает медиатором между теоретическим и эмпирическим уровнями общественного сознания, позволяет извлекать из кладовой народной мудрости новые философские мысли, которые таятся в пословицах, поговорках и т. п., обогащая, таким образом, обыденное сознание теоретическими достижениями. Журналы, будучи в силу своей специфики, ближе к образованной части населения, чем философские монографии, в состоянии вызывать резонанс в раздумьях интеллектуалов, поклонников мудрости, порождая ассоциативное поле мышления, которое может вызывать появление совершенно новых идей, смыслов, благоприятных для дальнейшего раз-

вития людей. Творчество, как волны, может перекатываться по общественному сознанию, инициируя то всплески удовлетворения, то спады разочарования.

Философская журналистика более оперативна, быстрее даёт ответы на возникающие в жизни запросы, подвергает их философскому осмыслению, тем самым, способствуя в целом развитию философии, дифференциации философских направлений и даже появлению новых её отраслей, таких как метафилософия медиа.

Таким образом, философская журналистика не даёт места для существования таких утверждений, как «философия оторвалась о жизни».

В философии большое значение имеет постановка проблемы, как условие дальнейшего благотворного ее развития, может быть это более важно, чем наличный корпус знаний. Философские журналы в этом смысле являются двигателем прогресса, ибо непременным требованием к их качеству является актуальность, новизна. Поэтому философы часто сверяли свои устремления с проблемными статьями ведущих философских журналов.

К числу особенностей философской журналистики надо отнести то, что у неё более развита обратная связь с читателями, а, следовательно, больше поступает информации о злободневности и качестве публикуемых материалов, пожеланиях и предложениях читателей, можно сказать, что благодаря этому обстоятельству, философские журналы выступают в роли разведчиков будущего. Отсюда острая чувствительность ко всякому новому со стороны сотрудников и авторов журналов и повышенное внимание к их творчеству со стороны читающих.

В философских журналах более действенно представлено коллективное творчество, ибо, как правило, вокруг идей, которые исповедует тот или иной журнал, объединяются единомышленники и совместными усилиями творят удивительное, и не всегда в этом случае твёрдо скажешь, что лучше: борьба идей или их единство. Таким образом, как отмечают Л. Н. Дениско и Е. О. Литвиненко, «философ-журналист становится новым субъектом философского творчества и философского производства. И журналистика, в том числе и философская, выходит на ведущее место в культурном процессе» [4, с. 138].

В последние десятилетия заметно заявило о себе творческое общение с помощью Интернета, которое значительно расширило географию и размах общения, породило различные формы самоорганизации общения. Для этого вида общения не имеет значения расстояние и в какой-то степени время, оно лишено непосредственности, поэтому общение, освобождаясь от внешних факторов, вынуждено сосредотачиваться на самом интеллектуальном акте, что в некоторых случаях сокращает путь к порождению смысла. У оппонента, включённого в систему Интернет, информация, как говорится «под рукой», ему не надо идти в библиотеку, рыться в архивах и т. п., ему достаточно сформулировать информационное задание и получить ответ. Информация становится более доступной и более разнообразной. В Интернет-общении уходят в сторону некоторые психологические феномены, затрудняющие этот процесс, такие как стеснительность, неумение быстро думать и реагировать, какие-то недостатки физиологического плана и т. п.

В Интернет-общении все равны, изначально не имеют притязаний друг к другу, умалется значение таких характеристик, как общественное положение, возраст и даже образование. В Интернете никто никому не обязан. Каждый имеет право решать, когда ему хочется включиться в общение, и когда он считает необходимым выключиться из общения.

Этому виду общения свойственны самоуправленческие начала. По взаимному соглашению могут возникать договоры, организации, союзы, клубы, инициативные и поисковые группы и т. д., каждый имеет право на инициативу. Интернет способствует усилению целостности общества. Игровое общение в рамках Интернет помогает расслабиться, уйти от забот, т. к. является одной из форм релаксации, помогая поддерживать ритм «работа – отдых», предохраняя организм от перегрузок. Однако чрезмерное увлечение игровым общением, особенно, со стороны молодых людей чревато уходом от действительности, игроманией и даже психическим заболеванием.

С помощью Интернет-общения представляется возможность презентовать себя, свои достижения, обмениваться опытом, быть открытым обществу, предоставляя возможности к сотрудничеству, конструированию виртуальной реальности, Web-технологий.

Такого рода общение как заочное способствует разрешению конфликтов, ибо отсутствуют некоторые раздражающие факторы личностного, непосредственного характера (несдержанность, гнев, обида и т. п.), особенно это важно в международных отношениях, в кризисные периоды, когда трудно найти приемлемые подходы к налаживанию отношений. Как показывает практика, Интернет укрепляет сотрудничество, умножаются контакты людей, сокращаются расстояния, усиливается обмен ценностями, возникает чувство солидарности. В целом появление компьютеров, возникновение Интернета породило совершенно новую реальность с присущей ей миром общения, с которой надо считаться, чтобы не оказаться, как уже не раз было, в плену своих изобретений. Это достаточно убедительно показывает В. В. Савчук: «Объединённые в сеть персональные компьютеры создали деперсонализированную реальность, которая поглотила реальность исходную, попутно вобрав в неё как пространство самореализации, так и самого человека; медиареальность, тотально развернув свою сеть в форме элементарной и цифровой коммуникации (киберпространство), стала не представлением реальности (о реальности), но самой реальностью» [3, с. 9].

Всё более актуальным и злободневным становится творческое общение с природой как объективным фактором. Природа существует независимо от сознания и помимо сознания, однако так думать не совсем корректно. Производственная деятельность людей достигла таких масштабов и приобрела такой характер, что природа становится зависимой от человечества и в ответ на грубое вмешательство все больше и больше реагирует губительными для него последствиями. Таким образом, это общение носит антигуманный, антиприродный, антидуховный характер. Очевидно, общение с природой – самый сложный вид общения, ибо ответное общение с её стороны является косвенным, даже зашифрованным. Многие говорят, что природа – это открытая книга, но, к сожалению, её многие не умеют читать. На фоне того, как прогрессивно развивается познание, совсем необъяснимым является безжалостное отношение к ней. Хотя ещё Н. Федоров мечтал, что человечество будет управлять природой, вкладывая в это позитивный

смысл. Но человек всё больше и больше познавая природу, всё больше покоряя её, попадает в ещё большую зависимость от неё. Ибо власть портит как отдельного человека, так и всё человечество, порождая нравственную распущенность, и пока человек не подавит в себе порочные властолюбивые устремления – не будет необходимого творческого общения с природой.

В развитии творческого общения, всех его видов большое значение имеет постановка вопросов и ответов, чему большое внимание уделил британский философ Р. Дж. Коллингвуд. По его мнению, знание состоит из вопросов и ответов на эти вопросы. Логика же, обращающая внимание только на ответы и исключая вопросы – ложная логика. При этом сформулировать вопрос бывает важнее ответа. Вопросно-ответное напряжение мысли и создаёт новый смысл. В какой-то степени это похоже на игру в шахматы.

Своеобразное место в творческом общении занимает молчание. Недаром считается, что после слова молчание есть величайшая сила в мире. Если брать во внимание непосредственное вербальное общение, то молчание – это внимание к говорящему, это осмысление услышанного. К сожалению, в большом количестве случаев общения наблюдается неумение собеседника слушать, неумение сосредоточиться на ходе мышления оппонента, хотя еще Плутарх сказал: «Говорят, что природа для того каждому дала два уха и один язык, чтобы говорить меньше, чем слушать». Всем известно, какое гнетущее воздействие оказывает безразличное отношение к тому, что ты говоришь, со стороны собеседника. В данном случае такое молчание убивает общение, но как воодушевляет тебя такое поведение, когда видишь, что тебя заинтересованно слушают, здесь молчание оживляет общение. Следовательно, без заинтересованного молчания нет истинного общения.

Иногда молчание выступает в качестве перерыва в общении, когда возникает необходимость тщательно и глубоко продумать услышанное, сосредоточить все свои усилия на этом. Видимо, вербальное общение в философском дискурсе должно сопровождаться перерывами-молчаниями, как средством накопления новых мыслей, но обязательно должна следовать реализация их, можно полагать, что в данном случае должен соблюдаться определенный (трудно сказать

какой) ритм «говорения-молчания». Поэтому Сенека Младший сказал: «Кто молчать не умеет, тот и говорить неспособен». Возможно, здесь скрывается тайна творчества. Есть, однако, особый род молчания, когда находишься наедине с самим собой или в заочном молчаливом общении с другими. Для философии, особенно, важно, когда ведёшь диалог с самим собой. По этому поводу Г. С. Сковорода говорил, что философия – это возможность находиться наедине с самим собой и умение беседовать с самим собой. Это наиболее благодатный путь для развития философии, ибо она – рефлексия, теоретическое самопознание. Нельзя не согласиться с мыслью, что человек самая современная система, поэтому познавая себя как систему, все больше и больше обретаешь теоретические знания. Значение этой молчаливой работы с самим собой состоит и в том, что личностный внутренний диалог наиболее откровенный, наиболее честный, наиболее болезненный разговор с самим собой, ибо приходится смотреть прямо «в глаза» своим недостаткам, своей совести. В таком случае приходится все более доверять своей интуиции как спресованному в генах многовековому опыту своих предков и своему приобретенному жизненному опыту. Не случайно на этом пути может происходить озарение.

Молчание играет также в познании себя и мира методологическую роль, ибо позволяет освободиться от лишних внешних факторов, отвлекающих его от сосредоточения на самом себе. По сути, творческое общение, особенно в философии, является духовным. В истории философии и культуры сложилось разное представление о духовном, но более всего в настоящее время духовное рассматривается как совокупность смыслов, духовность – это смысловая основа нашего бытия. Интересны по этому поводу рассуждения В. Франкла. Он считал: «И то, что может противостоять всему социальному, телесному и даже психическому в человеке, мы и называем духовным в нем. Духовное, по определению, и есть свободное в человеке. Духовная личность – это то в человеке, что всегда может возразить!» [2, с. 111–112].

В европейской традиции принято считать, что дух – объективно духовное, а душа – субъективно духовное. Что касается субъективно духовного, то в этой части человек может управлять своим творческим

общением, концентрируя на этом свои душевные силы. Однако объективно духовное, дух не подвластен человеку, дух независим от нас. Поэтому общение с объективно духовным трудно объяснить и трудно осуществить. Более всего это представлено в религии, так как Бог объективен, он вечен и бесконечен.

В религии общение с Богом осуществляется, в основном, с помощью молитвы и основано на вере, что Бог внимает молящемуся и осуществляет какие-то ответные действия. Нередко молитвы дают большой физиологический эффект, ибо, чем больше человек верит, тем больше у него развито самомнение, которое как уже не раз было доказано, лечит. С другой стороны, молитва учит дисциплине сосредоточения, ибо молиться всуе – это грех. Как известно, удерживать мысль на предмете мышления, как показал П. Успенский, можно не больше 2-х минут. С этой целью он предлагает провести эксперимент: «Возьмите в одну руку часы и смотрите на другую свою руку, стараясь отдавать отчет о себе самом и концентрируя мысль на себе: “Я – Петр Успенский”, “Я существую здесь и теперь”. Старайтесь, ни о чем другом не думать, просто следите за другой рукой и находитесь в сознании самих себя, своего имени, своего существования и места, где вы находитесь. Все остальные мысли отгоняйте. Если вы будете настойчивы, то вас хватит на две минуты. Это и есть предел вашего сознания» [5, с. 396]. А творчество, появление чего-то нового во многом зависит от умения удерживать мысль на предмете своего интереса, в связи с этим говорят, что гений – это терпение мысли. С помощью молитвы человек также реализует стремление к трансцендированию. Его не устраивает временность и локальность своего бытия, он хочет быть везде и всегда, это имманентно заложено в его природе. Она для реализации этого стремления наградила человека воображением. Благодаря мечтам, фантазиям и т. п. он реализует эту потребность. Молитва также позволяет человеку приобщаться к Богу, абсолюту и, следовательно, переносить его атрибуты вечности и бесконечности на себя. Показательна в этом плане история Л. Н. Толстого, которую он описал в «Исповеди». В ней повествуется, как он, будучи атеистом, стал впоследствии верить в Бога. Вдруг накануне своего 50-летия Л. Н. Толстой обнаруживает, что

живет без смысла жизни. Предельно расстроенный он принимает-ся искать смысл своей жизни, но усилия его безуспешны, пока он не пришёл к выводу, что ищет его не там, где надо, что следует выйти за координаты временности и конечности и понял, что за их пределами находится Бог как олицетворение вечности и бесконечности, и что приобщаясь к Богу ты обретаешь смысл и становишься вечным и бесконечным.

Представляет интерес в этом плане переход субъективного в объективное. Здесь можно вспомнить о таком ёмком смысле, как идея, которая, как известно, управляет миром. В генезисе идеи являются субъективным порождением, они возникают в голове отдельно взятого человека, но затем происходит интересная трансформация. Если идея соответствует интересам людей, несёт в себе большой вдохновляющий потенциал, то она становится целью жизни и вызывает резонанс в сообществе и, таким образом, приобретает власть над человеком или людьми, становится как бы над личностью. Поэтому недаром люди за идею отдавали жизнь.

Возвращаясь к проблеме взаимодействия творческого общения и философии, надо отметить, что, в основном, они совпадают, ибо творческое общение – это порождение новых смыслов, но и философии имманентно присуще творческое общение, без него нет истинной философии. Однако философское общение постоянно развивается, в некоторых случаях в худшую сторону, когда даже коллеги друг друга недостаточно понимают, а тем более широкая публика. Здесь критерием должны стать ясность и доходчивость. Следует учесть замечание К. Ясперса, что истинной философией надо считать ту философию, которая коммуникативна, а меру коммуникации рассматривать в качестве критерия полезности той или иной философской концепции. Хорошо по этому поводу также сказал превосходный популяризатор философии, немецкий философ Л. Бюхнер: «Философия есть общее духовное достояние; философские рассуждения, которые не могут быть поняты каждым образованным человеком, не стоят потраченной на них типографской краски. Что ясно мыслится, то может быть сказано также ясно и без околичностей» [6, с. 497].

Исследователи процесса творчества особое внимание уделяют интуиции, придавая ей исключительное значение в получении новых

знаний и нередко они утверждают, что средством их творческих находок стала интуиция. Однако зачастую знания, полученные с помощью интуиции, не являются доказуемыми, доступными рациональному пониманию и вследствие этого приемлемыми для всех и только с истечением определённого времени, испытания их временем они становятся признанными. Следовательно, философское творческое мышление должно смело допускать в свою сферу интуицию с её догадками и предложениями, тем более что философское знание, по сути, вариативно и все подходы в формировании некоторой философской позиции должны быть учтены.

С другой стороны возникает проблема, как использовать интуицию. Видимо, необходимо быть очень внимательным к своему душевному и духовному состоянию, уметь «вслушиваться» в себя и повиноваться внутреннему голосу, как это было у Сократа, Г. С. Сковороды; фиксировать мысли, которые всплывают в сознании, ибо они быстро приходят и уходят, а если на них посмотреть с высоты прошедшего дня, то можно увидеть что-то интересное. Много полезного можно найти в окружающей обстановке, если переключить внимание на вне, при условии его фокусирования на тех или иных моментах и не исключена возможность найти нужную подсказку или ответ на мучающий нас вопрос. Сосредоточение и переключение внимания – интересный путь поиска новых знаний. Исключительно велика миссия вдохновения в творческом общении. Вдохновение – это эмоционально-чувственный заряд энергии, активизирующий мышление. Это такое состояние души и тела, когда они взаимно довольны друг другом, наполнены душевной и мышечной радостью, возникновением чувства глубокой удовлетворённости собой.

Творчество и вдохновение очень взаимосвязаны, творчество порождает вдохновение, а вдохновение вызывает творчество. Поэтому неудивительно, что творчество является источником самого большого наслаждения. Однако наряду с творчеством есть и другие источники вдохновения: любовь, дружба, осознание важности и исключительности своего существования, воображение, мечты, заинтересованность окружающих в твоей деятельности, восприятие произведений искусства, труд и т. п. По этому поводу П. И. Чайковский сказал: «Вдохновение рождается только от труда и во имя труда».

Таким образом, в жизни много путей, ведущих к вдохновению, но, к сожалению, не все пользуются ими. Видимо, существует ещё

много різних компонентів в системі творчого об'єднання, вивчення яких може більш якісно розкрити всі багатства цього процесу. Становить більш ясним, що вивчення творчого об'єднання вимагає також творчого підходу, що зберігає в собі ще багато нерозкритих таємниць, що одними науковими методами зробити це неможливо. Однією з очевидних речей, що використання творчого об'єднання розкриває багаті можливості використання колективного розуму, асоціативних умов групового мислення.

2.2. Інформаційна культура як відкрита динамічна нелінійна система

Вирішення сучасних проблем оптимальності інформаційних потоків нерозривно пов'язане з цінностями культурного розвитку. У сучасних умовах виявилися різкі розбіжності між традиційною гуманітарною культурою, пов'язаною з людиною, її духовністю і культурою технократичною, що розглядає індивідів як «придаток» машин, як елемент сучасної технології. Абсолютизація технічних засобів виробництва й науково обґрунтована технологія знань призводить до визнання їх як вирішального чинника, що однозначно визначає всі сторони суспільного життя, характер і спрямованість соціального розвитку, в той час як дуже багато залежить від культурного потенціалу особистості та суспільства, взятих у широкому сенсі.

Завдяки розвитку технічних засобів можливість впливу на суспільство за допомогою інформаційних технологій різко зросла. У зв'язку з цим особливого значення набуває підвищення інтелектуального рівня суспільства, розвиток духовної (зокрема інформаційної) культури, недооцінювання якої може призвести до посилення соціально-економічних протиріч, зростання насильства над особистістю, дегуманізації суспільного життя. Уникнути цього можна лише через гуманістично орієнтований процес інформатизації, який міг би протистояти антигуманному використанню технічних засобів. Людині необхідно не лише знання інформаційних ресурсів і вміння оперувати інформацією. Не менш важливого зна-

чення, як справедливо вважає В. Копилов, набуває формування інформаційного світогляду, культури сприйняття інформації, усвідомлення свого місця й своїх завдань в інформаційному суспільстві, що формується [12–14].

Слід зазначити, що саме поняття інформаційної культури й до сьогодні знаходиться у стадії становлення й викликає велику кількість дискусій. Із проблем інформаційної культури проводяться конференції, виходить чимало публікацій. Особливо багато інформації можна знайти в мережі Інтернет. У сьогоднішній науковій парадигмі пост-радянського простору простежуються різні дослідницькі підходи, основними з яких є: технологічний і культурологічний, які об'єднують педагогічні, аксіологічні, психологічні та інші підходи. Однак, незважаючи на достатню кількість наукових публікацій із даної проблематики, комплексних системних досліджень інформаційної культури недостатньо. Крім того, аналізуючи наявні матеріали, можна зафіксувати одну особливість: найчастіше проблема інформаційної культури розглядається лише у світлі використання нових інформаційних технологій.

Сучасна соціокультурна ситуація характеризується насиченістю й різноманіттям динамічних процесів. Тенденція суспільства до модернізації зумовлює розширення актуального комунікативного простору, зміну існуючих культурних конфігурацій. Значущість перетворювальної, інформаційно-комунікативної, ціннісно-орієнтаційної діяльності людей для конструювання соціокультурної системи визначає активний інтерес до основоположних категорій із даної проблематики в сучасному соціально-філософському дискурсі.

У процесі попередньої концептуалізації основних уявлень про природу інформаційної культури та усвідомлення її особливостей у сучасних умовах ми дійшли висновку, що основні тенденції глобалізації найбільш чітко проявляються в інформаційно-культурних процесах, що сьогодні відзначаються неоднозначністю й складністю [19, 20]. Разом із тим, якщо розглядати сучасне суспільство у широкому розумінні, як складну багаторівневу систему, то й сучасну культуру доцільно розуміти як інформаційно-комунікаційну систему [21].

Розглядаючи соціокультурну систему в єдності суспільства й культури, визнаючи відносність меж між цими поняттями, концептуально

важливим уявляється зазначення специфічних особливостей кожної з цих категорій. Якщо суспільство – це «система суб'єктного типу, заснована на діяльнісній взаємодії людей» [3, с. 11], або, за Е. Гідденсом, – система взаємин, що пов'язує індивідів в рамках єдиного, культурного середовища [5, с. 43–44], то культура – це ціннісний, нормативний чинник, що цементує, виконує системотворчу роль як інформаційно-комунікативна підсистема соціуму. «Соціальне» й «культурне» взаємно пов'язані, їх єдність реалізується у творчій особистості, котра виступає носієм соціально-функціонального й ціннісно-сислового змісту інформаційно-комунікаційних процесів.

Відповідно до цієї градації соціального й культурного вимальовувалися загальні контури розуміння культури як способу діяльності (включаючи інформаційну), системи смислів, норм, відносин і результатів діяльності людини й соціальних інститутів. Тобто культура – суто соціальний феномен, усі види й форми якого є позаприродними й позабіологічними утвореннями, пов'язаними з природою через перетворюючу діяльність людини. Про багатоаспектність даного явища свідчить величезна кількість визначень і тлумачень культури, що розрізняються не тільки формою, але і за змістом, залежно від часу й місця, від характеру суспільства, яке вивчається, що дало підставу П. Щедровицькому зробити категоричний висновок про те, що в сучасній філософській традиції та в комплексі соціальних наук поняття культури на сьогодні немає [29].

Важливою методологічною точкою відліку в цьому контексті є концептуальна ідея культури не як суми речей або ідей, а культури, «як створюваної людиною наочної дійсності, де ми виявляємо, знаходимо самих себе, що містить у собі умови й необхідні передумови нашого достовірно людського, тобто завжди й у всьому суспільного існування» [28, с. 212].

Зазначений підхід слід доповнити деякою функціональною складовою, згідно з якою суть культури полягає не в стадіях еволюції або в зовнішніх впливах, а у внутрішній цілісності й функціональній взаємозалежності. Базовою основою цілісності як «тотальності, цілісності й власної закономірності» є людина, її соціальна дія. Механізм усвідомленої соціальної взаємодії у сфері культури включає суб'єктів дії з їхньою метою й мотивами; інформаційну цінність і насиченість здійснюваних комунікацій; зміни конфігурації соціо-

культурної системи, що викликаються цими діями; вплив цих змін на інших індивідів, їхню зворотну реакцію. При цьому, процес пізнання зумовлений ментальними, технічними можливостями суб'єкта, що формують пізнавальну активність інформаційного вибору, яка відповідає установкам індивіда й, у свою чергу, формує соціокультурне середовище. Розмежувавши поняття «інформація» й «інтелект», Г. Кан відзначає, що інформація сама по собі не натхненна людською емоційністю, не здатна конструювати достовірно людське буття, культуру [15].

Підкреслюючи сутнісну значущість суб'єктності, ми не ідеалізуємо суб'єкта-носія певних культурних цінностей, включеного в мережу конкретних соціокультурних комунікацій. Саморозвиток людського буття опосередкований культурою. Соціальна аномія (будь-які види «порушень» у ціннісно-нормативній системі суспільства за Е. Дюркгеймом) – є неминучим проявом суспільства, що трансформується, а соціальні девіації, за словами Г. Маркузе – це «вивільнення, яке було б неослабним жахом – не катастрофою культури, а розгулом її найбільш репресивних тенденцій» [16, с. 328].

В узагальненому вигляді феномен культури найчастіше визначають як надбіологічну програму діяльності індивідів, як систему загальних принципів смислотворення й смислообміну, що інституційно закріплюють історично накопичений соціальний досвід [9, 17, 29]. Таким чином, можна висловити концептуальне припущення, що «не існує однорідного культурного «субстрату» – наочного, діяльнісного, ціннісного, мовного. Культура – це багатовимірна, багатоаспектна цілісність» [2, с. 231], яка пронизує структуру соціуму, що існує в системі багатообразних і взаємообумовлених комунікацій. З точки зору теорії систем, складні соціальні цілісності (культура) містять особливі інформаційні структури, що володіють загальною інформацією про ціле, які забезпечують управління системою, її саморегуляцію. Однією з таких систем для культури є комунікація як спосіб передачі соціокодів. Тому, розуміння динаміки культури неможливе поза вивченням процесів комунікації, а відтак – інформації.

Не зупиняючись на дослідженні феномену комунікації, відзначимо загальноновизнану думку про те, що культура еволюціонує разом із зовнішніми умовами в закономірності «загальне – часткове». Згідно з цим діалектичним співвідношенням, культура як «похідне» від

соціуму до певної міри є його «проекцією». Проте, якщо лінійні системи реагують на зовнішні впливи в пропорційній залежності, то в складних відкритих системах стійкість і чутливість до впливів коригуються процесами самоорганізації, породжують нові динамічні структури, новий спонтанний порядок (синергетична інтерпретація детермінізму).

Як справедливо відзначають вітчизняні дослідники, нова концепція соціального розвитку в самому стислому вигляді виражається тричленною формулою: системність, динамізм, самоорганізація [6, 7, 24]. Системний підхід припускає певну автономність кожної підсистеми, власний шлях розвитку при загальній взаємозалежності й цілісності всіх частин. Динамізм означає неможливість існування відкритих нерівноважних систем поза розвитком, поза рухом. Самоорганізація – найважливіший чинник утворення якісно нових властивостей відкритої системи, її внутрішнього впорядкування.

Системи, що саморозвиваються в контексті соціальної динаміки, зазвичай вимагають для свого вивчення нових категорій, але водночас не виключають, а припускають методологію й понятійний апарат класичних, системних досліджень. У зв'язку з цим, відзначає В. Стьопін, «синергетика не відкривала ані ієрархічної зв'язаності рівнів організації в системах, що саморозвиваються, ані наявності в них автономних підсистем, ані прямих і зворотних зв'язків між рівнями, ані становлення нових рівнів складної системи в процесі її розвитку. Усе це вона запозичувала з раніше вироблених системних уявлень, що увійшли до наукової картини світу» [23, с. 10].

Відкриття синергетики це, насамперед, «уявлення про кооперативні ефекти, що визначають відтворення цілісності системи та концепція динамічного хаосу, що розкриває механізми становлення нових рівнів організації» [20, с. 9]. При цьому йдеться не про абсолютний хаос – протилежності повного детермінізму, а про теорію, в якій, за словами Д. Чернавського, «разом із “хаотичними” поняттями (випадок, вірогідність тощо) зберігаються й динамічні поняття (передбачуваність найближчих наслідків, горизонт прогнозування тощо)» [27, с. 113].

Концентрація на станах нестійкості в результаті дії випадкових флуктуацій, що породжуються в соціальних системах слабо прогнозованою поведінкою суб'єктів, дозволяє описати механізми «стрибка»

(за термінологією класичної діалектики) через формування аттракторів (цілей) і виникнення нових параметрів порядку, передусім інформаційно-культурного. Якщо при діалектичному методі дослідження випадкове – форма прояву необхідного, то при синергетичному підході – самостійна, характерна властивість суспільного життя. Отже, «синергетика не відміняє й не замінює системного дослідження», що в термінологічному плані фіксується вченими в понятті «системно-синергетичний підхід» [23, с. 9]. Більше того, синергетика «як математичний апарат охоплює не лише формальну логіку, але й діалектику» [27, с. 113], розвиваючи класичні методологічні підходи відповідно до викликів нестабільного часу. Таким чином, поєднання діалектичного й синергетичного методів утворює методологічне й категоріально-понятійне поле, на підставі якого доцільно здійснювати філософську концептуалізацію природи інформаційної культури в умовах інформаційного суспільства.

Такі характеристики сучасного суспільства як виражена складність інтерацій, плюралістичність тощо провокують зникнення нормативності, розширюють прояви суб'єктивності, виникнення нової суті. З іншого боку, всеосяжні комунікації, інформаційна прозорість, толерантність до різноманіття породжують сингресивну можливість сполучення будь-яких відмінностей, єдності різнорідного, на думку деяких дослідників, створює «штучний рай узгодженості», «загрозу епідемії згоди, загальної запрограмованості», що є «принципом смерті й руйнування» [11]. Тут доцільно акцентувати увагу на проблемі толерантності оскільки, як справедливо зауважує Л. Тарасюк, «культура проявляється саме через світоглядну толерантність, яка означає здатність до сприйняття цінностей і духовних основ іншої особистості, направлених на діалог і взаємну актуалізацію. Таким чином, можна формувати в особистості ціннісне мислення, що дає змогу пріоритету вищих цінностей людського буття, здатного орієнтувати людину саме у такому виборі» [25, с. 186].

При цьому, методологічною основою множинності культурних практик в єдиному інформаційно-комунікаційному контексті сучасної культури є діалектика єдності і різноманіття. «Гетерогенний тип культури» [26] зберігає системну цілісність завдяки наявності зв'язків поза жорсткою заданістю, можливості синтезу утворень, що самоорганізуються, ступінь ентропії яких відповідає новим викликам

часу, «розряджаючись» відповідною перебудовою соціокультурної структури.

Системну дезінтеграцію можна розглядати як наслідок ігнорування флуктуацій у відкритій системі культури. З іншого боку, як відзначає О. Астаф'єва, заперечення детермінізму, «покладання надій виключно на самоорганізацію соціокультурного процесу – помилкова точка зору. Вона пояснюється, з одного боку, теоретичною неопрацьованістю понять нелінійної динаміки соціокультурних процесів і критеріїв самоорганізації в культурі, а з іншого – труднощами поєднання мов і дослідницьких програм спеціальних наук про культуру із загальною теорією управління, теорією систем тощо» [1, с. 200]. Поєднання детермінізму й індетермінізму, системності й суб'єктності теорії самоорганізації дозволяють утверджувати цілісність культури через її функціональну інтерпретацію (перш за все – комунікативну), акцентуючи увагу на самоорганізації суб'єкту діяльності, включеного в багатоманітну мережу комунікаційних процесів.

Інтенсивний інформаційний взаємообмін, турбулентність соціального життя виключають можливості повернення у попередні стани (незворотність історичного часу). Зростаюча випадковість інформаційно-комунікаційних процесів викликає періодичні «ефекти кумуляції» (ефекти направленого вибуху), що ламають прогнози у сфері медіапланування. Соціокультурна сфера стає непередбачуваною, а сприйняття дійсності суб'єктами – багато в чому обумовлене новими інформаційними потоками. Зрозуміло, не йдеться про абсолютний соціальний безлад. Базисним чинником, що консолідує систему сучасної культури, є не стільки раціонально фіксовані функціональні зв'язки, скільки імовірна інформаційна взаємозалежність суб'єктів через саморегулятивні моменти, що адаптують систему до зовнішнього середовища.

Філософія культури головною своєю метою визначає пояснення суті, специфіки культури, її взаємовідносин із природою й суспільством. Філософія культури зазвичай претендує на системність метафізичних тверджень про сутність, генезис та найзагальніші закони культури, що безпосередньо не ґрунтуються на емпіричних фактах. Сучасне розуміння культури в контексті соціальної історії розглядає її як систему життєвих орієнтацій людини через архетипно-традиційні, міфічні та символічні модули буття. Філософія культури розглядає

культуру як сферу духовної, ціннісної, комунікативної організації суспільства, що визначає норми поведінки, мислення, почуттів різних верств населення та націй у цілому.

Сучасні концепції культури пов'язують її формування з розвитком суспільства, соціальних груп, окремих особистостей і визначають рівні культури, її функції й види, а також складну діалектику матеріального та духовного.

Культура існує на всезагальному рівні, особливих та індивідуальних рівнях і виконує низку функцій – пізнавальну, виховну, світоглядну, емоційно-естетичну, діагностичну й прогностичну. Зміст і функції культури віддзеркалюються в таких її видах, як політична і правова, художня і естетична, культура праці і побуту, соціальна, економічна, екологічна, професійна, педагогічна, психологічна тощо.

Зазначимо, що у соціально-філософському контексті культура постає не як часткова сфера суспільного життя, а як суспільство в цілому, з точки зору розвитку людини як суб'єкта діяльності, розкриття властивостей і обдаровань людини. Культура уособлює загальну творчу діяльність у предметах для людини, вона є втіленням створених людьми матеріальних і духовних цінностей, постає як опредметнена сутність людини.

Як справедливо зазначає О. Старовойт, міра розвитку культури визначається мірою розвитку людини й суспільства. Культура є вираженням досягнутого людиною (людством) рівня історичного прогресу й навпаки, міра культурного світу є тріумфом виключно людського, усе має значення лише остільки, оскільки воно є гуманним [22, с. 308].

Інтеграл культури – людина і людяність. Культура – це культ людського буття. Створюючи людину, культура творить і саму себе, тому можна стверджувати, що культура завжди є самотворчістю. Культура не є сталим буттям, це синергетичний процес становлення буття людини як людини, піднесення його до гуманістичних форм існування.

Як основні концептуальні аргументи, підтверджуючі ефективність теорії самоорганізації в сучасних культурологічних дослідженнях можна виділити наступні характеристики феномена культури, запропоновані вітчизняними ученими [2, 8, 9]. По-перше, культура як інформаційно-комунікаційна система, як специфічний вид діяльності відноситься до складних організованих соціальних утворень. Меха-

ністичне розуміння системи у Л. фон Берталанфі змінилося процесуальністю в О. Богданова, коли система – це, перш за все, процес, вона не відокремлена від середовища, а змінює її, еволюціонує разом із нею. Ми ж визначатимемо систему як сукупність елементів, об'єднаних самоорганізацією, єдністю мети і функціональною цілісністю.

По-друге, культура – це відкрита система, органічно включена в складнішу цілісність. Складну мережу «зовнішнього», інформаційного обміну з фіксацією «досвіду» попередніх взаємодій можна представити як нелінійне середовище. Як справедливо зазначає Л. Подолянко, «кожна культура актуалізує ті пласти сукупного ціннісного досвіду людства, котрі в найбільшій мірі співзвучні її вихідним ціннісним установкам, що складаються на основі не лише певних суспільно – економічних факторів, але й визначаються культурно-політичними реаліями і духовною ситуацією часу» [18, с. 252]. Відкритість системи зумовлює її динаміку, підтримує відповідність внутрішньої структури зовнішньому середовищу. Звідси – конструктивна роль динамічного хаосу і позитивний сенс біфуркаційного стрибка (точки розгалуження у розвитку). Мимовільний перехід до нового, відносно стійкого стану знижує міру внутрішньої неврегульованості (ентропійності) системи.

По-третє, система культури є початково динамічною через властиву їй суб'єктність та інформаційно-комунікативну природу. Інформація як сутнісна основа буття є субстанцією активності світу, а комунікації – системотворчим чинником соціокультурних утворень.

По-четверте, культура соціуму – це система, здатна зберігати рівновагу завдяки саморегульованому пристосуванню (через свою відкритість) до навколишнього динамічного середовища.

По-п'яте, система культури зі всіма її феноменами – це зв'язаність управління й самоуправління, формальних і неформальних відносин. Зокрема, як вказує В. Веденєєв, «сучасне суспільне управління потребує наявності спеціальних соціокультурних «комунікативних кластерів» [4, с. 328]. Цілком доцільно припустити, що це, передусім, – «фразеологічні кластери» семантичного розуміння і досягнення взаємної позитивної поведінки інтерсуб'єктів. Тим самим, на думку В. Веденєєва, «формується зовсім новий комунікативний і культурно-інформаційний дискурс у суспільній управлінській системі, а з

цим – інформаційна культура управління суспільством і суспільними трансформаційними процесами» [4, с. 328].

Інституційні утворення функціонують у контексті міжсуб'єктних, неформальних взаємозв'язків, які здійснюють еволюціонуючий вплив на систему як цілісність через моменти розуміння у процесі комунікації. Ці «точки розуміння», І. Ільєва визначає як своєрідні аттрактори (цілі), що притягують до себе людей, організуючи їхню діяльність, що сприяє знаходженню оптимального рішення в періоди криз [10]. Система неформальних взаємозв'язків уловлює нюанси коливань зовнішнього середовища, самоорганізовується, сприяючи тим самим адаптації всієї системи до умов буття, що змінюються. Це стосується й організаційних змін в установах соціокультурного профілю та впровадження технологічних інновацій в інформаційній сфері й змістовності соціальних комунікацій.

По-шосте, система культури заснована на визнанні самостійної цінності особової активності суб'єкту, тобто людина розглядається як відкрита, складна, еволюціонуюча система, у програму діяльності якої включений комплекс інтелектуальних, емоційних механізмів, що породжують внутрішнє прагнення до самоорганізації. Певні зовнішні форми прояву даної активності (установи культури, канали комунікації) «оформляють» цілісність соціокультурної реальності. Соціальна активність, функціонування соціальних утворень – буття, засноване на діалогічності самоврядних суб'єктів.

Узагальнюючи вище зазначене, можна констатувати, що культура – складне організоване соціальне утворення розглядається тут з точки зору системно-синергетичного підходу як відкрита, динамічна система, здатна зберігати рівновагу на основі зв'язаності управління й самоуправління при ціннісній значущості особової активності та зростаючого взаємозв'язку індивідуально-творчої й колективної свідомості в мережі складних комунікацій.

Проте можливості самоорганізації культури, її феноменів, а також інших соціокультурних утворень, нерівнозначні, тобто скидання ентропії однієї системи розупорядковує інші. Тому, серед узгоджено рухомих компонентів соціальної системи неминуче є такі, що активно самоорганізуються, і «аутсайтери». Самоорганізація вторгається в буття соціального світу з різним ступенем готовності систем до зустрічі з нею, не сполучаючи їх при цьому, а, навпаки, підсилюючи

міжсистемне розузгодження. Цей процес виявляється на всіх рівнях соціального устрою – в групах, колективах, етносах, національних спільнотах і в глобальному масштабі. Новий рівень синергетичного підходу інформаційно-сингресивний припускає, що єднання різних, у тому числі й неоднорідних, елементів забезпечує так звана вихрова сингресія (гр. *syn* – разом, *gressio* – рух), у процесі якої сполучаються, проникаючи один в одного, неоднорідності і, як наслідок – проводяться нові форми та здійснюються їх переходи в нові стани, створюючи цілісність.

Консервативність соціуму, соціальний гомеостаз забезпечується минулим, селективно зафіксованим у культурі. Взаємозв'язок традицій та інновацій, народження нових динамічних структур із позицій представленого підходу здійснюється таким чином: гомеостатичне ядро (культура) зв'язує, притягує до себе новацію, яка при достатній активності здійснює кругові рухи спочатку по поверхні ядра, а потім по спіралі, що сходиться, втягується в його глибину, представлену найбільш ранніми структурами гомеостату. У процесі цього руху минуле, інтегроване в сьогодення, проводить відбір ознак новацій, корисних для майбутнього. Пройшовши відбір, новаційні складові спіраллю, що тепер уже розгортається, прориваються з глибини ядра на «оперативний простір», збагачуючи гомеостатичне ядро шляхом просування новою якістю і креативно змінюючи інформаційний зміст антропо-соціального коеволюційного процесу.

Одним з елементів авторської концепції є окреслення наступних сингресивних характеристик культури. Діяльнісна підстава культури як інформаційно-комунікаційної системи акцентує увагу на взаєминах суб'єктів як умови її людського існування. У характеристиці сингресії як загального руху різних культурних утворень, «загальний рух» указує на спільність генезису й взаємозв'язку змін усіх соціокультурних феноменів. «Різність» підкреслює, що процес руху відбувається у взаємодії інформаційно-культурних неоднорідностей.

Неоднорідність взаємодіючих індивідів актуалізує сингресивний підхід при розгляді соціокультурних комунікацій, в яких інформаційні потоки направлені на свідомість неоднорідних суб'єктів (індивідуальних або колективних). Одні миттєво реагують на зміни навколишнього середовища, відповідаючи їм власними змінами (інформаційна спорідненість), інші – є інформаційно толерантними й реагують

в основному на сильні або істотно незвичайні сигнали, треті – інформаційно резистентні та чинять опір будь-якій інформації, що порушує усталений інформаційний баланс.

Доречно припустити, що якщо відносини суб'єктів – це, перш за все, інформаційні відносини, то саме вони визначають міру організованості системи. Будь-яка система (суспільство, культура), в яку не поступає інформація, приречена на хаос, що має зовнішній вигляд стабільної рівноваги. У той же час, класичне уявлення про неентропійне значення інформації все частіше проявляє себе з протилежного, тобто розупорядковуючого боку, що вимагає нового розуміння процесів її генерації й трансляції в контексті постнекласичної науки.

Унікальна внутрішня єдність структурних компонентів культури досягається за допомогою комунікаційних взаємодій. Тому виникнення будь-яких нових систем є виникненням нових інформаційних потоків і комунікаційних мереж. Саме в інформаційно-комунікаційних взаємодіях полягає методологічна основа соціальної інтеграції як з'єднання різних частин у ціле, створення нової якості на базі синг्रेसивності, для якої характерні взаємозалежність, взаємодоповнюваність, синхронізація неоднорідних систем або інших її складових.

Таким чином, зазначимо, що інформаційна культура є відкритою нелінійною динамічною системою. Соціокультурна динаміка припускає спадкоємність, засвоєння ціннісно-нормативних, традиційних елементів минулого, що дозволяють зберегти відносну стійкість системи у поєднанні з новаціями, орієнтованими на її майбутній розвиток, тобто здійснюється діалектичне «зняття» старого, збереження позитивного в новій системі. Звідси витікає, що на базі соціального досвіду в системі культури сингресивно сходяться минуле, сьогодення і майбутнє.

2.3. Комунікація в інформаційному континуумі

Комунікація торкається сьогодні практично всіх сфер буття сучасної людини. Зміни комунікацій змінюють світ, його цілісність. Виникає проблема комунікацій як феномену соціального життя, невід-

дільного від проблеми взаємодій людей, що формують людину як суб'єкта, котрий розвиває своєю діяльністю суспільство. Зростання значущості цього явища в суспільстві, множинність існуючих досліджень його впливу як на особистість, так і на суспільство в цілому свідчать, що в центр досліджень ставиться сфера знань про процеси, які відбуваються передусім в інформаційній сфері. Останнім часом інтерес до комунікації з боку представників найрізноманітніших наукових напрямів суттєво зріс. Історія розвитку суспільної думки свідчить, що філософи й соціологи, політологи й культурологи, психологи й педагоги, лінгвісти й журналісти завжди тією чи іншою мірою зверталися до проблем людського спілкування.

Комунікацію можна вважати необхідною й загальною умовою життєдіяльності людини та однією з фундаментальних основ існування суспільства. Комунікація в перекладі з латини означає «робити загальним, зв'язувати, спілкуватися». Ще в XIX ст. комунікація зазвичай розглядалася в її інженерно-технічному значенні як «шляхи, дороги, засоби зв'язку» (В. Даль), військово-інженерні комунікації. На початку XX ст. цей термін був введений у широкий науковий обіг і набув свого соціального значення. Комунікацією є й безпосередня бесіда, і телепередача, і передача сигналів із супутника на Землю, і наш зовнішній вигляд тощо. Перелік цих проявів є дуже широким, тому різноманітність визначень комунікації є не випадковою.

Існує безліч визначень комунікації, найбільш поширеними з яких є [3]:

- комунікація – обмін інформацією між складними динамічними системами та їх частинами, які в змозі приймати інформацію, накопичувати її, перетворювати (А. Урсул);

- комунікація – механізм, за допомогою якого забезпечується існування та розвиток людських відносин, що включають усі мислительні символи, засоби їх передачі у просторі й збереження в часі (Ч. Кулі);

- комунікація – в широкому сенсі соціальне об'єднання індивідів за допомогою мови або знаків, встановлення загальнозначущих наборів правил для різної цілеспрямованої діяльності (К. Черпі);

- комунікація – інформаційний зв'язок суб'єкту з тим або іншим об'єктом – людиною, твариною, машиною (М. Каган).

Стосовно досліджуваної царини особливо важливими є два аспекти використання даного поняття. По-перше, поняття комунікації

застосовується, коли необхідно сказати про процес передачі інформації, що включає такі складові, як відправник повідомлення, канали, зміст, адресат, ефективність, зворотний зв'язок і деякі інші. По-друге, воно застосовується для позначення акту спілкування між людьми за допомогою передачі символів, метою якого є взаєморозуміння.

Виникає проблема співвідношення понять «комунікація» і «спілкування». Спілкування – поняття, яке давно й міцно затвердилося в науці. І виникає питання, чи не позначає термін «комунікація» те ж коло явищ, що й поняття «спілкування». У результаті визначилися наступні підходи до вирішення цієї проблеми.

Перший підхід полягає в ототожненні цих понять. Його дотримуються – Л. Виготський, В. Курбатов, А. Леонтьєв та інші. На підставі історико-лінгвістичних досліджень класичних і сучасних значень цих термінів указані представники приходять до висновку, що етимологічно і семантично терміни «спілкування» й «комунікація» є тотожними.

Аналогічних поглядів дотримуються Т. Парсонс і К. Черрі. На думку Т. Парсонса, комунікацію можна розглядати як спілкування, взаємодію між людьми. «Оскільки комунікація є частиною соціального простору, остільки, – пише Т. Парсонс, – особи діють у рамках ролі, природа якої залежить від її відносин з актуальними реципієнтами повідомлення, і від джерел, з яких вона одержує комунікативний зміст» [11, с. 468]. Згідно з точкою зору Т. Парсонса, у процесі комунікації взаємодіють декілька елементів: 1) дія актора та/або носія повідомлення; відповідна реакція реципієнта; 3) зміст комунікативного процесу; 4) взаємні ролі, що зв'язують учасників комунікативної взаємодії.

К. Черрі відзначає, що комунікація – «це по суті соціальне явище», «соціальне спілкування» з використанням численних систем зв'язку, вироблених людьми, серед яких головними, «поза сумнівом, є людська мова» [14, с. 23–24].

Другий підхід пов'язаний із розмежуванням понять «комунікація» й «спілкування». Саме таку точку зору висловлює М. Каган. Він вважає, що комунікація й спілкування розрізняються у двох головних відносинах. По-перше, спілкування має й практичний, матеріальний, і духовний, інформаційний, і практично-духовний характер, тоді як комунікація є чисто інформаційним процесом – передачею тих або інших повідом-

лень. По-друге, вони розрізняються за характером самого зв'язку вступаючих у взаємодію систем. Комунікація є суб'єкт-об'єктний зв'язок, де суб'єкт передає якусь інформацію (знання, ідеї, ділові повідомлення, фактичні відомості, вказівки тощо), а об'єкт виступає як пасивний одержувач (приймач) інформації, який повинен усього лише її прийняти, зрозуміти (правильно декодувати), добре засвоїти та відповідно до цього вчиняти. Комунікація, таким чином, на думку М. Кагана, є процесом однонаправленим: інформація передається тільки в один бік, тому в принципі немає великого значення, є приймачем людина, тваринний або технічний пристрій. Якщо можна замінити першу останнім, це й робиться (наприклад, в автоматично діючих космічних лабораторіях або саморегульованих технічних системах) [7].

Спілкування, навпаки, є суб'єкт-суб'єктний зв'язок, при якому «немає відправника і одержувача повідомлень – є співбесідники, співучасники загальної справи». У спілкуванні інформація циркулює між партнерами, оскільки вони є рівноактивними, отже, процес спілкування, на відміну від комунікації, носить двонаправлений характер. Комунікація є монологічною, спілкування – діалогічне [7, с. 143–146].

Крім того, в рамках другого підходу висловлюється точка зору, згідно з якою спілкування – одна з форм комунікаційної діяльності. В основі виділення цих форм лежать цільові установки партнерів по комунікації. Таким чином, виникають три варіанти відносин учасників комунікації:

1) суб'єкт-суб'єктне відношення у вигляді діалогу рівноправних партнерів. Така форма комунікації і є спілкування;

2) суб'єкт-об'єктне відношення, властиве комунікаційній діяльності у формі управління, коли комунікатор розглядає реципієнта як об'єкт комунікативної дії, засіб досягнення своєї мети;

3) об'єкт-суб'єктне відношення, властиве комунікаційній діяльності у формі наслідування, коли реципієнт цілеспрямовано вибирає комунікатора як зразок для наслідування, а останній при цьому може навіть не усвідомлювати своєї участі в комунікаційному акті.

Типовим способом реалізації комунікативного спілкування є діалог двох співбесідників; управління й наслідування – монолог у усному, письмовому або пантомімічному (поведінковому) вигляді. У даному випадку комунікація розглядається як поняття ширше, аніж спілкування.

Інваріантом більшості визначень комунікації виступає поняття інформації або інформаційного обміну. Нас цікавитиме соціальна інформація, оскільки вона є вищим, найбільш складним і багатоманітним типом інформації й завжди пов'язана з людським суспільством.

Соціальна інформація – це інформація, циркулююча в соціальних системах, у соціальному управлінні. Вона є знаннями, повідомленнями, відомостями про соціальну форму руху матерії та про всі інші її форми в тій мірі, у якій вони використовуються суспільством, людиною, залучені в орбіту суспільного життя.

Формуюча й використовуюча соціальну інформацію людина є головним компонентом будь-якої соціальної системи, основним суб'єктом і об'єктом управління, є істотою суспільною, належить до конкретного суспільства (надалі ми використовуємо слово «інформація», маючи на увазі словосполучення «соціальна інформація»).

Нааявні в науці точки зору на сутність поняття інформації достатньо повно систематизував Ф. Махлуп. У його викладенні різні точки зору зводяться до наступних [8]:

- інформація є процесом передачі знань, сигналу або повідомлення;
- інформація є поточними даними про змінні величини в якійсь царині діяльності, систематизованими відомостями щодо основних причинних зв'язків, які містяться в знанні як понятті більш загального класу, по відношенню до якого інформація є підпорядкованою;
- інформація є знання, що передані кимось іншим або придбані шляхом власного дослідження або вивчення;
- інформація є знання про якусь особливу подію, випадок або про що-небудь подібне.

Якщо розглядати інформацію лише як відомості, якими обмінюються люди, то необхідно визнати ширший характер поняття «спілкування», що включає разом з інформаційною стороною взаємодії людей його інтерактивну й перцептивну сторони. Але якщо розглядати інформацію як атрибутивну властивість матерії, міру її організації, відображення різноманітності в явищах живої й неживої природи, то тоді будь-яку взаємодію в матеріальному світі можна описати в термінах комунікації. У даному випадку поняття «комунікації» стає ширшим, аніж поняття «спілкування». При цьому інформаційний

обмін (комунікація) є можливим лише тоді, коли взаємодіючі системи: а) володіють деякою співрозмірністю, тобто взаємопов'язаністю рівнів свого розвитку; б) розрізняються ступенем упорядкованості своїх структур, тобто володіють різницею своїх інформаційних потенціалів (не може бути інформаційного обміну між тотожними системами).

Третій підхід заснований на понятті інформаційного обміну. До нього схиляються ті, хто вважає, що спілкування не вичерпує всіх інформаційних процесів у суспільстві [3]. Ці процеси охоплюють весь суспільний організм, пронизують всі соціальні підсистеми, присутні в будь-якому фрагменті суспільного життя, причому далеко не завжди набувають словесних форм, мови або тексту. Навпаки, повідомлення у вербальному (словесному) вигляді складають лише невелику частину інформаційного обміну в суспільстві, – у решті випадків обмін інформацією здійснюється в немовних формах, а її носіями служать не лише невербальні сигнали (міміка, жести, інтонація тощо), але й речі, предмети, матеріальні носії культури. Останні дозволяють передавати інформацію у просторі й в часі. Саме «спілкування» позначає лише ті процеси обміну інформацією, які є специфічно людською діяльністю, направленою на встановлення й підтримку взаємозв'язку й взаємодії між людьми та здійснюються, перш за все, вербально, за допомогою мови (або тексту). Усі інформаційні процеси в суспільстві позначаються терміном «соціальна комунікація».

Соціальна комунікація – це соціально обумовлений процес між-особового й масового спілкування, в рамках якого формуються індивідуальні та групові комунікативні установки, реалізація яких відбувається в конкретних соціальних умовах за допомогою комунікативних засобів (вербальних і невербальних) [3, 6–8].

Соціальна комунікація в ході свого здійснення вирішує наступні основні задачі:

- інтеграція окремих індивідів у соціальні групи й спільноти, а останніх – в єдину й цілісну систему суспільства;
- внутрішня диференціація суспільства, його складових, спільнот, соціальних організацій та інститутів;
- відокремлення й відособлення суспільства та різних груп, спільнот один від одного в процесі їхнього спілкування й взаємодії, що приводить до глибшого усвідомлення ними своєї специфіки, до ефективнішого виконання властивих їм функцій;

– створення передумов і основних компонентів для підготовки, ухвалення й здійснення управлінських рішень.

Сучасні вітчизняні дослідники звертають увагу на деякі особливості соціальної комунікації: публічний характер і відкритість; обмежений і контрольований доступ до засобів передачі; опосередкованість контактів передаючих і приймаючих сторін; певне «нерівноправ'я» у відносинах передаючих і приймаючих сторін; численність адресатів повідомлення [9–13]. Таким чином, за допомогою поняття «соціальна комунікація» описують процес виробництва та доведення повідомлень до аудиторії за допомогою телебачення, радіо, друку, кінематографу, Інтернету та інших засобів. У зв'язку з цим широко використовується поняття «засобу масової комунікації» – ЗМК. Засоби масової комунікації займають середнє проміжне положення в комунікаційному ланцюжку відправник – канал – одержувач повідомлення.

Існують різні моделі комунікації [1–3]. Моделлю комунікації зазвичай називають абстрактне представлення процесу комунікації, що виражає взаємозв'язок його основних елементів. Розглянемо два основні способи бачення соціальної комунікації, які одержали своє концептуальне оформлення в моделях соціальної комунікації.

Перший тип моделі відноситься до так званих «трансмісійних», передаючих. Акцент робиться на тому, що соціальна комунікація – це, перш за все, процес передачі інформації (часто однонаправлений) від передавача до приймача.

Моделі другого типу визначаються як «символічні» – основним тут є уявлення про соціальну комунікацію як акт спілкування, деякий «символічний» обмін, в який сторони, що передають і приймають, включені в більш-менш рівному ступені.

У цілому, сутність відмінностей, що виявляється в моделях соціальної комунікації, можна визначити як відношення до питання: чи є соціальна комунікація «дзеркалом суспільства», «вікном у світ», або вона здійснює вплив на цінності, установки й поведінку людей?

Початкові передумови для моделей першого типу були пов'язані з науковими працями основоположника сучасної математичної теорії зв'язку К. Шеннона та його колег. Комунікація зображається ними як лінійний та однонаправлений процес, який включає п'ять функціональних і один дисфункціональний (шум) чинників [15–16]. Важливо,

що запропонований погляд на комунікацію був значною мірою обумовлений практичним проблемами, які намагався вирішити К. Шеннон. У центрі уваги була проблема ефективності каналів передачі інформації. Для цього необхідно було визначити, який тип каналу комунікації забезпечує проходження максимальної кількості сигналів; яка частина сигналів спотворюється на шляху від передавача до приймача за рахунок впливу шумів.

У ході роботи дослідники розглядали три групи проблем. По-перше, це технічна проблема точності передачі символів комунікації; по-друге, – проблема семантики, тобто того, в якому ступені передані символи доносять смисл повідомлення; по-третє, це проблема ефективності: як вплинуло повідомлення на поведінку індивіда, котрий його приймає.

Модель К. Шеннона послужила підставою для великої кількості розробок у царині теорії комунікації, її аналоги широко використовувалися в науках про поведінку й мову.

Ведучи мову про недоліки моделі К. Шеннона, зазвичай відзначають відсутність у ній зворотного зв'язку, під яким розуміються різні процеси, за допомогою яких комунікатор одержує інформацію про те, якою мірою та з якою якістю адресат одержав повідомлення. Тут також практично не беруть до уваги особливості соціального (культурного й політичного) контексту, в якому відбувається комунікація.

Один з поширених поглядів на соціальну комунікацію полягає у вивченні зробленого ними ефекту. У 1948 р. відомий американський дослідник Г. Лассуелл зазначав, що адекватним способом опису акту є відповіді на питання: яким каналом; кому; з яким ефектом? [17]. У цьому випадку комунікація розглядається, перш за все, як процес переконання. На прикладі формули Г. Лассуелла видно основні особливості моделей комунікації «трансмісійного» типу, в яких завдання відправника повідомлення полягає у впливі на приймаючу сторону. Тобто, повідомлення повинне мати певний ефект.

У рамках «символічної» моделі передбачається відмова від розгляду комунікації як лінійного процесу. При цьому, на перший план виходять проблеми значення й розуміння, діалогічності, соціокультурного контексту, в якому комунікація здійснюється. Тут символ трактується як ключовий елемент культури. Культура при цьому ро-

зуміється як сукупність значень, утілених в символічних формах, включаючи дії, вислови й значущі об'єкти різного роду. За допомогою цих форм індивіди спілкуються один з одним, обмінюючись досвідом, розділяючи уявлення й цінності.

Таким чином, основним завданням аналізу комунікації є пояснення значень, утілених у символічних формах. Відмінною рисою цього підходу є пошук «сенсів», що народжуються в процесі комунікації; того, які інтерпретаційні схеми використовуються учасниками інформаційного обміну. Достатньо вдало, на наш погляд, це відображено в моделі комунікації В. Шрама [18, р. 37].

У моделях даного типу вивчаються проблеми «кодування» й «декодування», без яких неможлива комунікація як одна з форм соціальної взаємодії. У технічному плані під кодуванням зазвичай розуміється переклад повідомлень на мову (або в коди), необхідну для процесу передачі. Декодування припускає зворотний переклад – відновлення смислу повідомлення після його прийому.

Якщо вести мову про «людську» складову кодування й декодування, то важливо взяти до уваги інтерактивну природу комунікації. Беручи участь в акті комунікації, індивід створює повідомлення, кодує його (переводить у форму, можливу для передачі), декодує відповідь. Важливою умовою успішної комунікації є «перетин» простору соціального досвіду тих, що взаємодіють. Таким чином, кодування й декодування припускає постійний процес інтерпретації суб'єктів комунікації, що відбувається в конкретному соціокультурному контексті. Саме на це робиться акцент у моделях «символічного» типу.

У «символічній» моделі суб'єкту відводиться значно самостійніша роль, аніж у моделі «трансмісійній».

Отже, соціальна комунікація, яка здійснюється між соціальними спільнотами й індивідами як представниками цих спільнот, реалізується за допомогою інформаційної взаємодії в процесі циркуляції оперативної інформації й фіксується у структурній інформації, що об'єктивувалася. Суб'єктивованою формою інформаційної взаємодії виступають діяльність і відносини. Інформаційно-культурний континуум зумовлює наявність базових для всіх учасників комунікації тем спілкування, умови комунікації, що дозволяє узгодити екзистенційні потреби й інтереси суспільних суб'єктів.

2.4. Людина у просторі сучасних комунікацій

Зі зміною соціокультурних форм буття змінюються форми соціальної взаємодії, її засоби, моральні та етичні норми, канали передачі інформації, а також технології презентування інформації та знань у соціальних системах. Більшість із цих аспектів знаходиться в полі зору науковців. Слід зауважити, що ключовим аспектом філософського вивчення буття людини завжди було визначення спілкування та встановлення його ролі в соціокультурній діяльності людини, але утворення комунікаційного простору сучасності на базі інформаційно-комунікаційних технологій XXI століття актуалізувало питання захисту людини в нових умовах.

Мережеве суспільство є нічим іншим, як відбитком нового характеру суспільних відносин. Самотність людини стає повсякденною відзнакою суспільного життя, а існування в мережі стає єдиною ниттю, що поєднує з фізичною реальністю. Ми стаємо свідками того, як взаємодія між суб'єктами соціальної діяльності в сучасному соціокультурному просторі здійснюється фактично без кордонів, необмежено ні часом, ні простором. Світ комунікацій пронизує життя та культуру суспільства, які отримують при цьому додаткові цінності. Як зазначає В. О. Ільганаєва: «Спостерігається завершення певного циклу опанування глобальністю та єдністю інформаційної взаємодії в суспільстві, який був підготовлений еволюційним розвитком ЗК структур, що забезпечують у будь-якій формі фіксацію, збирання, обробку, збереження, розповсюдження, використання, споживання інформації як продукту духовної практики людства» [5].

Новий комунікаційний простір зумовлює відповідний спосіб життя, створення стереотипів та установок поведінки, ціннісних орієнтацій, що не були знайомі попереднім поколінням. Цю ситуацію дослідники називають кризою читання й пов'язують її з проблемами використання інформації, деградацією природної мови, ускладненням розуміння змісту слів та відтворення смислів із текстів. Занепокоєність таким станом виказують представники багатьох країн, включаючи читання до системи медіаграмотності. Користувач у системі інформаційного обслуговування сприймається нами як одна з численних соціальних ролей людини, як форма її комунікаційної діяльності.

Звернення до інформації й потреба в її споживанні є життєвою необхідністю – бути частиною суспільства, людської спільноти, що також є бажанням бути особистістю, бути людиною свого часу і соціокультурного простору.

Під впливом розвитку комунікацій як окремого виду суспільної взаємодії, що пов'язана з цілеспрямованою, фактично запрограмованою передачею культурних смислів, людина опинилася у центрі комунікаційних зв'язків. Структурована організація суспільного життя, жорстка залежність соціальних інституцій від виконання суспільних завдань та ставлення до людини як до об'єкту впливу, роблять суспільну позицію дуже вразливою. Джерелами масового впливу на особистість є державні та громадські організації, макро- та мікрогрупи й окремі суб'єкти суспільства. Більш того, до комунікаційних відносин масово залучаються суб'єкти, які не є професійними комунікаторами, але мають усі можливості вносити свої повідомлення в сучасний комунікаційний простір. При цьому вони не завжди усвідомлюють наслідки свого безпосереднього втручання до глобальних мереж, використовуючи їх не лише для спілкування, але і задля розповсюдження своїх думок, життєвих пріоритетів, критичних зауважень через свої приватні веб-сторінки та профілі у соціальних мережах. Дослідники називають цей стан комунікаційного простору «комунікаційним вибухом» або «комунікаційним шоком» [10].

Комунікаційна активність людини створює особливу інформаційно-комунікаційну напругу в суспільстві, що робить комунікаційний простір ареною зіткнень різних уявлень про світ, соціальні відносини, вимоги до державно-політичної сфери суспільства, представників політики, культури, бізнесу, ЗМІ тощо. У комунікаційному просторі на основі цього формуються цілі спільноти, що часто агресивно ставляться одна до одної. Крім того, така властивість комунікаційного простору як швидкість передачі інформації, безмежність її подання в різних каналах комунікації робить його дуже зручним для цілеспрямованих інформаційних атак на державному та міждержавному рівнях.

Інформатизація соціально-комунікаційної діяльності стимулювала появу паралельних світів фізичного і віртуального, що ускладнює сприйняття цієї реальності та робить особистість об'єктом масованого впливу. Особливій критиці з цього приводу підлягають ЗМІ та

реклама. Вони не лише створюють нові простори зв'язків і наповнюють їх бажаним для влади та виробників змістом, але й поглиблюють розрив між реальним фізичним світом існування людини та уявним. Цим вони лише посилюють соціально-психологічний та моральний дисбаланс у свідомості людини, а також спотворюють природні, етично-культурні основи формування особистості. У такій ситуації, як свідчать дослідники, лише слідування особистому життєвому досвіду та спирання на традиційні людські цінності зберігає людину від втрати себе як особистості та зв'язків з іншими людьми.

Сучасна людина знаходиться в просторі інформації, що рухається різними каналами. Успіх життєдіяльності людини залежить від володіння багатьма компетентностями, що пов'язані зі створенням та споживанням текстів у різних форматах: візуальному, звуковому, писемному. Традиційне читання переживає певну кризу, що викликає занепокоєність серед представників різних соціально-комунікаційних структур. На думку фахівців, під загрозою знаходиться не лише звичка читати, але і читання як одна з форм соціалізації особистості, її виховання, навчання, набуття чуттєво-емоційного досвіду, сприйняття гуманістичних цінностей.

Процеси, що відбуваються у просторі сучасних соціальних комунікацій, зумовлюються формуванням нових умов існування людини, змінюють уже існуючі умови її соціалізації, інтеграції до світу сучасної культури. Людина, починаючи з раннього дитинства, уже знаходиться в оточенні електронних приладів комунікації. Знайомство з ними часто випереджує її знайомство з друкованою книгою. Діти швидко засвоюють мову взаємодії з комп'ютером, технологію переміщення в мережевому просторі й легко сприймають аватарів, що існують у ньому.

Інформація є головним предметом комунікаційного обміну, потоки якої майже не контрольовані. Інформаційне середовище соціально-комунікаційного простору сучасності є складним для осягнення однією людиною. Постає питання його структурування, картографування, розробки інструментів семантичної конвергенції та навігації. Тобто, інформація має стати зрозумілою й ефективною складовою комунікаційних процесів, зрозумілим предметом комунікаційних відносин та продуктом із необхідними споживчими властивостями, що відповідають потребам самореалізації людини і суспільства в цілому.

Накопичення інформації, зростання сукупного інформаційно-когнітивного ресурсу соціоінфосфери додає вагомості проблемі інформаційної адекватності сприйняття інформації, управління та контролю за процесом виробництва інформації та її якістю. Ця ситуація вимагає від людини необхідної підготовки на різних рівнях організації, подання та розповсюдження інформації в системі соціальних комунікацій. Тому, медіаграмотність стає певним інструментом активного засвоєння нових комунікаційних середовищ як технологічного, так і змістовного, тобто семіосферного, де лінійні тексти традиційних видань стають нелінійними текстами спілкування та комунікації в мережі. У таких умовах зросли маніпулятивні можливості впливу на людину завдяки насиченню комунікаційних каналів інформаційними повідомленнями, що утримують свідомість у певному дискурсі сприйняття реальності. Ці інформаційні впливи формують певну морально-психологічну атмосферу, що за метою власників комунікаційних каналів може призводити як до соціальної та особистісної адаптації, так і до дезадаптації особистості. Особливістю поведінки в такій ситуації стає звичка до діалогу, можливість самостійно обирати різні види діяльності, підтримка плюралізму та гуманістичних цінностей як з боку особистості, так і з боку держави. Загрозливі стани в умовах інтенсивного інформаційного впливу на людину часто несвідомо є причиною страхів, невпевненості, дезорієнтації в соціальному просторі, ускладнень у спілкуванні в багатонаціональних та багатоконфесійних спільнотах. Комунікаційний простір має певну специфіку завдяки психологічним та семіотичним властивостям глобальної мережі як нової культури. Це дає можливість розглядати її як об'єкт медіапсихології. Усе це потребує певних заходів щодо захисту людини в соціально-комунікаційному просторі.

Міжкультурні зв'язки, міграція населення та трудових ресурсів, функціонування транснаціональних корпорацій зумовили дифузю носіїв рідної мови по всьому світу й створили масову аудиторію з особливими потребами в інформації. Ці особливості пов'язані з тим, що ці аудиторії не мають минулого, пристосовуються до дійсності, відчують невпевненість у майбутньому. Ця аудиторія вже існує, але ще недостатньо вивчена, і наслідки розкриття станів усередині неї складно передбачити. На нашу думку, це теж додає значних труднощів у спілкування та порозуміння людей.

Сучасна система соціальних комунікацій, зокрема її підсистема – ЗМК, підкорює соціум на глобальному та на регіональному рівнях. Залежність людини від змісту інформації, що транслюється соціально-комунікаційними каналами, зумовлена тим, що базові інформаційно-когнітивні ресурси знаходяться під керівництвом міжнародних бізнесових еліт та владних структур, які використовують інформацію для досягнення своїх цілей. Це викликає проблему комунікаційних відносин у векторі політичної комунікації, проблему формування політичної орієнтації людей в інформаційному середовищі, що опосередковане дією ЗМІ як представників власників засобів соціальної комунікації.

Функціонування соціуму в умовах комунікаційного простору, відтворення загальнолюдських цінностей як основи подальшого прогресу суспільства, пошук взаєморозуміння між людьми, на думку фахівців, залежить від здібностей людини на базі численних потоків комунікації знаходити ефективне рішення, нове бачення реальності, яке б допомогло їй подолати неоднозначність та двоїтий характер комунікації. Слід додати, що для співіснування людей в мультикультурному комунікаційному просторі важливим є оволодіння навичками декодування комунікаційних значень.

Формування комунікаційних особливостей сучасної людини зумовлено превалюванням загального відносно глобального устрою світу, універсальних цінностей, а також співпричетності до явищ соціокультурного життя. Такий стан людини є наслідком залучення її до співтворення комунікаційного простору. Від людини залежить, чи буде цей простір помічником у реалізації її особистих завдань посилення зв'язків між людьми або стане повністю загрозливим середовищем.

Дослідники описують ситуацію використання новітніх технологій із застосуванням мови наукового фентезі. Це дозволяє описувати досить реальні речі, які ще не повністю усвідомлені не лише звичайними людьми, але й тими, хто займається вивченням процесів у комунікаційному просторі сучасності. Варто навести повну цитату: «Наприклад, современные облачные технологии предлагают нам персональное хранилище для всех наших цифровых пожитков и самого нашего профайла. Это своеобразный аналог физического жилища. Облачные лендлорды, или клаудлорды, даже конкурируют между

собой, чтобы заманить нас в свои виртуальные кондоминиумы. Соответственно, их конкуренция работает как позитивный стимул: наши цифровые жилища в облаках будут становиться все лучше и лучше. Они будут все менее затратными для входа и – все более затратными для выхода» [8]. Якщо далі поглиблюватися у вивчення факту присутності користувачів у соціальних мережах, ми зустрічаємося з ще більшим аналогом заселення нового середовища незвичними суб'єктами. Фактично, в соціальних мережах людина подається своїми альтернативними особистостями. Присутність реальної людини в мережі зводиться до оператора та керівника поведінки мережевих суб'єктів. Усі суб'єкти мережевого простору отримують свої назви, своє візуальне зображення. Більш того, такі собі «нетлорди» або власники мережі, роблять все, щоб наша віртуальна особистість виходила більш «смачною», привабливою, різноманітною і окремою, автономною від нас [8]. Таким чином, ми робимо з себе зовсім іншого суб'єкта, що живе своїм особистим життям. Тобто там з'являється якась нова істота, похідне від нашої особистості. Головним висновком препарування можливих варіантів розвитку виносу функцій особистості за межі «профайлу», що презентується в мережі, автор вважає відхід від позиції протидії новим явищам. На його думку, нове середовище не є більш загрозливим для людини, ніж сама людина може бути загрозою для нового комунікаційного середовища. З іншого боку, мільйони людей вирішують у новому комунікаційному просторі свої особисті проблеми будь-якого характеру. Є професіонали, які підключаються й перебувають у мережі для пошуку варіантів вирішення виробничих питань та працюють у мережевих сервісах, створюють або підтримують мережеві ресурси. Є також і такі, що займаються комерційною діяльністю, просуваючи виробничі та інформаційні продукти й послуги. Ці мешканці створюють економічні та фінансові засади функціонування і розвитку. Їхнє життя у віртуальному просторі наповнено прагматичним смыслом. Крім того, існує особлива група мешканців мережі, що забарвлює медіапростір емоційним смыслом. Вони більш налаштовані на комунікаційні властивості мережі. Але для всіх категорій мешканців нової віртуальної реальності вона стає своєю, знайомою, необхідною, складає частину їхнього соціального життя. Так само віртуальний простір певним чином налаштовується відповідно до потреб своїх мешканців. Звісно, що це

робиться людиною. Індустрія мережі виробляє все нові, більш зручні, більш привабливі можливості перебування у просторі комунікацій та виконання різних соціальних функцій. Виробнича складова мережі, що спочатку була скерована на наповнення її ресурсів певним контентом, доповнилася технологіями взаємодії всіх груп користувачів. І якщо раніше в просторі комунікацій перебували переважно фахівці – професіонали з різних аспектів комунікаційної діяльності, технічного, документально-інформаційного, редакційного, аналітичного та інших спрямувань, то сьогодні значний обсяг контенту мережі формується самими користувачами, вільними мешканцями нового комунікаційного простору. Як зазначають дослідники мережевого простору, поява блогів, вікіпедій, закладок, посилань створили умови появи віртуальних соціальних спільнот, де відмічається зміна характеру ставлення до інформації, що циркулює в їхніх межах, знімається питання власності та первинність джерела інформації [13].

Психологи зазначають цілу низку проблем, що виникають при наступному входженні до реальних контактів і стосунків активних користувачів Інтернету з колективом, друзями, у родині, із представниками різних поколінь, але уникнути подальшого зростання медійних середовищ та укріплення позицій віртуальної реальності в нашому житті неможливо. Корисність інформаційних технологій, комунікаційної системи суспільства зростає. Усе більше людей включаються в процеси засвоєння нового життєвого простору Інтернету, людство вже звикло до його існування, воно вже залежить від складених туди «речей» і налагоджених там зв'язків. Як ми вже вказували, кордони між комунікаторами в мережі змінилися. Сьогодні будь-яка людина стає виробником комунікаційних повідомлень. Є такі, що володіють новітніми мережевими комунікаційними технологіями краще, ніж професійні комунікатори. Це, звісно, не означає, що вони дотримуються всіх вимог та етики професії комунікаторів. Вони стають джерелом етичних порушень, явищ забруднення мережі та створюють ситуації небезпеки для інших її мешканців та відвідувачів. На нашу думку, у цих питаннях існує певна межа між тими, хто є мешканцями мережі за своїм власним бажанням, ідентифікує свій життєвий простір із віртуальною реальністю, і тими, хто спостерігає за нею переважно зовні. Поки що відчувається певне непорозуміння відносно позитиву або негативу нового соціального явища, яким

є мережа, новий комунікаційний простір суспільства загалом. Питання захисту, обмежень, екології мають стати до уваги перш за все професійних комунікаційних фахівців, тобто тих, хто знає її природу, можливості, властивості, структуру, технології, особливості функціонування та розвитку.

Присутність людини у віртуальному комунікаційному просторі сучасності зумовлює формування її психологічних властивостей. Складається ситуація виникнення медіапсихологічних явищ, що віддзеркалюють особливості стосунків і самовиявлення мешканців мережі, взаємин у внутрішньому й зовнішньому контурах соціально-комунікаційної діяльності.

Психологічно-комунікаційні явища породжуються мережевим перетинанням суспільних, групових та особистих інтересів представників різних соціальних груп. Ці представники є носіями різних культур, що додає особливостей взаємодії, певних проблем взаєморозуміння, ускладнює механізм комунікаційних відносин у мережі.

Дослідники визначають наступні психологічні особливості Інтернет-культури:

- Інтернет поділяє світ на «свій» і «чужий» простір, причому існують об'єктивні передумови для сприйняття світу Інтернету, який характеризується відкритістю, незалежністю суб'єкта та простором для особистісного зростання та нав'язує свої правила, затягує, «всмоктує життєві соки»;

- простір Інтернету надає можливість для реалізації міфологічної складової образу Я: ідентифікації з культурним героєм Інтернету – хакером, здійснення дії «переміщення», «подолання кордонів», партиципації як результату тотожності ролей у межах однієї діяльності та співучасті у режимі реального часу;

- Інтернет стимулює формування картини світу, виконуючи відносно всієї сучасної культури функцію периферії, де накопичується інформація про випадковий, новий, ненормативний, що не вписується в жорсткі рамки усталених уявлень;

- семіотичний простір Інтернету, що містить мови двох типів, символічну та іконічну, є середовищем породження нових текстів і нових смислів [3; 14].

Усі ці особливості є наслідком формування нового комунікаційного простору, що містить у собі властивості утворюючих його середовищ.

У новому комунікаційному просторі є всі умови щодо технічної реалізації присутності будь-якої людини в ньому. Присутність у віртуальному комунікаційному просторі є відзнакою певного статусу людини, причетності до сучасного життя, додає відчуття своєї особистісної важливості, дозволяє отримати додаткові можливості особистісної реалізації у сфері суспільних зв'язків. При встановленні зв'язків у мережі людина може бути більш вільною у своїй мережевій поведінці. Таку змогу їй надає практика використання так званих ніків (нового імені), що вуалює реальне ім'я, вводить до мережевого середовища, робить більш упевненим у своїй поведінці серед мешканців віртуального простору.

Змістовне наповнення мережі формує її семіосферні характеристики. Перш за все, звертає на себе увагу полімовність семіосфери. Зрозуміло, що є певне превалювання, наприклад, англійської мови, російської, але це не є перешкодою для мережевого зв'язку. Цей факт стосується більше національних комунікаційних політик, вирішення питань національного представництва у світовому інформаційному ресурсі тощо. У всесвітньому комунікаційному просторі діалог відбувається над мовними бар'єрами, бо там діють інші закономірності. Вони вже більше залежать від образно-чуттєвої мови мультимодальної комунікації.

Комунікаційна взаємодія в новому просторі супроводжується розширенням мовних засобів, до яких належать: природні мови, включаючи російську, англійську, жаргон, мова мімічних жестів (смайликів), мова дизайну, що поділяється, у свою чергу, на мову шрифтів, композиції, кольору тощо, мова візуальних шаблонів та іконок, мова музично-шумового оформлення тощо [14]. Це потребує від користувачів і мешканців мережі значної міри психологічної напруги, бажання й почуттів, для того, щоб прилаштуватися до будь-якої мови, оволодіти нею. Залежно від суб'єктивних властивостей людини, формуються її мовні пріоритети мережевого спілкування або комунікації. Слід додати, що в цих умовах, полімовність мережі постає як фактор комфортності простору для будь-якого користувача. Більш того, мовні можливості електронного комунікаційного простору, його семіосфери розвиваються. На нашу думку, ця проблема має як технічні способи вирішення за рахунок програмно-технологічних інструментів презентування інформації, так і за рахунок медіаосвіти.

Довгий час у комунікаційному середовищі електронної епохи користувалися переважно мовними засобами, воно залишалося майже однорідним. Із появою візуальних або іконічних текстів виникає ситуація неповного перекладання текстів на різні мережеві мови, тому виникає потреба враховувати таку специфіку нового комунікаційного простору як символічне і візуальне перевантаження, що впливає на людину. Симулятивні комунікаційні практики, техно-художня гібридизація, інтеграція комунікаційних засобів, що використовуються в новому комунікаційному просторі, значно розширюють презентаційний та репрезентаційний досвід сучасної культури. Перекодування контенту мережі за її вимогами певною мірою призводить до того, що створює умови нової ідентичності особистості та соціальних груп.

Складним для сприйняття людиною може виявлятися нелінійний устрій віртуального комунікаційного простору, перенасиченість різними сервісами всесвітнього павутиння. Перше загумане сприйняття інформації, де сучасність переплетена з історичними подіями, майбутнє виглядає як сучасність. Лабіринти часу певним чином дестабілізують психологічний стан людини, оскільки порушують звичні процеси відтворення реальності в традиційних комунікаційних каналах, що пов'язані з соціальним часом [1].

В Інтернет-середовищі людина може відчувати себе і спостерігачем, і учасником подій, причому виконувати ці ролі не послідовно, а одночасно. Початок цьому було покладено ще комп'ютерними іграми та симуляторами, які покінчили з поділом людей на «виграли»/«програли», вчителі/учні, гравці/вболівальники. Користувачькі форуми в Інтернеті об'єднали читача й професійного письменника, творця й споживача. Онлайн-режим функціонування Інтернету надає можливість людям спостерігати події в реальному масштабі часу, фактично бути учасником подій.

Необхідно пам'ятати, що простір Інтернету як частина комунікаційного простору сучасності, демонструє його головні риси, до яких, зокрема, належить мінливість контенту, короткочасність його презентації в мережі, фрагментарність подання повідомлень, дублювання повідомлень тощо. Інформація, що формується суспільними інститутами, організована у відповідні форми (офіційні сайти, бази даних), проходить певну редакторську та іншу перевірку, відповідає очікуванням певної групи її споживачів. Стихійна інформація, що

генерується та вводиться до Інтернет-простору, часто презентується з порушенням норм подання інформації, етичних, мовних та інших. Вона часто є джерелом і провідником міфічної, випадкової, неправдивої інформації, що зумовлюється індивідуально-суб'єктивним характером її джерела. Зміст таких повідомлень часто є реакцією людей на події у світі, події в їхньому особистому житті, новини, анекдоти, враження про пережите тощо. Особливо це стосується контенту соціальної мережі всесвітнього павутиння. Цей глобальний контент є досить цікавим і важливим об'єктом для спостережень і вивчення. У цілому він демонструє наявність нової кумулятивної сфери соціальних комунікацій, де створюються власні структурні ланцюги і об'єднання змісту повідомлень. Їх слід уважати показником характеристик, так званої «периферії Інтернету».

Поки ще не можна остаточно говорити про мережеву локалізацію, важливість одного ресурсу в порівнянні з іншим, тому що цей простір надзвичайно швидко розвивається в усіх його складових, набуває глобального масштабу. Поступово до нього залучаються представники все більшої кількості країн, представники різних верст населення, вікової приналежності. Знову ж звертаємося до головної особливості комунікаційного простору життя сучасної людини: якщо технічні тенденції її розвитку ми ще можемо передбачити наперед на декілька років, то її змістовне зростання та вплив на стан її мешканців та відвідувачів передбачити практично неможливо. Простір комунікацій породжує раніше не відомі ланцюги зв'язків, що самоорганізуються в мережі й виходять за її межі, захоплюють своїм впливом комунікаційні зв'язки між людьми, що не є її «мешканцями».

Отже, ми маємо багато свідчень про існування багатомірного соціального простору і фундаментальних зрушень у бутті сучасної людини. Можна казати про те, що цей простір базується на глобальній комунікаційній системі. Ця система певним чином ще зберігає ознаки попередніх етапів становлення її підсистем: мовної, візуальної, документальної, інформаційної, але демонструє певні тенденції до універсалізації комунікаційних засобів та технологій. Вона здійснює великий вплив на формування нових стосунків, що презентуються мешканцями віртуального простору та складають підґрунтя відтворення якісно нових суспільних стосунків у реальному просторі суспільного життя людей.

За нашим переконанням, якими б незрозумілими або загрозливими умови віртуального середовища не поставали перед нами, ми маємо враховувати його наявність у життєвому просторі сучасної цивілізації, розвиток можливостей щодо вирішення багатьох питань трансформації самої людської цивілізації. Фахівці повинні консолідувати свої зусилля задля вивчення нових середовищ медіапростору, узгоджувати свої характеристики, оцінки, рекомендації на світовому рівні, вести широку пояснювальну роботу, зокрема надавати онлайн-консультації й демонструвати спільність у вирішенні питань поведінки в нових умовах віртуального простору, виконання вимог, правил та норм мережевої етики і безпеки. Як не парадоксально, але під цим кутом зору вже і сама мережа потребує екологічного захисту. Екологія мережевого простору стає предметом серйозних наукових дискусій та досліджень [12]. Представники технічної сфери соціальних комунікацій зайняті стартапами. Гуманітарії побоюються падіння гуманістичних цінностей як наслідку анонімності та всездозволеності у мережі. Політичне використання мережевого ресурсу призводить до зростання роздратування, накопичення вибухонебезпечного потенціалу в суспільстві. Фахівці свідчать, що враження про моральну неблагоннадійність поширюється не на конкретний контент, а на Інтернет у цілому. Це створює підґрунтя соціально-політичних спекуляцій з мережею, необґрунтованих заборон, цензури й атак на інформаційні ресурси. Питання цензурних обмежень, фільтрації інформації в соціально-комунікаційних каналах поки що не знаходяться у центрі спеціальних досліджень в Україні.

Необґрунтовані дії політиків призводять до активізації додаткових негативних настроїв у суспільстві, ініціюють нові стресові ситуації. Цим самим завдається велика шкода соціалізації й реальному вирішенню актуальних питань розвитку людства в новій історії. Новий медіапростір не може бути узурпований будь-якою політичною групою. Він має такі властивості самовідтворення, що не були відомі раніше. Його руйнування, навряд чи може нагадувати руйнування матеріальних об'єктів. За нашим переконанням, нове соціальне середовище несе в собі великий потенціал демократизації суспільних взаємин, має значну консолідуючу силу.

Фахівці наголошують на необхідності використовувати надбання нових інформаційно-комунікаційних технологій задля вирішення ба-

гатьох питань віртуалізації, створення умов безпеки існування людини в просторі комунікацій, а не лише порушувати питання захисту від неї. До того ж технологічно, а також за допомогою спеціальних алгоритмів програм мережевої експертизи даних можуть бути вирішеними й питання фільтрації інформації, її мережевої консолідації.

Вивчення загрозливих проявів впливу нової реальності на людей дозволили Р. Курцвейлу виявити факт експоненціального прискорення історичного часу і показати, до яких помилок призводить «лінійне» розуміння майбутнього і навіть уже сьогодення [16]. У свою чергу, «експоненційне» сприйняття історичного часу надзвичайно важливе для усвідомлення, на що звертає увагу український дослідник В. Бакіров [1]. Зміна темпоральних парадигм відбувається прямо зараз.

З будь-яких точок зору залишається актуальною проблема опанування великого обсягу інформації в Інтернеті на соціально-комунікаційну діяльність: технологічної, функціональної, організаційної, семіотичної тощо, більшість із них вирішується за рахунок відповідних стратегій і тактик, що сформувалися у системі соціально-комунікаційної діяльності. Але виникли також і проблеми, що пов'язані зі споживанням інформації та знань. Поки що інформація в мережі не є досить упорядкованою, хоча, із технічного боку доступу вона є досить вирішеною. Проблема визначається якістю інформації, що циркулює в каналах соціальної комунікації, зокрема в електронних мережах, тому, як вважають фахівці, природнім чином виникають три види фільтрів, які підтримують нашу Інтернет-гігієну на досить високому рівні [8]: фільтр перший – це закладки нашого браузеру та відбір друзів, що перевірені досвідом особистої взаємодії. Попри всі недоліки цього фільтру, він дозволяє значно знизити ентропію, зменшити видачу інформації й підвищити релевантність інформації, що надається в процесі звернення до мережевих ресурсів; другий фільтр – це вірусний редактор контенту, що дозволяє відбирати релевантну інформацію для зв'язаних кореспондентів. Він діє як соціальний фільтр у масштабах певних мережевих спільнот. Як зауважує А. Мирошниченко, такий фільтр створює соціальну гравітацію в масштабі мережевої спільноти або всього суспільства; фільтр третій – машинний, який представляє автоматизовану інтелектуально-технологічну версію попереднього. Він діє як алгоритм-робот у мережі, спостерігаючи й аналізуючи звернення користувачів до мережі (Facebook,

Google). Робот істотно звужує поле видачі, виходячи з наших персональних переваг, указаних раніше.

Окремою проблемою мережевої екології є проблема брехні та маніпулювання. Раціональним міркуванням ця проблема легко знімається. До мережі в умовах розшарованих і розгалужених каналів соціальних комунікацій, обмежених засобів розповсюдження інформації, комунікаційний простір був більш зручним для поширення неправди та здійснення маніпуляцій. У сучасних умовах перехресного відображення інформації, значної кількості генераторів повідомлень в електронному комунікаційному просторі, маніпуляції ускладнюються, оскільки існує також багато можливостей перепереверіки змісту і фактів.

Радикально змінилася можливість набуття досвіду, оскільки вона пов'язана не лише з діяльністю людини в реальному житті, конкретний досвід індивіда в просторово-часовому контексті буття здійснюється паралельно з опосередкованим, віртуальним досвідом. Принципова соціокультурна значущість цивілізаційних трансформацій на базі нових інформаційних технологій виникає з того, що ці трансформації змінюють не лише соціальну структуру суспільства, а й менталітет людей. Це новий істотний фактор, що, як можна припустити, якісно змінить у недалекому майбутньому соціальну структуру суспільства, його базові цінності й моральні норми. За словами А. Барда і Я. Зодерквіста, сьогодні формується нова правляча еліта, яку вони називають нетократами [2]. Сила та вплив нетократів ґрунтується на умінні «створювати зв'язки», контролювати інформаційну мережу, управляти новими формами комунікацій. Ці форми створюють якісно інше соціокультурне середовище, що висуває нові вимоги до людини. Головне в новій ситуації – бути частиною мережевого суспільства, мати доступ до інформації, уміти розкодувати цю інформацію найбільш адекватним чином і, що не менш важливо, брати участь у виробництві інформації.

Одним з ефектів глобалізації комунікації є те, що створюється можливість набуття досвіду, не пов'язаного з подіями в особистому житті конкретного індивіда та його діяльністю. Збільшується опосередкований досвід, отже, розширюються нормативні і ментальні контексти сприйняття повідомлення та інформації, а також горизонти розуміння. При цьому часто має місце не лише прийняття або відторгнення «чужих

цінностей», а змішування смислів, що дезорієнтує особистість. Разом з тим має місце розширення горизонту особистості та культурних форм спілкування різних народів, чому сприяє процес конвергенції, що характеризує напрямок розвитку комунікаційних технологій. Так, конвергенція передбачає те, що індустрія культури, Інтернет, телекомунікаційні мережі, оскільки вони оцифровані, у майбутньому можуть набути форму ще більш безшовних, глобально інтегрованих мереж інтерактивних, мультимедійних, комунікаційних технологій.

Проблема сучасних інформаційних і комунікаційних технологій – це проблема, насамперед, не стільки самих технологій як таких, скільки людини, її свідомості й знання, нових форм раціональності, оскільки цивілізація переживає такий момент історії, коли загальна структура людського буття знаходиться в прямій залежності від знань, що стають засобами самореалізації.

Відбуваються істотні зміни в нашому сприйнятті світу під впливом повідомлень, які передаються за допомогою глобальних засобів комунікації. Знання, що містяться у повідомленнях, є об'єктом боротьби, а, отже, і боротьби за контроль за самими засобами. Недарма М. Маклюен зазначив: «Засіб повідомлення є повідомлення». Причому ця боротьба не тотожна інформаційній війні. Володіння інформацією та контроль за інформаційними потоками й засобами комунікацій є, мабуть, умовою ведення інформаційної війни. Дослідники інформаційних воєн підкреслюють, що метою інформаційних воєн є вплив на систему цінностей і знання супротивника, сприяння поширенню вигідної інформації задля досягнення своїх цілей.

У новій ситуації особливого значення набуває ідея коєволюційного розвитку засобів соціальної взаємодії й суспільної підсистеми суспільства. Науково-теоретичні засади формування та розвитку цих ідей аналізувала українська дослідниця соціальних комунікацій Г. В. Шемаєва [15]. Додамо, що ця ідея як незворотність історичного розвитку комунікаційних засобів розвивалася у роботах М. Маклюєна [7]. Незважаючи на всі негативні оцінки технологічного прориву в комунікаційних технологіях, він, на нашу думку, мав певну надію на те, що прогрес у комунікаційній сфері буде позитивно впливати на суспільні відносини за наявності бажання зрозуміти суть конфлікту суспільства і технологій. Для того, щоб вирішити питання свого існування в нових комунікаційних умовах, людині, суспільству в ціло-

му необхідно адаптуватися до них. Більш того, ми можемо стверджувати, що сучасна людина в повному обсязі виконуватиме свої біосоціальні функції лише за умов свідомої, цілеспрямованої, підготованої адаптації до нової соціально-комунікаційної реальності.

У цьому контексті актуальним питанням є розробка такого напрямку соціокультурної діяльності та соціального управління як медіаосвіта та медіакультура. При цьому ми погоджуємося з В. О. Ільгаєвою у тому, що ці напрями слід розглядати не лише як реалізацію завдань оволодіння навичками та умінням використовувати сучасні комунікаційні технології, а і знання про новий суспільний стан, тенденції його функціонування та розвитку, вміння аналізувати інформаційний контент та обирати моделі поведінки у відповідності до типових ситуацій морально-етичного вирішення та чуттєво-емоційних станів, що відповідають гармонійному співіснуванню представників різних культур та порозумінню суб'єктів соціальної діяльності [4–6]. Таким чином, до змісту медіаосвіти слід відносити знання про оточуючий життєвий простір та його структуру; про стан, параметри, методи оцінки та управління; напрями та тенденції розвитку.

Отже, формування соціально-комунікаційної реальності як умов існування сучасної цивілізації вимагає певних механізмів адаптації людини до неї. Життя у комунікаційному просторі потребує регуляторних втручань соціуму. На нашу думку, такі регуляторні дії мають передбачати як підтримку та розвиток позитивних рис нової реальності, використання її інструментальної та ергономічної складових задля покращення суспільної діяльності в будь-яких її проявах, а також зменшення негативних впливів, що виникають у процесі становлення нової реальності, протиріч між звичними та новими комунікаційними явищами, регламентацію поведінки учасників комунікаційної взаємодії.

2.5. Диспозитивы медиа: философско-антропологическое исследование

Современная философская антропология, несмотря на определенный кризис философии человека в конце XX века, все чаще обращается

ется к осмыслению соотношения человека и медиа. Одним из наиболее актуальных направлений подобных философских исследований является анализ человека и медиа в контексте властных отношений. В рамках описательного этапа философско-антропологического исследования медиа одним из наименее разработанных является понятие «диспозитив», которое может стать удобным инструментом для схватывания разнообразных линий, конструирующих представления о связке медиа с так называемыми культурой, обществом, человеком, что составляет несомненную актуальность для современных философских рефлексий темы «медиа и человек». Важно отметить, что для фиксационной антропологии медиа данная связка принимается как некое устоявшееся положение вещей, изначальная и незыблемая данность, – интенция, наиболее ярко проявляющаяся в различных направлениях исследований медиавлияния.

В то время как для трансверсальной антропологии медиа-фиксация положения вещей неотъемлема от его же конструирования, основанного в свою очередь на процедуре исключения незначимых или просто невидимых в оптике доминирующего знания элементов. И здесь, несомненно, важным является тезис Фуко о неизбежности связки такого конструирования со стратегиями власти и знания. Т. е. мы никогда не имеем дело с медиакультурой, медиасообществом, медиалиянием – все эти имена не только инструменты описания медиареальности, а, прежде всего, инструменты ее конструирования и в тоже время инструменты диспозитива, соединяющего знание о медиареальности и власть, сливающуюся с этим знанием. Философское осмысление связи власти и медиа позволяет критически пересмотреть как многие традиционные концепции антропологии медиа, так и базовые для многих теорий медиа установки на неизбежную взаимобусловленность медиа и коммуникации. В дальнейшем данные концептуальные разработки позволят уже локально реконструировать конфигурации знания и власти, в которых проявляется книгопечатание, кинематографическое воспроизведение, сетевые взаимодействия.

Впервые мыслить конфигурации знания и власти при помощи понятия диспозитив предложил М. Фуко. У французского философа сложно найти строгое определение этого понятия. Фуко пишет: «То, что я пытаюсь проследить под этим именем, это, прежде всего, абсолютно гетерогенный комплекс, ... сказанное, как и не сказанное – та-

ковы элементы диспозитива. Сам диспозитив – это сеть установленная между данными элементами... Диспозитив всегда вписывается во властные манипуляции. Но он же постоянно привязан к одному или многим пределам знания, рождающимся из них и, в той же степени, их обуславливающим. Это и есть диспозитив: стратегии соотношения сил, поддерживающие типы знания и поддерживаемые ими» [9, р. 299–300]. Согласно Фуко, диспозитив создается пересечением знания и власти. Важно отметить, что понимание власти у Фуко максимально расширено и не связано исключительно с аппаратами государства, что обусловлено кризисом марксизма конца 1960-х годов.

Соединяя власть со знанием, Фуко показывает, что любая попытка описания и самоописания «реальности» культурной, социальной, политической всегда является ее же конструированием, которое также становится суголосным вектором властных отношений. Если у Л. Альтюссера власть еще действовала через аппараты государства, интерpellлирующие индивида и превращающие его в субъекта, то мысль Фуко позволяет соотнести власть с любой формой артикуляции, которая реализуется через знание. Комментируя фукоидальное понимание власти Д. Агамбен приходит к выводу: «Обобщая после всего уже сказанного обширный список диспозитивов Фуко, я назвал бы диспозитивом любую вещь, обладающую способностью захватывать, ориентировать, определять, пресекать, моделировать, контролировать и гарантировать поведение, жестикуляцию, мнения и дискурсы живых людей. Не только тюрьмы, психбольницы, паноптикумы, школы, исповедь, фабрики, дисциплина, юридические постановления, соприкосновение которых с властью в определенном смысле очевидно, но и письменные принадлежности, письмо, ...компьютеры, сотовые телефоны...» [1, с. 26]. Концептуальный жест Агамбена позволяет расширить использование понятия диспозитив, в том числе и на исследования медиа, что, в общем-то, допускается и трактовкой слова *dispositif* во французском языке, которая кроме юридического и военного значения допускает также и технологическое: способ расположения частей механизма, и, в широком смысле, сам механизм [6, с. 344].

Французский теоретик кино Ж. Л. Бодри в статье «Идеологические эффекты, производимые базисным кинематографическим аппа-

ратом» соединяет техническое значение слова диспозитив с описанием процесса конструирования субъективности кинозрителя: «Организация (la disposition) разных элементов – проектора, темного зала, экрана – кроме того, что воспроизводит удивительным образом мизансцену Платоновской пещеры (прототип всякой трансценденции и топологическая модель идеализма), также реконструирует диспозитив (le dispositif) необходимый для реализации “стадии зеркала”, которую открыл Лакан» [8, р. 7].

Таким образом, понятие диспозитив в медиаантропологических исследованиях может использоваться, по крайней мере, в двух значениях:

- 1) сеть отношений между элементами, конституируемая связкой знания и власти;
- 2) стратегические конфигурации знания и власти, открываемые, формируемые и воспроизводимые медиа-технологией.

Второе определение, конечно же, значительно сужает тот исследовательский потенциал, который был предан понятию диспозитив в философии Фуко и Агамбена, но, тем не менее, делает его удобным оператором описательного этапа медиаантропологического исследования.

Что же обнаруживает это описание? Прежде всего, неизбежную погруженность описываемого элемента в разнородные конфигурации власти. Несомненно, медиа-технологии всегда служили важным инструментом власти, и большинство линий фиксационной медиаантропологии принимают это положение как неизменную догму. Но, описывая эффекты медиавлияния, подобные исследования принимают определенное сплетение диспозитивов и производимое ими понимание человеческого за неизбежную и безальтернативную данность, в то время как для трансверсальной антропологии любая данность – это лишь конструкт, сформированный диспозитивами, возникший в определенный период и занимающий позицию гегемона, который исключает любые подрывающие стратегии власти различия и артикуляции человеческого.

Если использовать концептуальный язык Делеза, то можно сказать, что описательный этап медиаантропологического исследования тщательно реконструирует реактивные силы. Именную двойку активные/реактивные силы Делез вводит в ранней работе «Ницше и фило-

софия». Эта двойка становится как значимым методологическим инструментом довольно-таки нестандартного прочтения философии Ницше, так и определенным концептуальным решением, направляющим философию Делеза вплоть до важнейшей для последних трудов мыслителя именной двойки виртуальное/актуальное. Также в этой работе впервые Делез переинтерпретирует ницшеанское понятие силы, которое позже станет столь значимым для постструктуралистов, использующих его в контексте поисков нового концептуально аппарата, который мог бы противостоять как традиционному антропоцентризму, так и лингвоцентризму структуралистов и позволил бы описывать внедискурсивные феномены. Философ отмечает: «Становление-реактивностью силы, нигилистическое становление – вот что выглядит существенно включенным в отношении силы к силе» [4, с. 147]. Активные силы противопоставляются реактивным, но, как пишет Делез, реактивные силы «отделяют активную силу от ее возможностей; они часто и почти полностью вычитают из активной силы ее мощь. Прделав все это они не становятся активными, но, напротив, устраивают дело так, что активная сила присоединяется к ним, сама становится реактивной в новом смысле, когда реактивные силы отделяют ее от ее возможностей» [4, с. 134]. В своих последующих философских работах Делез будет под разными именами описывать реактивные силы: структура, тождественное, молярное, актуальное, в то же время, открывая возможность и для регистрации активных сил.

Активное/реактивное, как справедливо отметил Бадью, является у Делеза не оппозицией, а именной двойкой [2, с. 49], так как при определенных обстоятельствах активное становится реактивным. Данная именная двойка позволяет обозначить векторы медиа-исследования. Используя язык Делеза можно сказать, что фиксационная медиаантропология изначально строится на принятии реактивных сил как данности и исключении возможности мысли о силах активных. Описывая историческое или настоящее со-отношение человека и медиа такого рода философская антропология не допускает мысли о том, что новые медиа-технологии могут формировать очаги сопротивления власти, так как и медиа, и человек здесь не могут мыслиться вне доминирующих диспозитивов, принимаемых как неизбежная данность. Если внимательно проанализировать даже некоторые более

гибкие направления фиксации медиаантропологии, которые некоторое время рассматривали, например, интернет-технологии как инструмент освобождения человека, необходимо констатировать, что все они так или иначе признали свое поражение, которое с самого начала было обусловлено используемым ими устаревшим и дискредитированным «реактивным» понятийным аппаратом: личность, свобода, глобализация. Одной из реактивных стратегий, приведших к данной ситуации, является соотношение имени медиа с именем коммуникация. Более того, часто в философских исследованиях преобладает установка, соотносящая медиа исключительно с коммуникацией.

Само понятие коммуникация долгое время претендовало на особый статус в описании ситуации второй половины XX начала XXI века. В самой этимологии слова коммуникация соединились значения передача, сообщение, связывание (от лат. *communication* – сообщение, передача и лат. *communicare* – связывать, делать общим), что определяло различные задачи имени коммуникация от философских школ диалога до всевозможных теорий информации – маркировать интересубъективное взаимодействие и ретрансляцию образов и знаков. Теории коммуникации к началу XXI века прошли серьезную трансформацию: от теологической по своей сути веры в передачу неизменного трансцендентного смысла (Г. Ласуэлл) до исследования материальных факторов коммуникации (Х.-У. Гумбрехт, Ф. Киттлер), от описания односторонней трансляции линейного сообщения аудитории (К. Шенон, Г. Малецки) до анализа оппозиционного кода блокирующего одностороннее принятие сообщения гетерогенной аудиторией (Р. Вильямс, С. Холл, Р. Хоггарт). Особую значимость дискуссиям о коммуникации XX века предавало осмысление ее в контексте медиа-технологий, отсюда устоявшееся словосочетание средство массовой коммуникации, долгое время являющееся единственным указателем к пониманию медиа. Конечно, более серьезная проработка концепта медиа привела к определенному переосмыслению значимости коммуникации, что можно увидеть уже у Н. Лумана, который выступает с критикой понимания коммуникации исключительно как переноса информации, разрабатывая теорию медиа-коммуникации в рамках исследования социальных систем [5, с. 8].

Более радикальную позицию занимает Р. Дебрэ, определяя коммуникацию как эпистемологическое препятствие для исследования медиа [3, с. 15] так как «коммуникация представляет собой момент более длительного процесса и фрагмент более обширного множества» [3, с. 15–16] и в более резкой формулировке «коммуникация стала идеологией. Она подпитывает мифологии вслушивания, прозрачности и взаимопонимания, необходимой для смазки экономических двигателей» [3, с. 327]. С позиций трансверсальной медиаантропологии имя коммуникация обозначает определенную конфигурацию диспозитивов. Так, например, в философии Ю. Хабермаса не критическое использование понятия коммуникация приводит к апологии рационально взаимодействующих субъектов, обладающих коммуникативной компетенцией и способностью к интересубъективному герменевтическому пониманию, как на предикативном, так и на иллокутивном уровне [7, с. 20–21]. Выработываемый коммуникативным разумом, столь искомый мыслью философа, консенсус является не более чем маскировкой гегемонных стратегий диспозитива, скрывающихся за благообразными акторами философского театра Хабермаса: рациональным субъектом и коммуникативным взаимодействием.

Исследования, делающие ставку исключительно на коммуникации, бессознательно включаются в игры власти и знания, актуализирующиеся в мифологиях различных фигур, которые репрезентируют различные позиции свершаемых коммуникативных актов: автономных субъектов, понимающих друг друга, адресата и адресанта, соотносящихся или не соотносящихся друг с другом и прочих. Присутствующую и сегодня во многих теориях коммуникаций наивную веру в безальтернативность подобной описательной модели по-делеззиански можно назвать триумфом реактивных сил, которые, утвердив гегемонию понимания медиа исключительно через коммуникации, исключают иные возможности мысли о медиа, находящиеся вне фиксации конъюнктуры ситуации. Описательный этап медиаантропологического исследования необходим, прежде всего, для определения очертаний реактивных сил, в то время как фиксационная медиаантропология, как правило, принимает догму коммуникации как единственно существующую данность, послушно повторяя риторику реакции.

Но если диспозитивы могут быть распознаны как воплощение реактивных сил, то возникает ряд вопросов подобных тем, которые

Делез адресует, прежде всего, к философии Ницше: «Мы можем задать вопрос о том почему, почему мы чувствуем и осознаем лишь становление-реактивностью? Почему становление реактивностью для человека конститутивно?» [4, с. 147] и главный вопрос: «Возможно ли для человека другая чувствительность и другое становление?» [4, с. 147]. Переформулируя последний вопрос трансверсальная медиаантропология в отличие от фиксационной вопрошает: как можно помыслить активные силы, подрывающие гегемонию диспозитивов, или более конкретно: как помыслить эффекты медиадискоммуникации, открывающие новые артикуляции человеческого? Ответы на эти вопросы требуют дальнейших исследований взаимодействия диспозитивов, медиа и человека.

2.6. Медийность телесности: человек в мире реальном и мире виртуальном

Современные информационно-коммуникационные технологии (медиа) трансформировали повседневный опыт человека постиндустриальной эпохи, изменив его отношение не только к миру, но и к своему телу. В информационную эпоху весь опыт человека, результаты восприятия и познания мира детерминированы медиаобразованием, а само человеческое тело инкорпорировано в медиареальность. С развитием информационно-коммуникационных технологий понятие медиа наделяется новыми, всё более сложными смыслами, в контексте которых можно говорить о медиа как о теле и о теле как медиа. Современные медиа кардинально изменяют суть самого процесса коммуникации, поскольку через них человек не только получает новую информацию, но и вовлекается в мир новых смысловых связей. Само понятие медиа имеет несколько значений: посредник, сообщение, средство сообщения и является одним из концептов современной философии. Характер этих коммуникаций напрямую влияет на формирование, характер преобразования и функционирования человеческого тела, которое, будучи собранным и организованным коммуникативными практиками, выступает в самоотчуждённой форме. Тело

выступает как объект воздействия, полагания, образования медиа, но само не предстаёт как медиа.

Определяющими чертами современности является скорость и мобильность коммуникации, сопряжённость жизнедеятельности современного человека с медиа, приводящие к тому, что человеческое сознание и мироощущение уподобляются мироощущению бестелесного духа в материальном мире, а потому появляется идея о свободном «замещении» биологического тела визуальными моделями – образами тела, не имеющими оригинала, и техническими устройствами. Телесность человека стремится подражать в своём существовании представленным в медийных формах образам, перенимая демонстрируемые в медийном пространстве телесные практики.

Медиа транслируют опыт из одной формы в другую, трансформируя и модифицируя его, преобразуя образ мира, изменяя способ бытия в нем, они заставляют человека заново определять себя в отношении к миру. Никлас Луман рассматривал медиа как условия установления новых связей между вещами, событиями и значениями, как артефакты, которые позволяют переходить физическому в нефизическое и обратно. Они не просто изменяют способ познания мира, но и влияют на саму реальность. В этом смысле онтология, поднимая вопрос о том, что есть сущее, не может игнорировать медиа, которые сегодня повсеместно диктуют сущему способы быть.

Онтология тела и эпистемология телесности являются неотъемлемой составляющей человеческого бытия и проявляются через язык, параметры мышления и стили чувственности. Под влиянием медиапространства изменяются способы переживания человеком собственного тела, отчуждая его от человека, лишая роли главного источника опыта, притупляя естественные формы чувственности и активизируя переживания виртуальной реальности. Человек как антропологическое существо, его природное тело попадает в зависимость от образов искусственных тел, производимых техническими аппаратами. Осуществляемая человеком в повседневности телесная активность и телесные действия актуализируются в качестве инструментальных и коммуникационных навыков в медиа, акцентируя их применение. Телесность человека, имея природную основу, формирует свой завершённый образ в моделях символизации, предоставляемых медиа. Философское осмысление медийности телесности включает несколько аспектов: уско-

рение процессов коммуникации и потеря чувства реальности, кризис самоидентификации, выражающийся в стирании границ между действительным телом индивида и представленными в медиа виртуальными моделями тела, подлинность человеческого опыта, стратегий желаний и форм чувственности в медиапространстве.

Рассмотрим, какое же влияние оказывают медиа на телесность человека, как медиареальность программирует понимание, восприятие и переживание человеком собственного тела. Следует отметить, что философская мысль, проблематизирующая феномен человеческого тела, не может обойтись без учёта изменившейся роли информационно-коммуникационных технологий в жизни современного человека.

В постиндустриальном обществе информационно-коммуникационные технологии, образуя медийное пространство, становятся такой производительной силой, которая конституирует повседневность человека, его память и мышление. В медийном пространстве трансформируются формы репрезентации телесности человека, изменяется восприятие его жизненного мира, происходит активное внедрение информационно-коммуникационных технологий в повседневную жизнь, ускоряются процессы коммуникации. Медийная телесность претерпевает кризис чувственности и связанный с ним кризис самоидентификации. В аудиовизуальной технической среде тело, вследствие отчуждения человека от своей природы, становится «центром субъективной тяжести» (Р. Дебрэ). Это способствует возрастанию интереса к экстремальным видам спорта, повышенное внимание к визуальным образам насилия в кинематографе, интерес к видеодемонстрациям различных конкурсов красоты, моды как способам эстетической презентации и модификации тела. Человеческое сознание соотносится с самим с собой и с собственным телом, с сознанием другого человека посредством медийного пространства. Для человека, обретающего свой образ в используемых им видах технически-объективированной медиации, медиа конститутивны. В медиапространстве через символические коды активизируют природный потенциал человеческой телесности. Современная культура, с её аудиовизуальными и компьютерными технологиями, «инкорпорирует» медиа в телесное восприятие, изменяя взгляд на культуру тела, тактильную чувственность и экзистенциальные переживания. По

мнению Ф. Китлера, «медиа являются стыками или интерфейсами между технологиями, с одной стороны, и человеческими телами, с другой... человеку ничего не известно о собственных чувствах, пока медиа не предоставят их модели и метафоры». Медиа проникают в тело не как «жало в плоть», но как скальпель хирурга – под прикрытием анестезии. Они делают нечто видимым, слышимым, воспринимаемым и одновременно с этим стирают следы своей работы, становясь невидимыми, неслышимыми, невоспринимаемыми [8, с. 23–29].

В медиафилософии Маршалла Маклюэна тело непредставимо вне тех медиаций, которые осуществляются в конкретную эпоху. «Для Маклюэна человеческое тело не может быть понято ни как первичный медиум (как заявляют некоторые критики постгуманизма), ни как опциональный приёмник технически опосредованной информации. В понимании Маклюэна тело – «несамодостаточный фундамент» всех актов медиации. Тело – условие для взаимодействия с чем бы то ни было, как условие оно требует своего осуществления – медиации, но само непредставимо вне медиации и её форматов». Выступая в качестве медиума человеческого опыта, телесность представляется опосредованно в формате иного медийного пространства [5].

Гюнтер Гебауэр отмечает, что социальные взаимодействия неизбежно детерминированы медиа, а что касается тела, то телесность человека во многом зависит от современных медийных устройств и производимых ими «технических образов». Человеческая телесность формируется посредством технических аппаратов в воспроизводящей технологической среде и определяется виртуальной реальностью, сформированной с использованием различных способов извлечения информации, визуализации и моделирования. Телесность человека перепределяется теми закономерностями, которые устанавливает медиареальность. Медиaproстранство создает медиареальность, в которой доминирующей становится «медиателесность» или, что в определённом смысле означает то же самое, по мере того как реальность начинает интерпретироваться в терминах цифровых медиа и пониматься исключительно как медиареальность, «медиатело» становится доминирующим форматом телесности [3, с. 99].

Медиареальность конструирует «идеальные модели» телесности, востребованные обществом в данное время. Отличительной особен-

ностью нашего мира является вовсе не то, что в этом мире существует программирование тела, «генная инженерия, искусственное оплодотворение, трансплантация органов и тканей, внутриутробная терапия и хирургия (включая «косметологическую»), вакцинопрофилактика, постоянная, длящаяся всю жизнь «нормализация» хаоса жизненных проявлений до некоторых идеальных моделей». Его ключевым отличием является то, что «идеальные модели», монополизирующие регуляцию телесности, сконструированы в медиа. Информационные технологии придают природной телесности человека определённые формы и с помощью технических средств создают медийные модели.

С проникновением «технических образов» (компьютерных моделей, цифровых фотографий, электронных способов визуализации процессов/явлений/событий и т. д.) во все сферы действительности «объективность» научных приборов попадает под влияние медиа. Медиа среда оформляет медиаобъекты по определённым правилам, что способствует получению необходимого «травматического эффекта» [4, с. 294]. Современные возможности сети Интернет и цифровое телевидение являются визуальной медийной «сенсацией», в которой телесность человека, взаимодействуя с цифровыми образами, регулирует и направляет естественные науки, руководит ими. Медийность влияет на идентичность индивидуального тела человека, определяя и структурируя весь его скрытый внутренний мир.

Через сближение с медийными инстанциями, гаджетами и аппаратами изменяются параметры тела, его образ, роль в опыте повседневности, а значит, меняется вся конфигурация нашего мира. Влияние технических аппаратов, аналоговых и цифровых медиа на соматическое бытие человека свидетельствует сегодня об упразднении пространства в пользу времени, город низводится к его карте или даже схеме, схемы «сращиваются» с «техническими образами».

Цифровая культура приводит к многочисленным смещениям в эпистемологической разметке медийной телесности, заменяя одну модель на другую, преобразуя отношения и связи, действующие в реальном мире. В современном медиафилософском дискурсе субстанциальное понимание телесности человека замещается функциональным пониманием, рассматривается как сложная конструкция, в которой взаимодействуют элементы тех структур, которые прежде полагались абсолютно несводимыми друг к другу. В медиа-

пространстве телесность функционирует как информационный код или матрица переживания, чувственная аффектация желания, которые воспринимаются человеком через технические аппараты, дающие идеальные, нормативные или желаемые образцы чувствования и поведения. Формируются определённые инстанции соматической регуляции, диктующие человеку модели тела, описывающие доступные ему телесные практики, программирующие опыт экзистенциально-соматического переживания бытия в мире повседневности. Ю. Хабермас отмечает важную особенность техники, подмеченную в своё время Г. Маркузе: «в конструкции любого технического аппарата лежит общественно-исторический проект, а, следовательно, и определённая схема взаимоотношений между людьми и вещами» [12, с. 52]. Медийную телесность не просто репрезентируют и транслируют как тот или иной проект; она формируется и воспринимается через призму фабрикующих её культурных артефактов. При переходе от поисков непосредственного к рассмотрению форм опосредования, к различным режимам реальности, традиционно природное тело начинает рассматриваться сначала по образу и подобию артефактов культуры, затем как гибрид, порожденный взаимодействием этих артефактов, а потом как продукт медиареальности. В цифровых технологиях культурный код параллелен коду природы и формально практически неотличим от него. Цифровая эра сделала элементарные смысловые элементы этих кодов обратимыми и взаимозаменяемыми, что и породило гибридные представления о медийности телесности. «Новые медиа обычно мыслятся состоящими как бы из двух слоёв – “культурный слой” и “слой компьютерных технологий”» [14]. Поскольку медиа создаются на компьютере, распространяются им, хранятся на нём и архивируются с его помощью, то можно ожидать, что логика компьютерных технологий с необходимостью оказывает влияние на культуру.

Информационно-технологическое пространство, распространяясь на экзистенциальный ландшафт, образует культурный шрифт, который человек не только способен понимать, но даже воспринимать бессознательно. Природное тело предстает как интерфейс, возникающий в результате сборки телесных моделей с набором функциональных режимов [1, с. 22; 2, с. 138; 11, с. 133].

Процесс конвертации тела в знак и обратный процесс конвертации знака в тело приводит к взаимодействию мысли и медиа, тела и общения. Тело, ставшее знаком, начинает конкурировать с другими знаками, лица свободно обмениваются на маски и на другие лица. Благодаря медиапространству обнажённое тело в современной культуре становится дорогим и востребованным знаком. Образы медийной телесности подогнаны под стандарты и атрибуты эпохи, говорящие об уровне жизни и социальном положении, о коммерчески эффективных инвестициях в тело, воспринимаются как симптомы эпохи постмодерна, на смену которой приходит бинарная оппозиция: симуляция – диссимуляция, в процессе которой происходит обращение знака в тело (диссимуляция – сознательное сокрытие). В отличие от симуляции, феномен диссимуляции регистрирует рассеяние реальности в симулякрах, происходит процесс сокрытия знаком и визуальным образом своей культурной генеалогии через представление себя в качестве самой природы.

Человек способен понимать своё тело не только как соматическую структуру, но и как вариант поведенческого паттерна, который при необходимости или желании можно менять на альтернативный. Эта уникальная характеристика человеческого существа, открытый горизонт свободного предпочтения альтернативы и обуславливает возможность динамического обмена с миром, возможность менять один символический образ на другой.

В «естественном состоянии» человека тело предстаёт как совокупность техник, обретающих в социокультурном пространстве знаково-символические коды. В медиапространстве высоких скоростей и тотальной коммуникации тело человека является воплотившимся знаком. После свершившегося медиального поворота, травмирующего «дезориентированное» сознание современного человека, он всё в большей степени осознаёт сближение видимого с невидимым, когда тотальное господство технического образа, плотность тела, его материальность не в меньшей степени зависит от силы знака. «Особое значение в деле избегания сегментации и дробления чувств приобретает воображение как вид эстетического иммунитета. Тело раскрывается как тело-воображение, существующее через множественность впаянных в них образов, медиа, собранных в сингулярной оболочке» [10]. Само тело проектируется как воображение, его сила

не столько в том, чтобы входить в образ, сколько в том, чтобы из него выходить.

Впервые на современные технические модели диссимуляции обращает внимание французский социолог Марсель Мосс. В статье «Техники тела» он показывает, что трансформация телесности оказывается напрямую связанной с киноэкспансией образа. З. Фрейд в работе «По ту сторону принципа наслаждения» уже указывает на зависимость тела от определённого бессознательного паттерна. Медиаобраз слабо уловим для сознания, но является определяющим для телесности. М. Мерло-Понти отмечает: «Ничем не выделяющееся среди всех остальных настоящее приобретает исключительную ценность: оно отодвигает остальных с занимаемых ими мест и лишает их ценности подлинного настоящего. Мы продолжаем быть теми, кто запутался в юношеской любви, или теми, кто жил в родительском доме. Новые восприятия и даже новые эмоции занимают место прежних, но это обновление затрагивает лишь содержание нашего опыта, не касаясь его структуры; безличное время продолжает течь, но личное связано». Мерло-Понти последовательно эксплицирует идею о травматической фиксации, замыкающей тело в знаке, обесценивающем его биологические потенции в пользу символических образов и нарративных сюжетов. Травматический опыт трансформируется в стиль бытия, где тело уподобляется модели самовоспроизводящегося аппарата, а его история девальвируется в пользу простого повторения. Расширяя понятие знака, видя в нем базовую матрицу последующих активных репликаций, Мерло-Понти признает, что тело до сих пор не избавлено от разбившего его с наступлением Нового времени паралича объективации: мы всё также видим в теле лишь объект на фоне объектов. Фенотипическое описание такого тела было бы подобно описанию его физических характеристик, а его движение «навстречу миру» оборачивалось бы патологическими примерами. Способы существования картезианского тела Мерло-Понти сравнивает с поведением тех больных, которым для того, чтобы пройти в дверной проем, нужно сначала вычислить его параметры, просчитать размеры собственного тела, и только затем, сопоставив их, сделать вывод о возможности прохождения через эту дверь. Вывод о сложной структурной зависимости тела от определённого знаково-го режима позволяет Мерло-Понти указать на то обстоятельство, что

тело не просто становится пленником ситуации, в которой оно себя обнаруживает, но само является этой ситуацией, этой размерностью [7, с. 120]. Оно не просто оформляется некоей последовательностью образов, но само представляет собой сеть образов, обратившихся плотью. Размышляя о метафоре танца в отношении к телу в философии Ницше, Ален Бадью делает вывод о том, что само тело в последовательности фигур танца не может окончательно сбросить с себя сеть опутывающих его знаков. «Лёгкие ноги» не менее легко обуваются в пуанты противоречия там, где мы забываем, что танец, как метафора приостановки работающих смыслов, не уничтожает знаки и образы, а только повергает их в обморок.

Подобно вращению калейдоскопа, танец лишь переключает смысловые фигуры тела. В контексте визуально-постановочной репрезентации тело всегда инсценировано, оно как бы проговаривает себя исключительно в своих модусах как кровная метка, рана знака, что даёт ему способность говорить, оставаясь телом. Медийная образность, открываемая в эпоху агрессивных настроений, не должна заслонять от человека образ в его изначальном целостном присутствии.

Тело как материализованный знак, который может указывать в качестве своего денотата на самого себя, как на целый универсум символов и образов, развивающийся согласно своим аутопоэтическим траекториям, на которых «образы видят и не видятся нами», но и то, что они чувствуют и не ощущаются нами (тактильность) [6, с. 13; 10, с. 40; 13].

Медийная телесность предстаёт как «переплетение видимости и движения»; сенсорные экраны и поверхности переопределяют практические телесные навыки и задают новые модели тактильности. Машина не просто может трогать нечто, как трогаю это нечто я, но и говорить мне, как нужно трогать, в предельном смысле – трогать за меня, экранируя (во всех смыслах) мое касание. Отношение к телу в современной цифровой и машинной подтверждает старый тезис Жака Лакана о равенстве мира машины и мира символа. Если машина, сложенная буквально из символов, одновременно с экранными формулами предоставляет человеку новые формы прикосновения (некую актуальность виртуального), то это означает только то, что современный человек переходит от прежних моделей актуализации опыта к новым.

В медиaprостранстве тело существует уже не столько в видимых, сколько в невидимых координатах. Такое устройство, как скрытая камера, позволяет увидеть, как тело без участия сознания совершает перед зеркалом или снимающей камерой множество движений, являющихся адекватным откликом на востребованный культурой и эпохой образ. Сегодня один человек может быть обладателем множества средств коммуникации и фото-/видеоаппаратуры, но это не означает растворение тела в высокоскоростных информационных потоках. Импульс тотального присутствия и всеведения, который история философии ещё списывает на счет абсолютного духа, а информационное общество – на информационный прорыв, вовсе не означает пересечения телом границы невозврата. Медийная телесность всё же не растворяется в симулякрах. Понимание тела, как воплотившегося знака, образа, технической и символической модели, заставляет заново переосмыслить ретроспективу взаимоотношений тела и техники, тела и символа, тела и медиа. Тело как природный, естественный объект в медиaprостранстве превращается в телесность и предстаёт как конструкт социальных, медицинских, технических, художественных практик. Медиaprостранство захватывает тело сетью технических образов, превращая его в визуальный образ как в знак чего-то иного. Постепенно эти знаки становятся равными «физиологическим» телам, соперничают с ними и вытесняют их (симуляция), а затем уже сами знаки превращаются в тела. Тогда наступает время программируемой визуальности, цифровых интерфейсов, геймеров.

Компьютерные игры открывают мир компьютеризированной действительности в той же мере, в какой компьютерные технологии вводят нас в новое понимание техник тела, т. е. в новый способ рассмотрения всего спектра тех тончайших изменений в нашем комплексе ощущений, моделируя желания и режимах восприятия, которые сегодня вынуждают медиа-теоретиков говорить о переходе от анализа перцептивных и апперцептивных механизмов живого тела к машинно-аппаратной апперцепции. Тем не менее, для того, чтобы лучше представить себе весь комплекс опыта экранной действительности, с которой приходится иметь дело человеку технической эпохи и которая постепенно становится для его сознания доминантным форматом действительности, необходимо проанализировать путь развития технологий, ведущих к новому статусу телесности и к новым моделям ориентации в этой

действительности. Как отмечает Роб ван Краненбург в своей работе «Интернет вещей», «понятие «технологии», будучи скорее навывком ориентации в мире, изначально касалось метода – повседневного «знания как», и только со времён Всемирной Выставки 1851 года технология стала ассоциироваться с машинами» [16, с. 11]. Совершенствуя технику, человек становится более машиной, чем сама машина, которая, не обладая субъектностью, ни в каком совершенствовании не нуждается. Более того, совершенство машины проявляется лишь в факте её незаметности. Машина объективна настолько, что, встраиваясь в объективную реальность, словно перестаёт существовать. Незаметность машины кроется в факте сокрытия механизма её работы. Этим сокрытием машина нивелирует память человечества о своей родословной, о близости игровой машины машине производственной, о близости производства вещей производству события, о близости материальных фабрик и заводов господствующим в культуре механизмам фабрикации желаний. Теперь мы готовы высказать более радикальный тезис – совершенство машины состоит не столько в том, чтобы скрыть механизм своей работы, сколько в том, чтобы создать иллюзию отсутствия самой машины. Только когда машина создает иллюзию собственной несущественности, возникает «чувство отсутствия» машины. Своим отсутствием она открывает путь в пространство, где господствует фатум, где случай изобилует значением. Подобно тому, как фотография внесла целостное единство в век буйства индивидуальности, тотальной специализации и процессов отчуждения, увязнувшее в путях специализации сознание питается здесь предчувствием прорыва в некое бытие-в-подлиннике; телесность, низведенная до уровня машины, заново переживается в качестве гештальта – целого, превышающего механическую сумму частей. Переживание усиливается и особенностью тактильных ощущений, ведь взаимодействие с рычагами механизма здесь порождает уверенность в том, что двигаются не столько рычаги и шестеренки – по оси поворачивается целый мир, двигаются не только барабаны – в ход приходит самодвижение судьбы, и человек может руководить этим движением. По мере развития игровых машин и появления более сложных аппаратных игр, через возникновение гибридов – полумеханических и одновременно полуэлектронных игровых систем, это единство переживания и управления, развёртывающее зону автономии субъекта в мире, пытающемся эту автономию

подавить, всё более смещается в сторону длительности действия. Это уже не единовременный эффект, подобный акту фотографирования, это длительность, спорящая с образом движения в кино: длительность интеракции, развивающаяся параллельно совершенствованию игровых автоматов; длительность, равнозначная побегу из гипнотического головокружения, вызываемого длительностью кино, в магическое царство автономии, где эта длительность превращается из стихийного переживания в практику себя, подчиненную имманентному руководящему правилу. Мы можем с уверенностью констатировать: одновременно с усложнением аппаратной начинки игрового автомата и совершенствованием интерфейса увеличивается длительность интеракции, а вместе с ней степень соотнесённости с машиной того, кто использует её для игры. Результатом предельной длительности этой интеракции становится геймер как одна из реализаций «человека играющего» по Й. Хейзинга. Он возникает как закономерный продукт процессов, идущих в гетерогенных слоях единого медиаархеологического феномена. Тело геймера порождено процессами специализации, эстетизации действительного, интеракции с трансцендентным и визуализированием того, что в повседневности привычно не покрывается взглядом. Как же конструируется это тело? Тело геймера – того, кого принято обычно рассматривать как эскаписта-одиночку – «вырезается» из коллективного социального тела процессами, не принадлежащими собственно игре. Безусловно, геймер формируется в циклах общего хода вещей разработчиками игр, и каждая игра, в той или иной мере, соотнесена с действием этих разработчиков, но масштаб, претендующий на право определять действительность, был задан вовсе не сферой игры. Пусть даже в экономическом совершенствовании производственных процессов речь всегда шла об агоне и агонии – это не отменяет того обстоятельства, что именно экономические факторы и их распространение на всю территорию пёстрого полотна жизни как раз и разорвали магический круг – автономную сферу игры. Игра всегда представляла собой стихию всеобщего, где понимание правил было привилегией каждого, а видение цели неизбежно поддерживало импульс игрока. Процессы специализации уничтожили общую цель, скрыли понимание правил, закамуфлировали линию магического круга, отделяющего зону игровой автономии от зоны реальной жизни. Эскапизм геймеров скрыт не в игре, которая всегда заключала в себе

понимание всеобщего, единство правил и перечень относящихся к интересубъективности архетипов. Эскапизм геймеров есть продукт работы тех инструментов отчуждения, которые формируют и поддерживают наше *alone together-сообщество* [9, с. 166]. Напротив, то, что видится в глазах старого мира эскапизмом, в преддверии расцвета цифровой культуры кажется скорее колонизацией новых возможных миров. Специализация лишь обрисовала контуры тела геймера, но подлинную жизнь в это тело ввели косвенные эффекты специализации – новое понимание игровой машины, свойства продуцируемого ею технического образа и преобразование чувственности, которое обусловлено появлением альтернативных языку и письменной речи визуально-медийных способов передачи информации. Здесь были заданы основные координаты, в которых существует геймер – визуализация, недетерминированные эффекты создаваемых техническими средствами образов, медиальная символика и привнесенный с нею новый опыт переживания события. Медийные формы, образованные визуальными медиа XIX–XX века, были дополнены эффектами интеракции, и именно в них фигура геймера обрела свой современный вид. Специализация как техническая установка породила науки о теле, успехи которых были использованы для создания новых оптических медиа: фото- и киноаппарата. Последние через изменение в понимании назначения научного прибора стали рассматриваться как аппараты формирования и замещения действительности. Как следствие упомянутых процессов и одновременно как закономерная реакция на них стали возникать аппараты, работающие со сферой индивидуального желания и параллельно выступающие проводниками в сферу всеобщего. Здесь новая чувственность становится соматически объективированной [15]. Стало возможным действительно прикоснуться к телу свободы, к сфере всеобщего, оказывающейся недоступной в рамках специализированной и фетишизированной «общественной» жизни. Геймер, чья генеалогия может быть прослежена в указанных исторических перипетиях, в таком случае выступает как прямой наследник всеобщего. Его «седированность» (седация – современная техника анестезии, позволяющая комфортно перенести большинство неприятных медицинских процедур, выполняемых в прошлом без обезболивания) – лишь экстаз коммуникаций, ведь мобильность сегодня не привязана к физико-физиологическому движению.

Технології і техніка отбирають тіло уже не стільки у природи, скільки у соціокультурного пространства. Поскольку телесний досвід передполагає ризик існування, потенціально небезпечні ситуації, невідворотність, які створюють відчуття реальності, то для того, щоб відповісти на питання про поверненні собі тіла і відчуття реальності в умовах тотальної дисимуляції необхідно звернутися до актуальним (в контексті медійного пространства) формам телесності. В сучасному світі феномен гейміфікації – вплив технік і практик, породжених в недрах комп'ютерної гри і вторгнених во всі сфери медіатизованої дійсності і діяльності – тотально підкоряє аудіовізуальну технічну середовище людського існування.

Медійна телесність як комплекс інструментальних практик і способів відчуттєвого переживання/проживання «технічних образів» представляється найбільш завданням адаптації до медіапространства.

Концептуально-смысловая реконструкція взаємозв'язків між медіальними інстанціями, технічними апаратами і телесною відчуттєвостю дозволила з'явитися на горизонті сучасності медійної телесності як одного з актуальних феноменів в універсумі медіареальності.

2.7. Інтерпретація землі в умовах медійної сучасності

Початок ХХІ сторіччя ознаменувався новими викликами, що вимагають переосмислення багатьох проблем, серед яких поява нових технологій. Сучасна технологічна цивілізація спричинила безліч сумнівів і питань, адже умови людського життя, що вже змінилися, викликали поліфонію дискурсів щодо взаємодії системи «людина – земля». Феномен землі в сучасних умовах опинився в центрі соціально-економічних, політичних, екологічних проблем світу. Виникає потреба в філософській рефлексії, що визнає й охоплює всю множинність існуючих наукових парадигм щодо землі. Слід підкреслити, що земля як цілісний феномен довгий час розглядалась виключно в контексті абсолютизації єдиної наукової концепції (географічної, агро-

номічної, історії розвитку техніки тощо). В. В. Кизима зазначає: «Єдність ландшафту здійснюється за рахунок його внутрішньої зв'язаності... топологія географічного ландшафту виступає у вигляді гетерогенних компонентів... степи, дороги, ліси, водні простори, ареали тварин і рослинних форм, що є взаємопроникними, канали, греблі, будівлі, лінії електропередач тощо... коли ми віддаляємося від них, йдемо або піднімаємося над ландшафтним простором, на перше місце виходить планетарність ландшафту, цілісність Землі як космічного атома серед інших небесних тіл» [8, с. 10]. Уважалось, що ці модуси повністю окреслюють існуючі світоглядні конструкції й не потребують додаткового філософського обґрунтування. Як наслідок – питання землі набуло форми, відповідно вимогам саме класичного наукового дискурсу. Проте звернення до історії людства свідчить про те, що розуміння землі залежить від історико-економічних умов життя та характеристики світогляду цієї епохи. Становлення постнекласичної науки, що проголосила «людиновимірність» останньої (В. С. Стьопін) долає межі монопарадигмальності. Мова йде про перехід до поліпарадигмальності, де кожна з парадигм, використовує власні стратегії й дозволяє «окреслити» мінливість і плинність сучасності. Як зазначає сучасний український філософ С. В. Пролеєв: «Ідеться загалом про світову ситуацію, позбавлену спільного знаменника. Єдиної відповіді, однаково застосовної для всіх, не існує... Відповідно і весь аналітичний інструментарій, який використовується для розгляду стану сучасної науки, повинен бути чутливим до цієї визначальної риси епохи» [13, с. 166]. Це стосується й феномену землі.

У цьому контексті максимою постає думка відомого німецького філософа Г. Йонаса: «Дій так, щоб наслідки твоєї діяльності були сумісні з підтримкою справжнього людського життя» [6, с. 58]. Ця теза підкреслює нерозривний взаємозв'язок людини і землі, що дозволяє визнати антрополого-онтологічний характер цієї взаємодії. Реальність землі репрезентується в поєднанні з буттям людини, у площині соціальних значень людського буття. Земля виступає непереможним компонентом буття людини (М. Гайдеггер, праця «Буття і час»). Ця ідея яскраво представлена в українській філософській літературі Г. Сковороди, Т. Шевченка, П. Мирного, І. Франка, М. Коцюбинського. Так, Г. Сковорода, відстоював морально-практичні

засади людського існування: лише та людина може сподіватися на щастя, котра «віднайшла» себе у світі завдяки спорідненій праці, досягла душевного спокою. У цьому контексті варто звернутися до філософії конкордизму В. Винниченка, що продовжує цю настанову й презентує її як «чесність із собою», втілюючи максими: «Будь цілісним», «Перебувай у злагоді зі всіма живими істотами на Землі», «Будь злагодженим у своїх діях». Ці максими не лише актуальні в сучасному світі, де зазнають трансформації звичні уявлення простору і часу, вони набувають смислу загальнолюдських цінностей і в контексті моделі «людина – земля», де земля постає антропологічною складовою життєдіяльності людини, її змісту в умовах сучасності. Варто підкреслити, що ці ідеї вже були надані міфологічним світоглядом («Міф про Гею»). Ця міфологічність має місце й у сучасних роздумах щодо землі, особливо в літературному жанрі. Так, сучасний український письменник Андрій Курков, чії книги увійшли до топ-десятки європейських бестселерів, у творі «Сади пана Мічуріна» намагається «вдихнути життя» в легенду 30-х років ХХ століття. За легендою, американці бажали викупити сади Мічуріна разом із землею й господарськими будівлями та розмістити їх на острові в стратегічно важливій частині океану... Як ми бачимо, йдеться про розуміння землі як соціокультурної матриці.

Безперечним ствердженням духовного зв'язку із землею є почуття вдячності, що можна порівняти із почуттям вдячності до матері. Ця думка зберігається в народній пам'яті, зафіксована в прислів'ях, метафорах, епосах, байках: мати-земля, земля – мати всього сутнісного, любов земна, земля-оберіг, людина від землі. Ці суттєві константи, що підтверджують нерозривний зв'язок людини й землі в українській традиції: «Споконвіку слов'яни свято ставляться до своєї землі. Для абсолютної їхньої більшості земля – це не лише сільськогосподарські угіддя або сфера економіки чи рекреації. Земля для нас овіяна історичним, міфічним, філософським, духовним сенсом. Ось чому дбайливе ставлення до землі – це атрибутивна якість українця незалежно від його етнічного походження» [10, с. 72].

У книзі Буття, що є частиною П'ятикнижжя Мойсея, досить чітко підкреслено: земля є матрицею «всього суцього», вона створена в першу чергу й сама постає «творцем», адже Бог творить людину з праху земного: «Таке було походження неба й землі, коли сотворено їх. –

Коли Господь Бог творив небо й землю, не було ще на землі ніякої польової рослини й не росла ще ніяка трава на полі, бо Господь Бог не посилав дощу на землю, і не було людини, щоб порати землю. Але виходила волога з землі й напувала всю поверхню землі. Тоді Господь Бог утворив чоловіка з земного порошу та вдихнув йому в ніздрі віддих життя, і чоловік став живою істотою» [1, 2:4–7].

У цьому контексті набуває нового значення дослідження Ю. Г. Тютюнника, котрий не лише ототожнює землю й ландшафт, але й наділяє останній символічним значенням. Науковець вбачає витoki цього поняття в сакральній сфері – в перекладах євангелічних текстів на німецьку мову монахами Фульдського монастиря. Дослідник доходить висновку, що «ландшафт» в IX ст. виступив необхідною умовою створення певного порядку: «Так утворюється порядок, тобто план/modus/scaf. ... Ландшафт місця події віри трансформується в ландшафт тексту, за допомогою якого віра повідомляється й у свою чергу трансформує місце: луки окремих німецьких племен перетворюються в місце (країну, край, землю)... Культурі залишається лише розгорнути потенціал сизигії (від грец. Συζυγος, “сполучення, з’єднання” – будь-яка комплементарна пара протилежностей як в стані об’єднання, так і в стані опозиції)» [14, с. 72]. Тобто ландшафт/земля створює культуру й змінюється під впливом останньої; ландшафт/земля постає текстом. Цю ж думку продовжує О. Петровська. У передньому слові до праці В. Подороги «Метафізика ландшафту» вона зазначає, що будь-який ландшафт – це образ антропоморфно зазначений і естетично пережитий простір [12]. Таким чином, ландшафт і земля не розділяються, вони розглядаються як синоніми у соціокультурному контексті.

Такий підхід долає класичне розуміння ландшафту виключно як географічного середовища життя людини і дозволяє інтерпретувати його в максимально широкому онтологічному значенні, усе активніше використовувати в різних царинах гуманітарного знання. Так, на початку XXI століття німецький філософ Майер Абіх Клаус Міхаель запитує: «Чи замислюємося ми над тим, що мешкаємо не лише у своїх оселях, а й у своїй садибі, у місті й у селі, на континенті, і, зрештою, на землі в цілому?» [9, с. 33].

Свого часу В. І. Вернадський зазначив, людина виступає новою головною геологічною силою, що своєю працею перетворює земну

оболонку/землю. Остання – це олюднений світ, основа буття людини, її «коріння й домівка», де вона має можливість жити і бути; земля виступає символом буття, людина живе на землі і завдяки землі, є продовженням історії землі. Проте сьогодні земля як ніколи ілюструє зміни, що характеризують інформаційну сучасність глобалізованого світу; постає простором, що розуміється як багатомірний світ мінливості, зв'язаності й плинності.

Довгий час в якості еталонів співмірності людини й ландшафту, людини й простору використовувалися анатомія й фізіологія, тобто людське тіло виступало природньою системою виміру. Так, З. Бауманам, стверджує, що простір вимірювався в критеріях, пов'язаних з людською діяльністю, ще за довго до розуміння «об'єктивності» простору. Людина виступає «мірою усіх речей» і насамперед землі, простору й часу: «Протягом усієї своєї історії аж до недавнього часу нової епохи люди вимірювали світ своїми тілами – долонями, жменями або ліктями» [2]. Проте, розмірковує філософ, існували певні труднощі, пов'язані з «антропоморфними» відмінностями, що змусило людство вдатися до прийняття стандартних й обов'язкових одиниць виміру. Відбулося, якщо вдатися до термінології М. Маклюєна, одне з перших «розширень» людини. Варто підкреслити, що «розширення людини» у концепції М. Маклюєна, є наслідком взаємодії медіа і особистості протягом соціально-історичного розвитку людства. Відтепер людина вимірює простір за допомогою нових технологічних маркерів. Стверджується актуальність нового антропологічного виміру, що відповідає «вимогам» сучасності, що пов'язані зі зміною просторово-часових уявлень людства та руйнацією стабільних «взаємин» людини й ландшафту. Раніше закритість простору була як результатом природніх умов (Японія як острів; Альпи, що розмежували Німеччину й Італію тощо), так і штучно створених меж. Метою останніх було збереження ідентичності шляхом обмеження комунікації (берлінська стіна, «залізна завіса», хоча й не мала просторової фіксації, проте виконувала вищезазначену функцію) [4]. Відтепер простір відкритий: поява інформаційного суспільства знаменувала новий етап зв'язку людства й простору, де останній постає потоками – людськими, інформаційними, логічними та багатьма іншими. Виникають нові максими, серед яких: «Розкішні стабільності вже недосяжні, а єдина постійна річ – самі зміни» (М. Кастельс).

У філософії постмодернізму для визначення феномену землі використовується метафора «тіло без органів». Ми погоджуємося з думкою, що використання метафори як художнього прийому не лише сприяє більш глибокому розумінню цього феномену. Метафора засвідчує виникнення ситуації, що «радикально відрізняється від традиційної, в усіх її модифікаціях висхідною до конститутивної для «проекту модерну» суб'єктно-об'єктної схеми» [5, с. 114]. У ХХ столітті це яскраво продемонстрували представники французького постмодернізму Ф. Гватарі і Ж. Дельоз у праці «Капіталізм і шизофренія: Анти-Едіп» [3], котрі змінюють традиційне уявлення про феномен землі. Остання розуміється як «тіло, що не має органів». На їхню думку, основною ознакою «тіла без органів» є тимчасова і минуша присутність «певних органів». Саме «тіло без органів» – це «плинна, непроникна, натягнута поверхня», що звільняє «органічну організацію органів». У контексті номадичного проекту межі відсутні, а становлення постає основним принципом існування. Ідеться як про відсутність єдиної інтерпретації, так і можливість побудови власних конфігурацій. Яскравим прикладом таких конфігурацій постають міста, де людина звільняється від метанаративів, вона відкрита. Проте ця ситуація амбівалентна: не лише людина відкрита для зовнішнього впливу, відтепер простір втрачає чіткі конфігурації. Він стає варіативним, плинним, що відповідає вимогам людства, вимогам «плинної сучасності». Земля трансформується під впливом людини. Мова йде вже про зовсім іншу конфігурацію землі, що постає відкритим текстом, ризою, безкінечною «подорожжю», де відкривається необмежений простір для самореалізації; ця свобода звільняє від конкретності тіла.

Зазначимо, що спроба переосмислення простору міститься у творі М. Уельбека «Світ як супермаркет», хоча автор безпосередньо звертається до емоційної сфери людини, що зазнає впливу «прискореної» людини. Він зазначає, що сфера почуттів перетворилася на сферу бажань: «Ти повинен бажати. Ти повинен бути бажаним. Ти повинен брати участь у загальних перегонах, у боротьбі за успіх, у кипучому житті оточуючого світу. Якщо ти зупинишся – ти перестанеш існувати. Якщо відстанеш – ти загинеш» [15]. Місто як і світ усюбляє простір.

Сьогодні для людини відкриті безмежні можливості, але індивід прагне до постійного оновлення «асортименту». Людина зосере-

джується на можливостях вільного переміщення та нейтральності, що знаходить утілення/проявляється в нейтральному інтер'єрі, різноманітних за своєю формою конструкціях, що однаково безликі й водночас рухомі, втілюючи головне завдання сучасності – постійні зміни. Матеріалом для створення ідеального приміщення/світу є такий, що має віддзеркалюючи поверхню, бо вона візуально збільшує простір, відповідно, можливості для реалізації власних бажань також збільшуються. Архітектура втрачає індивідуальні ознаки, бо тепер вона повинна примножувати можливості людини у сприйнятті інформації про світ, який постає матрицею, а реальне життя – схемами й графіками. Так, схема метрополітену, мережа залізничних доріг й автодоріг, лінії авіамаршрутів – це схеми нового медійно-технологічного світу, за якими втрачається думка про землю, адже тепер важлива не відстань, а шляхи її подолання. Земля «ніяковіло» постає фоном, де медіареальність наносить свій візерунок. Як зазначають дослідники, існує небезпека перетворення простору землі на «своєрідну мапу з глянцевого журналу: 1000 місць, які необхідно відвідати до вашої смерті». Багато з цих місць набули особливої популярності завдяки їх популяризації медіа, як от «будинок Джульєтти у Вероні, замок Гамлета в Ельсинорі, замок Дракули в Валахії і, нарешті, квартира Воланда на Садовій-Спасській» [4, с. 50]. Однак відповідно до ідей Дельоза і Гватарі – це лише надбудова на «тілі без органів», що змінюється з плином часу. Місто демонструє новий етап розвитку ландшафту, й, відповідно, самої людини.

Варто зазначити, що в роботах філософів ХХ–ХХІ століття відбувається перехід до розуміння землі як до соціокультурного явища, що долає природничо-наукове тлумачення землі. Такий підхід особливо цікавий у дослідженні Д. В. Петренка, котрий у роботі «Відтворювати й трансверсувати. Філософська антропологія медіа» ілюструє антропологічне дослідження міського простору американським художником Д. Ейткіном у його медіаарт-роботі «Електрична Земля», що транслюється на декількох величезних екранах: ««Електрична земля» – фіксація і відтворення тих аспектів присутності в просторі міста, що не помічаються глядачем і ставлять під сумнів межі його суб'єктивного сприйняття. Звідси головний трансверсальноантропологічний ефект роботи Ейткіна – звільнення сприйняття від меж суб'єктивності. Стати невловимим, розчинитися в серії шумів і міських

об'єктів, стерти відмінність між людською присутністю і нелюдським простором – це значить відмовитися від поділу внутрішнього та зовнішнього» [11, с. 133–134].

Наведені інтерпретації феномену землі дозволяють зробити припущення: земля набуває вигляду медійної проекції, що резонує з головною максимою інформаційної сучасності: «Ми – медіа». Медіареальність торкається всіх аспектів людського життя. Медіа постають реальністю всіх, набуваючи максимально розширеного розуміння. Як зазначає відомий медіафілософ В. В. Савчук: «Природа... утратила онтологічну самодостатність і перетворилася в архів для створення медіаобразів» [8]. Земля постає однією із форм медіа, що зазнає змін під впливом цих форм. У системі «людина – земля» ці зміни є амбівалентними: «розмикання людини» є відповіддю і, водночас, чинником «розмикання землі/ландшафту», що набуває нової конфігурації в умовах медіареальності й надає нові можливості для антропологічного експериментування: «Сприймати тут – стати потоком інтенсивностей, зануритися в аудіальні й візуальні ритми міста, знімаючи антропологічні обмеження, що зумовлюються уявними і символічними ідентифікаціями. Перцептивне занурення... створює дивовижний простір для трансверсально-антропологічного експериментування» [11, с. 135].

Останнє окреслює проблемне поле нової дисципліни – візуальної екології в рамках медіафілософії (В. В. Савчук), що повинна «примирити протиріччя між технічним і природним», апелюючи до культурної пам'яті, культурного середовища, культури людських стосунків. У цьому контексті земля наділяється суб'єктивними властивостями, сприймається як суб'єкт і, відповідно, виступає повноправним моральним суб'єктом соціуму, що дозволяє застосовувати до неї етичні категорії, які раніше використовувалися лише для характеристики людських стосунків, на кшталт, любов, совість, обов'язок, що означає можливість діалогу «людина – земля» задля збереження життя.

2.8. Гіпертекст у просторі культури

Формування сучасного інформаційного суспільства супроводжується новим ставленням людини до світу, розвитком нових форм ра-

ціональності, удосконаленням і виникненням нових засобів та форм комунікації. Гіпертекст як новий феномен в ситуації інформаційного суспільства ще не отримав достатнього всебічного філософського осмислення. Зазначимо, що дослідження феномену гіпертексту в філософії визначається принциповою незавершеністю й поліваріантністю, що обумовлено певними факторами.

Не зважаючи на те, що термін «гіпертекст» був уведений в науковий обіг у 1965 році Теодором Нельсоном, сучасні дослідники зауважують на фрагментарність, контекстуальність, невизначеність, що мають місце при аналізі гіпертексту. Тому вивчення гіпертексту вбачається можливим лише в контексті множинності парадигм, таких як «людина – машина», «мова – машина», «людина – комп'ютер», «мова – текст», «текст – техніка», «текст – авторство», «гіпертекст – мовні ігри», «гіпертекст – комп'ютерні технології», «гіпертекст – Інтернет», «гіпертекст – культурна антропотехніка» тощо. Іншими словами, гіпертекст не можна аналізувати в межах однієї філософської або наукової парадигми, що виключає інші. Ідеться про компліментарність дослідницьких парадигм.

Зазначимо, що поява гіпертексту в царині інформаційного суспільства, як однієї з ланок техногенної цивілізації, пов'язана з реконструкцією такого важливого феномену як текст. Гіпертекст у контексті постмодернізму виступає процесом деконструкції. Як зазначає український дослідник Т. Лютий, деконструкція не є певним універсальним прийомом, навпаки, її використання можливе лише в конкретному випадку. Деконструкція множинна, оскільки існує безліч предметів і точок зору, демонструє, що думка не буває остаточно правильною: «Основне призначення техніки деконструкції – це руйнування будь-яких усталених ієрархічних структур та цінностей, що виконують допоміжну функцію утримання центру» [9, с. 272–273]. Вона, на думку дослідника, виявляє, що будь-який смисл є породженням мови й ніколи не може бути визначеним достеменно, оскільки цей смисл виступає результатом контекстуальних ігор. Ідеться про впровадження концепції вільної гри. Гіпертекст у площині деконструкції постає феноменом відмінним від тексту в його класичному розумінні. У бінарній опозиції «текст – гіпертекст», складові є вільною грою значень. На думку Т. Лютого, опозиції, що використовуються для аналізу гіпертексту: «людина – машина», «гіпертекст –

технології», «письмо – гіпертекст» тощо – рівноцінні. Як мовна гра гіпертекст демонструє нову модель взаємозв'язку між мовою й технікою. У гіпертексті відбувається трансформація класичної лінгвістичної парадигми, що спрямована на аналіз того як ми говоримо про світ і як ми розмірковуємо про саме міркування. Із цим пов'язано висування на перший план філософської проблеми значення – центральної проблеми теорії мови.

Осмислення гіпертексту почалося у філософії постмодерну, де образ людини й суспільства постали як осередок різноманітних текстів, повідомлень, знаків, що виникають у результаті мовних ігор. Філософія постмодернізму запропонувала концепт: «Усе є мова» (Ж. Ф. Ліотар), наголосивши, що світ відкривається людині як мова. Ця думка резонує з іншою максимою: «Мова – оселя мого буття» (М. Гайдегер), де мова постає не лише засобом для розуміння, але й реальністю. Розгляд мови як світу підкреслює, що цей феномен – усе наше життя, адже людина від дня свого народження опиняється в мовному просторі, де мова є засобом спілкування, комунікацією, дією, що спонукає до різних засобів діяльності, має змогу конструювати або реконструювати реальність в її різновиди. Аналітики філософії мови вважають, що в сучасному розумінні мови є дещо нелінгвістичне – ментальні й фізичні процеси та події. Власне, мова супроводжує всілякі дії, навіть коли ми не розмірковуємо про розуміння.

Чи мають ці думки відношення до гіпертексту? Так, і ось чому: мова – явище, що історично розвивається. В умовах технологізації суспільства відбулася технологізація мови. Цей процес М. Фуко визначив як появу «машин мови». На його думку, «машини мови» – це функціональні можливості, засоби «консервації й обміну текстів» [16]. Ідеться про інструментальну мову, що існує поряд із письмовою, усною, природною, штучною.

Мова, на думку дослідників, виконує в культурі три функції: відтворення культури (Г. Гадамер), комунікативної дії (Ю. Габермас), соціалізації (М. Мід). У гіпертексті головною є функція комунікативної дії. Гіпертекст оперує інструментальними мовами, такими як алфавіт, друк, кіно, телебачення, Інтернет. Водночас він формує характер повідомлення, інформації. Зазначені інструментальні мови використовуються для трансляції інформації. На цю особливість зауважував свого часу М. Маклюен. Він уважав, що зміст інформації

залежить від того, яким каналом вона транслюється (радіо, телебачення, газета). Пріоритетне значення він надає електронним або, як їх називає сам соціолог, електричним засобам, що формують думки, структурують наш досвід і визначають наші погляди на навколишній світ [10, с. 115]. Проте, як зазначалося, мова в різних ситуаціях знаходиться у тексті. В інформаційному суспільстві текст, як матеріал та продукт інформаційного виробництва, набуває статусу універсального засобу обміну. На думку І. Купер, текст – це специфічна соціальність, у межах якої формуються особливі «інститути», що дозволяють регулювати функціонування текстів, забезпечуючи системну окремішність цієї царини. До таких інститутів можна віднести засоби зберігання і трансляції текстів, засоби оформлення текстів, засоби розподілу текстів, стилістичні прийоми [8].

Сучасність характеризується новими інформаційними технологіями, багатозначністю та плюралізмом інформації, розподілом інформації на користь суспільства. У такій ситуації не можна не погодитися з роздумами відомого дослідника С. Леша [20], котрий виділяє наступні загальні риси інформаційного суспільства: по-перше, неконтрольоване розповсюдження потоків інформації, по-друге, ствердження актуальності лише теперішнього, що концентрується навколо комунікації, унаслідок чого суспільство стає надрухомим, втрачає стійкі відносини; по-третє, дезорієнтація людини пов'язана з руйнуванням трансляції значеннєвих концептів, що раніше надавалися традиційними поняттями, по-четверте, формується постлюдський порядок (post-human). Ці риси безпосередньо втілюються в гіпертексті, у його сучасній конфігурації.

У сучасній науковій літературі має місце думка про те, що гіпертекст з'являється в культурі набагато раніше, ніж поява інформаційного суспільства, інформаційної реальності. І в такому контексті до гіпертексту відносять книги, довідники, енциклопедії і навіть Біблію. Цей різновид У. Еко означає як текстовий гіпертекст [18]. Але така позиція будується на принципі лінійної побудови матеріалу, що виключає багатоаспектну комунікацію, виключає можливість кожного індивіда одночасно підтримувати контакт із десятками й сотнями людей, тобто виключає полілог. Гіпертекст набуває виразу колажу думок, текстів, інтерпретацій, тлумачень тощо. Гіпертекст виступає в якості глобального цілодобового літературного салону, в існуванні

«гостьової книги», текст якої спрямований до активного читача, котрий може взяти участь у її створенні, тим самим перетворюючи її на певне шоу. Незалежно від відстані, користувач може долучитися до інтенсивного творчого спілкування.

Ми погоджуємося з думкою У. Еко, що існує три різних типи гіпертексту [18]. Перший тип – текстуальний гіпертекст, що все ж є кінцевим і обмеженим; другий – має можливість зробити кожного читача автором; третій – гіпертекст як Інтернет, де зникає традиційне розуміння автора й відкривається нове поле для вільної творчості. Так, у своїй роботі «Від Гутенберга до Інтернету: текст і гіпертекст» мислитель звертає увагу на те, що у визначенні гіпертексту варто враховувати наступні взаємозв'язки: «книга – текст – письмо», «комп'ютер – Інтернет – комунікація», «гіпертекст – електронні засоби», «гіпертекст – візуальне – вербальне». Саме такий погляд став підставою для принципово нового висновку У. Еко: гіпертекст – це багатовимірна мережа, де кожна точка або вузол самостійно і без найменшого зусилля пов'язується з іншою точкою або вузлом тексту [18]. Гіпертекст маніфестує себе як джазовий джем-сейшен (від англ. jam session – термін, що описує спільну, послідовну індивідуальну й загальну імпровізацію на задану тему). Іншими словами, гіпертекст виступає індивідуальною/спільною імпровізацією на певну тему, виступає складовою мережевого простору

Розгляд гіпертексту в такому контексті підкреслює його особливу соціальність, що виникає лише на певному етапі людського суспільства; соціальність, що не є природно заданою. Так, у гіпертексті має місце наступне: тексти перехрещуються між собою, між ними відсутній один (єдиний) центр упорядкування, текст має хаотичну мережеву структуру, текст виходить за свої межі, розпорошується і з'єднується знову. У гіпертексті існує множинність інформації, що не може бути одночасно засвоєною суб'єктом. Використання множинності текстів, обмін ними за допомогою Інтернету та комп'ютера сприяє появі гіпертекстуальності. Вона трактується як багатозначність, полідискурсивність, багатоголосся віртуального спілкування. Саме Інтернет виступає ареною, де синхронізують свою взаємодію безліч соціальних суб'єктів, тим самим забезпечує міжкультурну взаємодію і співробітництво. Гіпертекстуальність має ще один важливий смисл: Інтернет сприяє формуванню загальної для всього людства

пам'яті як основи глобального характеру комунікації, як нової форми соціальної взаємодії, що містить певний смисловий зміст. Обмін символічними формами з використанням опосередкованих інтерактивних форм у теперішній час є доступний все більшій кількості людей. Гіпертекст, як втілення інформаційних технологій, створює можливості для формування спільнот нового виду, які дослідники називають віртуальними, кіберпросторовими або онлайн-спільнотами. Сьогодні ці спільноти постають динамічним, дискусійним і досить складним для сприйняття явищем.

М. М. Субботін, один із перших дослідників гіпертексту в пострадянському філософському просторі, розглядає гіпертекст як поєднання смислової структури, структури внутрішніх зв'язків, певного змісту і технічного середовища, технічних засобів, що надають можливість опанувати структуру цих смислових зв'язків, а також здійснювати переходи між взаємопов'язаними елементами [14]. Важливим є те, що смислові зв'язки притаманні людині, а технічні засоби є результатом творчої діяльності людини.

На думку Т. Нельсона, гіпертекст – це результат комп'ютерної революції, революції технологічної, на підставі якої він набуває нового вигляду. Головними чинниками цієї революції є Інтернет та комп'ютер, що надають людині нове «відчуття свободи».

Прикладом тлумачення гіпертексту як вільної концептуальної гри є загальновідома Вікіпедія, що демонструє відсутність центру, існування безлічі смислів, образів, точок зору, де втілюється принцип «Прийшов, побачив, відредагував» – кожний бажаючий може виступити автором смислу, творцем тексту, змінити й доповнити вже існуючий. Вікіпедія виступає справжньою колективною творчістю, де кожний охочий може вносити і змінювати текст. Учасники додають до Інтернет-енциклопедії нові «лінки» (зв'язки) і пов'язують їх між собою. Користувач у мережі не лише може знайти інформацію, але й поекспериментувати із сучасними способами колективного зберігання, пошуку, редагування і класифікації текстів, фотографій, аудіо та відео. Так, на думку дослідників, у гіпертексті «відоме для людини пов'язане з невідомим, те що утримується в пам'яті – із забудим. Уже сама навігація в гіпертексті... активізує асоціації у свідомості людини, допомагає шукати їй нові ідеї» [12, с. 216]. У Вікіпедії відсутнє спростування, проте присутні точки зору. Як зазначає Т. Лютий, існує

певна нерозв'язність усіх учасників/творців. Ця нерозв'язність спрямована на пошук нових стратегій мислення. Однією із стратегій і постає гіпертекст.

Чи можна погодитися з такою точкою зору? Уважаємо, що так. Мережа виникла, як і гіпертекст, на підставі Інтернету та комп'ютера і пов'язана з дисплеєм. Як гіпертекст, так і мережа долають лінійний запис, лінійну письмову комунікацію. Відбувається трансформація тексту від оповідального і буквеного комунікаційного наративів до візуального. У Всесвітній мережі виникають конкурси мережевої літератури, з'являються віртуальні поетичні клуби тощо. Гіпертекст має вигляд постійного полілогу, як обміну смислами, значеннями, у котрі вступає кожний новий автор і кожний новий текст, що в перспективі охоплює все людство. У мережі все стає доступним: укладання парі, використання Інтернету для азартних ігор, проведення різноманітних лотерей, розповсюдження пропагандистських матеріалів, у тому числі й злочинних організацій, рецептів виготовлення зброї, наркотичних і психотропних засобів, методів зламу електронних та інших шифрів. Гіпертексту, як і мережі, притаманні нелінійність, варіативність інтерпретацій, нескінченні переходи між фрагментами, децентрованість, безмежність, деперсоналізація автора. Тобто, гіпертекст маніфестує себе як нелінійна організація тексту, як інформація, переміщення котрою визначається користувачем.

Гіпертекст змінює не лише сприйняття інформації, але й можливості її опрацювання. Сьогодні виникла ситуація, коли обговорення експертів має більше значення, ніж сам текст. У контексті електронного простору сама новина може мати для людини менше значення, ніж коментарі, якими новина обростає. Коли це явище зміщується в реальний світ, воно не лише призводить до зниження рейтингу новин, що в силу технічних причин не здатні забезпечити телеглядача подібним сервісом, але й до формування загального скепсису стосовно сприйняття інформації, котра транслюється односпрямовано. Новина без можливості коментарів викликає у глядача чи читача почуття тисняви, яке компенсується почуттям недовіри.

М. Кастельс підкреслює гнучкість гіпертексту, його адаптованість для трансляції будь-якого повідомлення, для будь-якої аудиторії [6]. Гіпертекст підкорив своєму впливу культуру слова й культуру письма, принципово трансформуючи їхню внутрішню структуру. Інформація

в результаті паралельної трансляції безлічі повідомлень різними каналами зв'язку створює колажове поєднання, що утворюється в гіпертекстових потоках, відповідно до чого гіпертекст має безперервний і мінливий характер. Це дозволяє людині вільно, без обмежень, висловлювати власну думку. З'явилася нова можливість самоствердження, можливість ділитися власними переживаннями, тривогами, роздумами. Інші користувачі отримали змогу їх прочитати, залишити свої коментарі, а іноді зв'язатися з мислителем для подальшого спілкування. Спілкуючись з іншими «невидимими» людьми, користувач розповідає про себе те, чого він не може розповісти близьким людям. Анонімність стає основною рисою спілкування, адже дає можливість писати про все, що хвилює людину. Користувач висловлюється перед спільнотою, створюючи блог (мережевий щоденник), спілкується з іншими, висловлює свої почуття за допомогою різних смайлів, що замінюють вияв власних емоцій на певне зображення. З'являється образ ідеальної людини, тому що Інтернет-простір приховує всі недоліки: користувач не бачить свого співрозмовника, а лише читає його. І від ступеня володіння мовою залежить ідеальність юзера. Проте, як зазначають дослідники, ця ситуація впливає на здатність людини вести внутрішній діалог із собою, що може мати досить негативні наслідки.

Сьогодні Інтернет і комп'ютер як соціокультурні феномени змінюють не тільки комунікаційний простір, але й комунікаційну дію. Природне середовище «людина – світ – відносини» замінюється на штучну «людина – комп'ютер – інтерактивність». На думку С. Леша, комунікативна дія розуміється як процес передачі інформації на всіх етапах розвитку людства від наскального живопису до найсучасніших інформаційно-комунікаційних технологій, глобальних інформаційних мереж [20].

Гіпертекст став ознакою медіарельності, її виразом. Існуючи в інформаційному просторі людина намагається певним чином закріпитися, ухопитися за дійсність, звести множинність значень в єдність, забезпечити цілісність сприйняття. Гіпертекст перестає бути лише текстом, відео й звук стають його невід'ємними складовими; гіпертекст перетворює «відсутність» у «присутність», адже індивід орієнтується на ідеї, відмовляючись від опертя виключно на слова. Відбувається перехід від вербального способу комунікації до візуально-

го, перехід від лінгвістичного повороту до медіального, що замінює іконічний. Іконічний поворот підкреслює пріоритет візуального над вербальним. Максима «Мова – буття людини», замінюється на максиму «Дайте мені образ, і я переверну світ». Людина більше довіряє саме тому, що вона безпосередньо бачить, візуальному образу, що призводить до зміни поняття реальності. Остання стає об'єктом вільної інтерпретації, а візуалізація виступає основною тенденцією сучасного соціального простору: «Процеси абстрагування переходять в образи та візуальні знаки. І зустрічаєш їх скрізь. Образи призводять до зникнення речей, “дійсності”, а фото, фільми, відео стають опертям для пам'яті. ... Усе менше людина належить до виконавця і все більше до споживача готових, штампованих образів, які вже не вимагають сили уявлення» [1, с. 17].

У науковій літературі зазначається, що величезна кількість інновацій, котрі продукуються сучасністю, руйнують цілісність культури як сучасної неklasичної культури. Адже жодна з попередніх епох у розвитку людства не знала таких тріумфів і таких катастроф, котрі характерні для сучасного суспільства. Така ситуація досить точно охарактеризована К. Доусоном: «Нова наукова культура позбавлена будь-якого позитивного значення. Вона являє собою величезний комплекс технічних прийомів та областей спеціалізації без духу, що спрямовує, без основи для загальних моральних цінностей, без єдиної духовної мети. Культура цього роду зовсім не культура в традиційному сенсі, тобто не є порядком, який містив би в собі кожную сторону людського життя в живій духовній спільності» [3, с. 272]. Культура, що виникає, таким чином, розглядається як джерело дезорієнтації особистості, тим самим, знаменуючи агресивне вторгнення матеріальної, технократичної культури, що, на думку дослідників, породжує відчай і ворожість, змінюючи й саму ідентичність людини.

Для більш визначеного уявлення про механізми становлення та розвитку гіпертексту варто звернутися до питання технології в широкому розумінні, її специфіки щодо буття людини. Концепт «технологія» у традиційному тлумаченні визначається, по-перше, як сукупність знань про способи обробки матеріалів, виробів, а також методи здійснення деяких виробничих процесів, по-друге, як сукупність операцій, що здійснюються певним способом і в певній послідовнос-

ті, з яких складається процес, тобто пов'язує технологію виключно з матеріальним виробництвом та виробничо-технологічними процесами. Ідеться про можливість раціональними способами змінювати той чи інший феномен, де головна увага приділяється сукупності технологічних операцій відповідно до певної послідовності. У технологічній культурі відбувається своєрідний симбіоз людини і техніки.

Необхідно зважати на те, що інтеграція людини й техніки рідко досягає «органічної» єдності. Між ними завжди існують гетерологічні відносини (від грец. ἕτερος – інший, другий і λόγος – слово), тобто відносини особливого роду (формально нерозв'язні). Мова йде про відносини порушеного континууму, що уможливають свого роду паралакс (від грец. παραλλάξι – зміна, чергування), зміщення кута зору. На думку М. Ямпольського, паралакс є необхідним і для опису природної тотальності [19]. У цьому контексті дослідник звертається до роздумів французького дослідника Жильбера Симондона. Останній зазначає, що між машиною і людиною повинні зберігатися відносини асиметрії, інакше або машина стане рабом людини, або людина – рабом машини. Асиметрія дозволяє техніці й людині розпочати процес взаємної детермінації / взаємної доповнюваності, де людина постає незавершеною істотою, що знаходить свою закінченість завдяки машині, а машина – істотою, що завдяки людині знаходить свою єдність і зв'язок з усім технічним світом. Ці ідеї дозволяють розглядати гіпертекст як продукт технологічної культури, що сьогодні виступає реальністю інформаційної епохи.

В основі технологічної культури знаходиться питання «Як зроби?»), що заміщує питання «Що зробити?». Головна мета технологічної культури – дізнатися, як треба робити. Технологія (у її широкому розумінні) є найважливішим фактором, що визначає розвиток усіх сфер культури й суспільства в цілому – від мистецтва і масових комунікацій до бізнесу та політики. Вона виступає особливим видом інформації й комунікації, що продукує комунікативні засоби, які дозволяють людині підключатися до цілковито чужих для неї світів. Технологія долає час і простір, долає дистанцію. За допомогою новітніх технологій людина може бути присутньою онлайн, знаходячись далеко від визначеного місця. У результаті неможливе стає втіленням.

Поява в житті суспільства технологічної культури є результатом того безперечного факту, що сучасна техніка стає досить могутнім інструментом впливу на навколишній світ. Відтепер людині необхідно зрозуміти і визначити межі свого буття, означити нове питання – питання про цілеспрямований усебічний розвиток самої себе як людини в процесі комунікації з технікою. Така концепція всебічного розглядається науковою спільнотою як філософською, так і технічного знання. Дослідники зауважують, що сучасна людина виступає деміургом стосовно себе. Не випадково, що П. Козловські підкреслює зумовленість сучасної культури не мистецтвом і філософією, а наукою і технікою [7, с. 156]. Технологічна культура пов'язана не лише з новою формою діяльності та виробництва, маніфестуючи інноваційний напрямок. Вона виникає як нова «невизначеність», котра постає її основною ознакою та нормою сучасного суспільства. Це суспільство в якості *ad hoc*, суспільство «рефлексивної сучасності».

Якщо скористатися терміном В. С. Стюпіна, то технологічну культуру можна охарактеризувати як «людиновимірну систему». Вона сприяє тому, що суб'єкт перетворюється в людиноподібну істоту, у «гібридний людино-технічний комплекс», унаслідок чого людина втрачає свою людськість. Ідеться про небезпеку виникнення антропоморфної істоти. Технологічна культура стає базовою в сферах політичного, економічного та соціального життя, у медицині, освіті, науці – усюди, де стверджується важливість технологічного досвіду, прийомів та засобів отримання інформації. Ця культура вже не запитує, наскільки людина зацікавлена, що характерно для наукового типу культури, чи наскільки її відчуття індивідуальні, що характерно для модерної культури. Вона запитує, наскільки людина досконала, що і характеризує її як неklasичну культуру. Остання відмовляється від стереотипів, що існують, натомість вимагає постійної генерації нових образів, ідей, концепцій, які втілюються в культурному контексті. Гіпертекст стає одним із проявів означеної ситуації.

З одного боку, технологія в сучасних умовах виступає феноменом, що трансформує майже всі сторони людського буття, з іншого боку, технології постійно трансформуються. Оскільки гіпертекст є продуктом сучасних технологій, то він зазнає постійної трансформації. Пошук необхідної інформації, обмін кореспонденцією тощо переноситься у сферу віртуальності. Людина перетворюється на своєрід-

ного «навігатора», завданням якого є пошук і проектування нової інформації в умовах її постійного міксування. Швидкість пошуку інформації, що зростає, накладає слід на бажання й можливості вирішення питань, які вимагають повільнішого режиму роботи. Відбувається вимивання, викреслення орієнтирів і символів, що не відповідають цим вимогам.

Виникли й стали широкоживаними такі поняття як соціальні й культурні технології, технології навчання і реклами, а також технології сексу, кохання, медитації, обману тощо. Сучасні технології створили цілу індустрію під назвою «Е», що згодом виявилось в електронних книгах (e-book), електронних спільнотах (e-group), електронних магазинах (e-shopping), електронному управлінні (e-government), електронному здоров'ї (e-diets), а також інших «Е». Концепт «технологія» набуває універсального смислу, розповсюджуючись на всі ситуації, де людина впливає чи намагається вплинути на що-небудь чи кого-небудь. Власне технологія надає нові способи трансформації культури.

Відбувається трансформація самої технології – HI-TECH технології сьогодні замінюються HI-HUME технологіями. Виявилось, що ідея «безумовної досконалості» переорієнтовується від зміни навколишнього світу до зміни самого суб'єкту: на зміну «декартівському «людина-машина» прийшла інша метафора, інша когнітивна модель «людина-програма»» [17, с. 236]. Технологічна культура, яка отримала змогу компенсувати «недоліки» людської природи, сьогодні виступає тією силою, що змінює безпосередньо саму людину. Як зазначають дослідники, технологічна перспектива найближчих десятиліть, а також пов'язана з нею метаморфоза human being може перетворити сучасну людину на новий вид, котрий можна визначити як eHomo [10]. Так, Білл Гейтс запатентував людське тіло як елемент безпроводного зв'язку, що виконує роль приймального-передавального пристрою на зовнішній пристрій, та оголосив його «об'єктом інтелектуальної власності» під № 6 754 472 [8, с. 53]. Постає питання переосмислення традиційних констант «новевропейської метафізики гуманізму, розуму, надії», адже останні в сучасному світі зазнали значної кризи.

Не варто ігнорувати те, що під впливом технології сутність та існування людини сучасності набуває вже іншого смислу. Наявні різноманітні технології утворюють безліч варіацій. Вони спрямовуються

на вирішення різних проблем людського існування, у тому числі й культурного. Сучасна людина в умовах інформаційного суспільства використовує в процесі своєї життєдіяльності різноманітні технології. Останні призводять до зміни не лише часових, але й просторових координат, трансформують елементи як інформаційного, так і мережевого виробництва. Гіпертекст свідчить про таку трансформацію.

Гіпертекст не статичне явище в технологічній культурі. Динамічність функціонування гіпертексту й динамічність технологічних інновацій обумовлюють його різноманітну конфігурацію на підставі комп'ютера та Інтернету. Це твердження базується на наступних матеріалах. Інтернет, який історично пов'язує з проектом ARPA (Advanced Research Projects Agency) і ARPANET (мережею, котра поєднала академічні центри між собою), сьогодні постає феноменом, який максимально відповідає інтересам користувачів. Інтернет сприймається, насамперед, як Інтернет-ресурси, що засновані на такому інструменті як World Wide Web.

У цьому контексті цікавими є роздуми сучасного дослідника В. В. Тарасенка у статті «Антропология Інтернету: самоорганізація «людини, що клікає»» [15], де найбільш інноваційними у контексті розгляду гіпертексту є наступні висновки автора: по-перше, гіпертекст – це результат творчості людини, де головною детермінантою є людські пальці: людина прямує за ними й дивується тому, що вони створюють. Власне людина, на думку автора, починається із пальців рук. Останні розумніші, ніж мозок, адже палець швидше опановує нову дію, а розум іде за ним, створює можливі концепції та схеми пояснення. По-друге, результатом їхньої дії стає бриколаж як новий предмет чи об'єкт, що створюється із підручних, доступних матеріалів. Поступово бриколаж виступає не лише ознакою життя окремої людини, але й культурною нормою. По-третє, виникає особлива реальність людей, що «натискають», «клікають». Ідеться про Мережу, де людина отримує нові можливості «блукати» безмежним простором Інтернету. По-четверте, «людина, що клікає» існує в ситуації «зелінга» – «порхає» з каналу на канал, ніде не затримується надовго. Поп'яте, ця людина створює фрактальний наратив як деяку комунікативну макроструктуру рухів, завдяки чому можуть бути пізнаваними «дзеркала» сторінок Мережі. На нашу думку, В. В. Тарасенко надає теоретичні підстави для аналізу гіпертексту як антропотехніки. У гі-

пертексті людина постає «серфінгістом» (анг. surfing, surf – ковзання), котра хаотично блукає сайтами. У своїй праці «Суспільство контролю» Ж. Дельоз використав метафору «серфінга» для характеристики саме такої людини [2]. Гіпертекст засвідчує появу нового суб'єкту – «емігранта» Інтернет-простору.

Сучасна техніка у своєму безмежному поступі змінює не лише людину, але й людство в цілому. Поява homo faber, як вважає німецький дослідник Г. Йонас, призводить до його тріумфу не лише над своєю зовнішньою, але і внутрішньою природою [4]. На цій підставі виникають нові технологічні можливості діяльності людини, з'являються нові артефакти – витвори людини, що увійшли в світ, витвори, що діють на неї і через неї. Гіпертекст в умовах сьогодення є результатом творчості людини, її techne. І завдяки цьому гіпертекст є артефактом. Гіпертекст презентує себе як екран, ландшафт, де розгортається комунікативна подія, точніше дія. Екран змінює конфігурацію друкованого аркуша. Останній постає аркушем екрану. Вважаємо слушною думку М. Ямпольського, що саме екран є тим технологічним протезом, котрий дозволяє спроектувати образ свідомості поза людиною. Саме на екрані постійно відбувається синтез видимостей, коли один аспект образу синтезується з іншим [19].

Показовим у такому контексті є фільм Вуді Алена «Зеліг» (США, 1983). Використовуючи метод «перевтілення» режисер, на нашу думку, засвідчує доцільність положення М. Кастельса, що людина сама є гіпертекстом. Цей «документальний» фільм розповідає нам історію людини на ім'я Леонард Зеліг, котрий настільки сильно й пристрасно бажає «вписатися» в навколишній світ і бути в ньому улюбленим і успішним, що змінюється для цього буквально фізично. Він може бути ким завгодно – психіатром, гангстером (а через хвилину музикантом), актором; він може міняти колір шкіри, голос і манери поведінки в залежності від ситуації. Варто зазначити, що у фільмі зроблена одна з перших спроб трансформації мислення як Net-мислення в контексті Net-універсалізму (від англ. net – мережа) [13, с. 6]. Net-мислення розуміється як фрагментоване і гіпертекстуальне, котре змінює образ людини, ініціюючи глибинні зміни в її культурних практиках – у моральності, творчості, духовному досвіді тощо. Свого часу У. Бек наголошував, що особистість оперує уявленнями, які є рухомими, ірраціональними і найчастіше, ситуативними, внаслідок

чого порушується зв'язок між теперішнім, минулим і майбутнім. Проте, це – основна ознака сучасної людини, тому що відбувається зміна процесу сприйняття.

Отже, гіпертекст – новий феномен у житті сучасного інформаційного суспільства, який не можливо звести лише до технічних засобів спілкування. Він і артефакт, і антропотехніка, і мова «машини спілкування», і результат творчої діяльності людини. Гіпертекст трансформує горизонтальне поширення інформації, що вже не є контрольованим, продукує образи та смисли, котрі задають зміст нової реальності. Існуючи в просторі культури гіпертекст перестає бути лише текстом, адже відео та звук стають його невід'ємними складовими. Гіпертекст перетворює «відсутність» на «присутність», оскільки індивід виступає як його користувач і творець, відмовляється від оперття виключно на слово. Друкований аркуш стає аркушем екрану, де розгортається комунікативна дія. Гіпертекст поєднує в собі природне/штучне, мовне/візуальне, людське/технічне; виступає різновидом культурних антропотехнік. Зазначимо, що культурні антропотехніки надають нове бачення, нову стратегію аналізу взаємодії «людина – техніка». Цей феномен у філософській антропології розглядається як технологія людської діяльності й накопичення людського досвіду, цінностей і розуміння. Гіпертекст є людиновимірною системою, до нього залучається особистісний досвід, тобто розширення, збільшення його потенційних можливостей. Він – своєрідна соціальність, особлива мова спілкування і комунікаційна дія. І в такому сенсі гіпертекст – матриця антропології.

2.9. Поэзия как философия

«Ведь как много поэты говорят такого, что или сказано, или должно быть сказано философами»

Сенека

Никто сегодня не будет оспаривать тот факт, что философия имеет много общего с искусством. В том числе и с поэзией, которая, по мнению многих, выступает как древний жанр предфилософии, на-

ряду с мифом. Поэзия – самостоятельный литературный жанр, который имеет историю не менее богатую, чем у философии. Разница возможно только в том, что философ сознательно направляет свое внимание на ту или иную проблему, а поэт часто бессознательно приближается к сути. Тут можно вспомнить слова Карла Ясперса: «Поэт порой достигает своей цели, философ – никогда».

Поэзия может делать философскую работу именно потому, что пытается взлететь над плоскостью обыденности и наделить детали повседневной жизни гораздо большей значимостью, чем они могли бы получить, оставаясь просто элементами последовательности физических событий. Поэзия рождается из чувства удивления, потрясения, трагической новизны. Она – «восприятие в любом бытии, в каждом объекте чего-то нового, чего-то большего, не сводимого ни к дефиниции, какой бы полной она ни была, ни к полезности, сколь бы нужной ее ни признавали; это – восприятие, присущее нам в особые моменты, когда мы чувствуем, что в неисчерпаемой гармонии открывается сверхъестественное» (Э. Мунье).

Сегодня, как и в прежние времена, поэзия становится храмом успокоения человеческой души, причем, не только для поэта, выражающего таким образом свои животрепещущие мысли, но и для человека, слушающего поэтические произведения. Поэзия невозможна без внутреннего порыва поэта, без эмоциональной напряженности, без глубокого духовного мироощущения происходящих событий.

Поэзия занимает особое место в современном медиапространстве, поскольку она является своеобразным способом коммуникации, в которой тесно переплетаются экзистенциальная и социальная функции. Экзистенциальное и духовное мироощущение, характерное для поэзии, усиливает поиск и восприятие нечто такого, что существует и беспокоит, будоражит внутренний мир человека. Поэзия удерживает свои позиции, пока остается поэзией, то есть сохраняет стремление к индивидуальности, сложности, многозначности высказывания, рефлексивную дистанцию от стандартов речи и поведения, и т. д. Заинтересованных в этом людей никогда не бывает много, но они всегда есть и будут. Поэзию можно рассматривать как форму приватизации собственного существования, как событие субъективации или «поляризации бытия» (Э. Левинас), когда в безличном «имеется» появляется кто-то, берущий на себя ответственность за собственное

лицо, кто-то, кто существует способом различения, поэзия как самотерапия и самостроительство, как неизбежный ответ собственной фактичности в свете собственной конечности, наконец, как возможность трансформации и нетривиального диалога с языком и вещами, – этого у поэзии никто не отнимет. Поэзия открывает то, что не может открыть просто логическая интерпретация реальности. Есть такие «уголки» бытия, куда первым заходит поэт. В поэзии всегда усматривали потаенные смыслы, пророчества и откровения свыше. Иногда смысл поэтических строк настолько герметичен, что поколения бьются над его разгадкой.

Активное использование поэтического слова в процессе преподавания философии позволяет развить у студентов такие свойства, которые Гадамер считал необходимыми условиями для достижения объективности в гуманитарном познании: вкус, как духовную способность к различению, практическую способность суждения, воображение, интуицию. Именно поэзия позволяет затронуть струны души человеческой, пробудить нечто, лежащее очень глубоко, но в то же время позволяющее ощутить те моменты, которые далеко не всегда можно передать строгим рациональным языком. Поэзия позволяет человеку совершенствоваться, расти духовно, стремиться к установлению гармонии с окружающим миром и с самим собой. Благодаря поэзии человек обращается к высшим ценностям – Истине, Добру, Красоте, Абсолюту. А это уже значит, что внутренний мир не остается без внимания, что он живет, преобразовывается, а, следовательно, и с ним все человеческое существо и его бытие. По мнению Камю, поэтическое произведение – завершение невыразимой философии, ее иллюстрация и увенчание. Поэзия, метафизика – разные способы прочтения шифров трансценденции. Философ пытается делать это сознательно, поэт бессознательно реализует целое в своем произведении. В этом смысле пути философии и поэзии никогда далеко не расходились, ибо они делали одну и ту же работу, стремясь раскрыть очарование окружающего мира, которое начинается с удивления. Делать это можно разными способами, но каждый раз мы будем оценивать результат по тому, задели ли абстрактные построения философов за живое, или это всего лишь слова.

Можно по-разному преподнести этот материал, не выходя за рамки строгой рациональности и научного изложения, а можно привле-

коть в качестве примеров поэтические произведения, что я и делаю на протяжении ряда лет. Не случайно в решающие моменты рассуждения Платон прибегал к мифу, с помощью многозначных образов и символов выражая свои самые важные мысли. Поэтические образы, символы, метафоры позволяют точнее, глубже, рельефнее выразить мысль, ничего не объясняя или доказывая. «Эту внутреннюю, имманентную связь философии и поэзии есть смысл экстраполировать и на учебно-образовательный процесс, в котором поэзия выступает, с одной стороны, как методическая поддержка общеподготовительной подготовки... кадров, с другой – как способ превращения знаний в систему ценностей и нравственных ориентаций» [1, с. 2]. Но если у преподавателя существует небольшая способность выразить свои мысли, душевные переживания в поэтической форме, передать определенное понимание человеческой сути и тех проблем, которые его волнуют, то вполне приемлемо использование своих собственных стихотворений. Когда преподаватель и сам не чужд поэзии и является автором характерных поэтических творений, возникает соблазн «проиллюстрировать» его концепцию с помощью его же собственных произведений.

Не знаю я, де відповідь знайти
На всі свої болючі запитання:
Чому від зради серце так болить,
Чому так часто зраджують кохання?
Скажіть мені, коли, в які віки
Відсутні були зрада та убивство?...
Невже живуть для цього на землі,
Невже найбільш цінується презирство?
І презирають бідного небогу,
І убивають враз без каяття
Сократа, що не прагнув бути Богом,
Хоч мудрості він присвятив життя.
І зойкнув птах над полум'ям рожевим,
Коли Джордано Бруно там горів.
Душа його полинула у небо,
Бо на землі її ніхто не розумів.
Вбивають геніїв і не бояться кари,
І не бояться божого суда...

Невже людей народжують для страги,
А не для довгого, щасливого життя?
Не знаю я, де відповідь знайти
На всі свої болючі запитання,
Яку дорогу вибрати мені,
Щоб не була вона в моім житті остання.

Это стихотворение – размышление о выборе человеком своего собственного пути, о той мере ответственности, которую он на себя возлагает, о человеческой свободе, позволяющей человеку сделать свой собственный сознанный выбор, где свобода рассматривается не как своеволие, вседозволенность, а как способность выбирать в соответствии с заранее принятыми основаниями действия. Свобода, согласно кантовскому императиву, как способность действовать согласно разуму, совести и чувству долга.

Поэтическое художественное произведение дает уникальную возможность подчеркнуть историческое значение той или иной изучаемой концепции, связать духовно-нравственные искания минувшего времени с мировоззренческими реалиями и моральными проблемами современности. Поэзия владеет метафизическим опытом, который начинается там, где сознание, дух человеческий выходит за пределы обыденного мышления, и нередко за пределы мышления вообще. В истории человечества этот выход осуществлялся и за счет философии, богословия, мистических практик, и, конечно же, с помощью эстетического опыта.

В определенной степени метафизический опыт, свойственный поэзии, проявляется в духовности целого народа, ибо в ней воплощаются неписанные законы духовной жизни, сложившиеся на протяжении длительной истории в глубинных основах, к примеру, украинского этноса. Их сущность всесторонне нашла свое отражение в поэтическом творчестве Т. Шевченко, Л. Украинки, И. Франка, Л. Костенко и многих других поэтов. Поэтому и сегодня является актуальным обращение к поэтической мысли в процессе преподавания темы «Философская мысль Украины». Это даст возможность не только остановиться на истории формирования философских идей, но и обратиться к современности, пытаться провести параллель между прошлым и настоящим.

Сегодня Украина переживает не лучший период в своей истории. Можно много писать о патриотизме, выдвигать различные теоретические концепции, отстаивать точки зрения, которые, так или иначе, соприкасаются с этой проблемой. В поэтическом выражении это звучит несколько иначе, ибо поэзия передает истинный трагизм сложившейся ситуации, гибель людей, стремление поверить в возможность преодоления этого отрезка пути и не потерять веру в светлое будущее нашего многострадального государства. И здесь как никогда требуется гражданская позиция преподавателя, его отношение к происходящему, его сопереживание тем событиям, которые происходят в Украине.

Схилюсь перед тобою на коліна
І помолюся Господу за тебе.
Земля моя, кохана Україна,
Така знесилена лежиш під синім небом.
Чому твоє обличчя так змарніло,
Чому тебе вже сили покидають.
Любов моя, страждальна Україна,
За що так твою душу зневажають.
Чом не блищать твої веселі очі,
Чому пісні чарівні не лунають,
Невже тебе убили опівночі
І шлях до серця швидко закидають.
Завжди усіх ти вабила красою,
І щира посмішка світилась на обличчі.
Завжди всі милувалися тобою,
Раділи, що тобі усе так личить.
Кохана моя, земле українська,
Я вірю, що відродиш свою гідність,
Розкриєш свою силу велетенську,
І присягатимуть усі тобі на вірність.

А вот и реалии сегодняшнего дня, которые отражают всю боль и страдания украинского народа и его души.

Україна, моя колискова,
Моя радість і моя печаль,
Де звучить шевченкове слово,

Де сьогодні стріляють, на жаль.
Розстріляли і брата, і сина,
Залишили без батька дітей...
Україна, моя Україна,
Скільки сліз з твоїх ллється очей.
Розстріляли Небесну сотню –
Достроково лишили життя.
Не побачать кохані їх очі,
Не народиться їхнє дитя.
Чом у світі панує жорстокість?
Чом безглуздо вбивають людей?
Чом при владі стоїть диктатор,
А не просто святий Мойсей?
Розіп'яли мою Україну,
В ній хотіли посіяти зло –
Україна, моя Україна,
Моя радість, надія, тепло.
Вірю я в справедливість Божу,
Вірю в щирість наших сердець,
Вірю в міцність нашого дому,
А для зла скоро прийде кінець.
Ми ще будемо світ дивувати,
І співати чарівні пісні,
І щаслива маленька дитина
Посміхатися буде у сні.

Особый интерес представляют поэтические миниатюры, в которых воплощаются целые проблемы, пласты философской рефлексии, стремление понять в сиюминутном выражении глубочайшую тайну человеческого бытия и человеческого существования. Такие миниатюры могут оставить в студенческой душе некие вопросы, требующие когда-то своего разрешения.

Чому так важко геніям живеться,
Чому не визнають їх відкриття,
А згадують, коли вже все минеться,
Коли вони уже пішли з життя.

У кожного є лінія життя,
У кожного є лінія страждання:
І вміщує вона людське буття,
Злет і падіння, ненависть й кохання.

Хто не страждав, не вміє той радіти,
Не вміє радо сонце зустрічати,
Не бачить, як радіють наші діти,
Не може друзів щирим словом привітати.

С чем мы приходим в этот мир?
Творить добро иль зло?
Чем озарим мы жизни миг? –
Не ведает никто.

Если все зависит от Бога,
Почему страдает душа,
Почему коротка дорога,
Что зовется моя судьба?

Я азбукой хочу измерить душу.
Но где она? И в чем она живет?
Ее покой никак я не нарушу –
Душа мне вдохновение дает.

За количеством забыли качество
Жизни, отношений и любви.
Все стремимся к славе и удаче –
Лишь не можем истину найти.

Такие короткие четверостишия дают возможность очень емко выразить загадки, в которых скрывается мир с его разнообразием, отражаются различные таинства человеческой души, которые всегда нас тревожат, ответы на которые мы всегда пытаемся найти, но далеко не всегда успешно. Они своеобразно выражают целостное понимание человеческой сущности и тех вопросов, которые возникают в глубине тайны человеческой души.

Поэзия, тесно смыкаясь с философией, дает последней некий шанс более свободно и органично войти в субъективный индивидуальный мир человека; через эмоционально-образную структуру искусства философия из объективно данного духовного явления вполне может стать (в отдельных аспектах своего содержания) субъективно-ценностной стороной личности, одной из мотивационных посылок основного жизнеориентирующего принципа, убеждением человека. «Творчески осмысленное наполнение труда есть мера его интеллектуальности. Мотивировать же человека к творчеству можно только через любовь к своему делу. Вспомним, что «истина без любви – что сухой родник». Любовь воодушевляет ум и вдохновляет волю как «творческая сила» их потенциалов: чтобы продвигать науку – надо любить истину, чтобы философствовать – надо любить мудрость, а чтобы совершенствовать человека – надо любить образ Божий. А любовь – это труд» [2, с. 65].

Задача поэзии заключается в том, чтобы помочь человеку выйти за пределы его привычного мира, открыть для себя новые грани бытия, преобразуя чувства в размышления и наоборот. Поэзия оказывает существенное влияние на отношения человека с самим собой и окружающим миром, формирует его мировоззрение, его философию. «Различие между философами и поэтами – не более как предвзвешивание, – отмечал П. Шелли. – Все писатели, создавшие переворот в области мысли, неизбежно являются не только изобретателями, но и поэтами: они поэты не только потому, что слова их разоблачают незыблемое сходство вещей посредством образов, отмеченных печатью истины, но и потому, что их периоды, будучи исполнены строгого благозвучия и размеренности, содержат в себе все элементы стиха, отзвук вечной музыки» [3, с. 385].

2.10. Поліпарадигмальний дискурс гендерної проблематики антиутопій

Р. Бредбері, Дж. Барнса, М. Етвуд

В антиутопіях другої половини ХХ ст. тема чоловічих та жіночих персонажів, стосунків між ними набуває нових нот звучання та стає

вельми актуальною. Це можна пояснити декількома обставинами. По-перше, змінився погляд на місце жінки в суспільстві, загострилося питання: жінка – людина чи лише друг людини, чоловіка? По-друге, актуалізувалася філософсько-феміністична тематика, тематика гендерного лідерства, що свідчить про нові реалії та про необхідність переоцінки стереотипів бачення жінки. Антиутопія не залишилась осторонь від цих безумовно складних питань, що змістовно розкриваються і змальовуються у романах Р. Бредбері, М. Етвуд, Дж. Барнса.

Тема чоловіче/жіноче посідає чільне місце в дослідженнях зарубіжних і вітчизняних філософів, політологів, соціологів, культурологів та літературознавців. Серед них варто відзначити праці С. де Бовуар, М. Крекена, Р. Столлера, Н. В. Хамитова та ін. Проблеми взаємин протилежних статей розглядаються з різних ракурсів у більшості антиутопічних романів ХХ ст.

Ретельний аналіз способів художнього відображення дихотомії чоловіче/жіноче, яка представлена в антиутопіях другої половини ХХ ст., свідчить про глибокий філософський характер цієї проблеми засобами художнього слова. Так, Р. Бредбері акцентує свою увагу на чоловічих персонажах, а жіночі лише створюють своєрідне тло для зображення героя. Усі події роману зосереджуються навколо головного героя Монтега, який утілює у собі узагальнені риси чоловічих героїв антиутопічного жанру: він ексцентричний і спочатку не є яскравим борцем з існуючою системою. Проте на відміну від інших романів антиутопічного жанру, автор уперше надає вагомому значення розкриттю психології, переживань героя щодо його стосунків із дружиною.

Письменник змальовує дружину головного героя Мілред як прототип чоловіка, як людину, котрій не притаманні жіночі риси: ніжність, щирість, відвертість, духовність. Героїня зосереджена на собі, їй відводиться роль домогосподарки. Слушно зазначають В. Є. Солдатов та І. Д. Тузовський, що про соціальну значущість жінки в романі не говориться нічого – вона готує, слухає радіо й дивиться «Родичів», її існування настільки позбавлене мети, що дружина головного героя Мілред не пам'ятає, скільки пігулок від безсоння вона прийняла в черговий раз, вона навіть не усвідомлює, що від цього ледь не померла [8, с. 45]. Такий вибір героїні зумовлений прагненням до комфорту, зручністю й легковажним ставленням до життя. Мілред, подібно до героїні рома-

ну О. Хакслі Лінайни Краун, іде за системою, не намагаючись чинити їй опору, і в цьому вбачається трагізм цього образу.

У романі актуалізується важлива філософська проблема – криза інституту сім'ї. Автора хвилює, чому так відбувається, чи не стане це серйозною загрозою для самої людини. Не дивлячись на те, що в героїв немає повноцінної родини, автор намагається вказати на причини руйнування сімейних традиційних цінностей, які призвели до жахливих наслідків. Отже, сім'я перетворилася на формальність, а члени родини виконують лише механічні функції, не надаючи їм сенсу. І герой відчуває себе непотрібним, усвідомлює власну безпорадність, неспроможність впливати на свою дружину. Однак він робить спробу подолати відчуження та внутрішню порожнечу, які не полишають його не лише вдома, але й на роботі.

Стосунки між Мілред та її чоловіком позиціонуються письменником як стосунки відчуження, коли чоловік відсторонений від жінки в любові та повазі. Однак все це обумовлено технотехнологією героїні. Кожен із персонажів живе власним життям, вони не розуміють один одного. Монтег та Мілред ніби актори різних театрів, які живуть за власними сценаріями, але найстрашнішим виявляється те, що вони не знають, чому так сталося і як повинно бути насправді. І в цьому виявляється головна колізія стосунків чоловіка та жінки. Жіночі персонажі роману ускладнюються дихотомією байдужість/щирість, віра/зневіра, любов/ненависть. Клариса є уособленням образу, наділеного позитивними рисами. Образ Мілред є лише відображення, відтиском образу Клариси. Але чи є гармонія між Монтегом та Кларисою? Автор залишає це питання без відповіді, на розгляд читача, оскільки ці стосунки були обірвані смертю героїні. Таким чином налагоджується діалог з читачем.

Відчуження чоловіка і жінки в антиутопічному жанрі пояснюється залежністю Мілред від аудіовізуальної техніки, поринанням її не у світ людських емоцій чи почуттів, а в інший – химерний та вигаданий. Зазначена проблема зображується не лише як трагедія однієї людини, а як проблема цілого суспільства. У романі є й інші персонажі, які також стали частиною цього відчуження: друкер Фабер та Бітті. Попри те, що вони належать до протилежних ідеологічних і культурних таборів, кожен із них також відчуває самотність у цьому світі відчуження.

Р. Бредбері в романі порушує важливу проблему, що стає актуальною соціальною проблемою у філософії, медицині, соціології – проблема материнства. Це явище називається «чайлдфрі» (з англійської *childfree* – вільний від дітей), тобто рух, учасників якого об'єднує відсутність дітей і свідоме небажання їх мати. Автор показує це на прикладі подруг Мілред. «Як ваші діти, місіс Фелпс? – запитав Монтег. – Ви прекрасно знаєте, що у мене немає дітей! Та й хто в наш час, будучи при здоровому глузді, захоче мати дітей? – скрикнула місіс Фелпс, не розуміючи, чому цей чоловік так її дратує» [4, с. 269]. Інша героїня говорить про дітей як про річ, що слугує лише для продовження роду. «Але з іншого боку, люди повинні розмножуватися. Ми зобов'язані продовжити людський рід <...> Діти – не так вже й погано. Дев'ять днів із десяти вони проводять у школі. Мені з ними доводиться бувати тільки три дні на місяць, коли вони вдома. Але це нічого. Я дітей заганяю до вітальні і вмикаю її. Це подібно до прання білизни. Ви закладаєте білизну й закриваєте кришку» [4, с. 269]. Наведена сцена в романі фіксує наявність антропологічної кризи, коли відбувається трансформація не лише таких почуттів як любов чоловіка до жінки, але й до власних дітей. Таким чином, у романі репрезентується руйнівна дія відчуження чоловічих та жіночих персонажів, що призводить до самотності.

Іншу позицію означеної проблеми розкриває Дж. Барнс. У його романі світ розпадається на дві площини: жіночу і чоловічу. Кожна з них є своєрідним полюсом, що має центр, уособлює основні властивості й наділений низкою характеристик. Ці дві площини перетинаються та відображають складні стосунки між чоловічою та жіночою статтями.

Центральною постаттю антиутопічного роману, написаного чоловіком, стає жінка, змінюючи, тим самим, усталену екзистенційну ситуацію жінки, яка раніше знаходилася на пасивних позиціях. Через персонаж жінки Марти Кокрейн подається переоцінка поглядів суспільства на місце жінки в ньому. Героїня наділена як негативними, так і позитивними рисами, їй властиве вагання, її вчинки не завжди мають позитивні наслідки. Але саме така неоднозначність і робить цікавим цей персонаж. Марта займає чоловіче місце в опозиції чоловіче/жіноче. Це новий аспект у жанрі англійської антиутопії другої половини ХХ ст. Існує думка, що зображення жінки в художньому

тексті пов'язано з усталеними в літературі стереотипними моделями жіночності, у яких вирішальну роль відіграє жіноча сексуальність. Жінка в літературі – дзеркало чоловіка, інструмент його самоідентифікації, проекція його бажань та страхів. Тему чоловіче/жіноче в романі Дж. Барнса подано в декількох векторах. Вихідними для розуміння постаті Марти є зображення й еволюція її в площинах дитинства, зрілих років та старості. Уже в дитинстві вона зіткнулася з колізією чоловіче/жіноче: розлучення її матері та батька. Розлучення виступає символом краху її надій уже в дитинстві. Ця подія наклала свій відбиток на становлення характеру Марти, адже вона зростає без батька, а мати не може повністю забезпечити її своєю турботою та любов'ю. О. А. Джумайло зазначає: «Все, від невеликого шраму на коліні, який нагадує нам про падіння в дитинстві, до великого шраму в наших серцях, що нагадує нам про смерть батьків чи чоловіка, все це робить нас нами, дозволяючи досягнути біль через себе» [6, с. 15]. До розлучення батьків Марта жила в атмосфері пасторального англійського селища. «Для Марти все було просто, простіше не буває. Тато пішов шукати Ноттінгемшир. Думав, що він лежить в кармані, а потім подивився – виявилось, ні. Ось чому він не посміхався їй з висоти свого гігантського зросту й не звинувачував у цьому кішку. Він знав, не можна розчарувати доньку, ось і пішов розшукувати втрату. Невдовзі він повернеться, і все буде як завжди» [12, с. 21]. Сповнений чудес казковий світ дитинства Марти обертається на фальшивку, стаючи, по суті, інструментом духовної руйнації героїні. Тож, у відповідь вона стає холодною, байдужою, і в такий спосіб переживає ситуацію самовідчуження.

Потрібно брати до уваги той факт, що після розлучення змінюється й поведінка матері. Незважаючи на те, що гендерний стереотип матері має позитивні риси, пов'язані з поняттями ніжності, любові, турботи, матір Марти уособлює модель поведінки, що відбиває протилежну концепцію материнства. Адже не випадково матір досить часто повторювала: «Жінки повинні бути сильними й самі про себе піклуватися – ні на кого не можна покладатися» [12, с. 53]. Вона виховує Марту вільною, самостійною, незалежною, але не виховує в ній почуття любові та доброти. Героїня не знаходить у матері жодної духовної підтримки. І врешті-решт таке ставлення й виховання принесли свої результати. Марта зростала сильною особистістю, вона почала

відкривати для себе доросле життя, друзів, але водночас постійно відчуває самотність. У неї немає справжніх друзів. Автор не окреслює графічно зовнішній вигляд героїні, а малює її образ лише через вчинки та її думки, вказуючи одночасно і на її силу, і на її слабкість. Про Марту як жінку говорили різне: хтось її боявся, хтось захоплювався, але її не любили по-справжньому, ніхто не зміг зрозуміти її до кінця. Героїня від початку була ніби в опозиції «своя/чужа», але домінуючим було «чужа». Ставши «чужою» в проекті, вона не отримує права на місце в ньому, тому її фінал як керівника – закономірний.

Образ Марти – це образ жінки, котра прагне вижити в чоловічому світі. І не випадково, адже ці риси були закладені ще з дитинства її матір'ю, яка постійно повторювала, що чоловіки бувають двох типів: негідники та слабкодухі. Такі висловлювання спричинили негативне сприйняття протилежної статі. Позицію матері можна пояснити тим, що вона була нещаслива зі своїм чоловіком у шлюбі, а її наступні зустрічі з іншими чоловіками також не мали успіху. Стосунки матері-доньки – це нова колізія.

Наступна колізія – це новий шрам героїні: їй сорок років, вона розведена, без дітей, упевнена в собі, має диплом історика та вагомий професійний успіх. Саме професіоналізм і призводить до нової колізії Пол/Марта. Виникає наступне питання: чи сприяє співтворчість гармонії стосунків? Чи може професіоналізм чоловіка та жінки бути тим фактором, що їх поєднує? Відповідь автора – ні. Проект може надавати лише певного характеру самій любові – тоді як любов тяжіє до того, щоб зруйнувати будь-яке посередництво між людьми, з'єднати їх безпосередньо. Між Полом та Мартою стосунки чоловіче/жіноче проходять різні стадії – любов/співтворчість та любов/байдужість. У цих стосунках Марта не відчуває себе щасливою. «Чому все життя йде не так? У Проект вона не вірить, але успішно втілює його в життя, а ввечері, повертаючись додому разом з Полом, – до того, у що вона вірить (або намагається вірити), – усе валиться з рук. Вона стоїть одна, без броні, без цинізму, не абстрагується, не іронізує, вона одна, вона на самоті розбирається з простими людськими взаєминами, томиться і переживає, рветься до щастя з усіх сил, як уміє. Але чому щастя не прийшло?» [12, с. 100]. Мабуть, проблема в тому, що вона не сприймає його як свого майбутнього чоловіка чи навіть коханця? А може, це тому, що вона

старша та заробляє більше за нього, чи тому, що сильна, незалежна жінка протиставляється слабкому чоловікові?

Марта чекає іншого ставлення від Пола. Виникає колізія між бажаним і розумінням реального. «Марта знала, що їй потрібно: правда, простота, любов, доброта, гарне товариство, багато сміху й щастя в інтимних стосунках, усе це було в її списку. Також вона знала, що писати такі списки – ідіотизм; нормальне людське захоплення, звичайно, але все одно ідіотизм. І саме тому, хоча її серце відкрилося, розум продовжував хвилюватися. Пол поводить себе так, ніби їхні стосунки – вже тягар: параметри задані, задача зрозуміла, а проблеми можливі, хіба що в майбутньому» [12, с. 79]. Він почав ставитися до Марти як до конкурентки. Сила характеру Марти була використана проти неї самої. Самотність – добровільна чи вимушена – стає однією з основних екзистенційних проблем роману, що набуває форм непорозуміння між людьми. Здається, що Марта веде певну гру із життям, але не заради якогось азарту чи виграшу, а заради того, щоб отримати правильні відповіді на свої важливі запитання. Пол для Марти – це немовби порятунок від самотності на короткий час. Дж. Барнс дає героїні шанс створити власне щастя. Спираючись на дослідження З. Фрейда, Р. Г. Апрусян зазначає, що «такі стосунки, які мають Пол та Марта, це лише ефективний, плідний для особистостей спосіб втечі від дійсності, ескапізм» [1, с. 59]. Риси ескапізму є характерною ознакою для більшості антиутопій другої половини ХХ ст.

Особливості поведінки Марти в романі визначені її психічним станом, що характерно для кожної окремої частини роману та має свою логіку. Події наступної частини обов'язково обумовлюються попередньою. Марта відчуває внутрішню та зовнішню самотність. Самотність постійно породжується відкритістю особистісного буття людини – у кожен наступний період часу особистість стає іншою. «Суперечність між попереднім та наступним станами людської особистості, а також між різними вимірами її буття і є фундаментальною передумовою внутрішньої самотності. У результаті стає очевидним, що внутрішньо самотньою може бути людина в колективі, у спілкуванні» [9, с. 170].

Внутрішня самотність Марти значною мірою зумовлює її внутрішню комунікацію. Залишаючись наодинці, Марта розмірковує над своєю самотністю, що було зроблено неправильно, чому так сталося.

У даному випадку її внутрішня комунікація виступає актом самопізнання та самовідтворення, відбувається, таким чином, діалог із власним «Я». «Внутрішня самотність стає основою й тієї внутрішньої комунікації, яка є комунікацією з Іншими. Саме людина, що набула досвіду самозаглиблення для створення особистості, через такий досвід може дійсно відкриватися світові, а це означає передусім відкритися собі» [9, с. 173]. Забігаючи наперед, варто сказати, що героїня в процесі особистої еволюції здолає самотність, що дозволить Марті повернутися до духовного життя. Проте самотність – це водночас можливість злитися з природою, стати її невід’ємною частиною. У романі набула продовження тема самотності людини, як і в інших антиутопічних романах, зокрема в романі Р. Бредбері самотність чоловіка й самотність жінки, а в Дж. Барнса – лише жінки. Самотність у художній практиці цих авторів – вияв кризи людини, розрив людини із самою собою.

Свого часу С. де Бовуар наголосила, що «протягом історії жінка постає як людина другої статі, що зумовлено особливостями її становища в соціумі. Це вияв і прояв маскулінного домінування в суспільній, професійній та сімейній сферах. Змінити цю ситуацію можна лише зайнявши “чоловіче місце”» [2, с. 12]. І Марті це вдається. Вона спромоглася зайняти «чоловіче місце», замінивши в керівництві Джека Пітмена, хоча й на короткий проміжок часу. На нашу думку, жіноча парадигма Марти інтерпретується як виклик гендерній ієрархії та патріархальним цінностям, як спроба активного перегравання наперед визначених ситуацій. В образі Марти втілено новий образ жінки на межі ХХ–ХХІ століття. Це одна з тем роману, у якому порушується «жіноча тема», осмислюється роль жінки в суспільстві.

У романі є ще один важливий персонаж, який заслуговує на увагу й відіграє вирішальну роль у долі Марти – Джек Пітмен. Звідси бере початок конфлікт «чоловік керівник – жінка підлегла». Джек має ще й інше ім’я, Віктор, що означає переможець. Отже, подвійне ім’я – подвійне життя. «Сер Джек попрямував до східців, але вже зовсім іншою ходою, сідниці поважчали, коліна підгиналися, ступні виверталися носком всередину. Він спустився східцями боком, перевалюючись, ледве не падаючи. Але він втримав рівновагу; він тепер великий хлопчик, а великі хлопчики знають, куди йти» [12, с. 91]. Він постає в образі дитини, про яку піклується «турботлива матуся», невпинно й само-

віддано годує, переодягає його. «Інколи йому подобалося кидати желе на животик. Інколи йому подобалося хапати його й кидати в стіну; тоді на нього кричали й ляскали. Сьогодні желе його не приваблювало. Він ліг на спину й закопався в мохнату рожеву ковдру, по-жаб'ячому вивернувши коліна» [12, с. 91]. Автор описує стосунки, у характері яких відображається криза моральності людини, падіння її гідності, та змальовує сучасну іронічну модель майбутнього суспільного устрою, яка, на жаль, не несе із собою позитивних змін.

Загалом розкриття в романі конфлікту між Мартою та Джеком Пітменом сприяє зіставленню між іншими персонажами твору. Такі персонажі, як історик Макс, тітонька Мей, Пол поводять себе по-різному, але вирішальними є їхні бажання, що уособлюють різні стани: духовні, плотські, меркантильні, егоїстичні тощо. Проте такі герої, як Джек Пітмен та Пол, сприймаються як переможці, щасливці, котрі знають, чого вони хочуть від життя, як цього досягти. Ця риса вирізняє героїв з-поміж інших. Повертаючись до стосунків Пола і Марти, слід наголосити, що в їхніх проблемах, як і у відносинах Монтега і Мілред, винні обоє. Пол розуміє, що Марта його не любить: «Ти змусила мене зрадити сера Джека, а тепер зраджуєш мене сама. Адже ти мене не кохаєш. Або кохаєш, але лише трохи. Я тобі не подобаюсь. Ти зробила для мене цілий світ справжнім. На жаль, ненадовго. А тепер все знову так, як було раніше» [12, с. 106]

Пол замінив Марту на посаді генерального директора. Отже, чоловіче знову домінує. Але, незважаючи на це, Марті вдається довести собі й цілому суспільству, що жінка може бути лідером, може бути першою. Марту можна порівняти з героїнею роману О. С. Забужко «Польові дослідження з українського сексу». Для обох героїнь чоловіки моделюються в межах біологічно-сексуального. Деякі дослідники вважають, що ці риси є основними принципами «нової жінки», не лише в антиутопічному жанрі, але й у літературі загалом. Марті не вистачає емоційності аби повною мірою розкрити свій внутрішній світ. Однією з причин цього є те, що героїня, здається, носить «маску», через яку вона звертається до себе та інших. Автор звертає увагу й на власний, внутрішній простір Марти, де важливу роль відіграє концепція, власне, жінки та концепція свободи, поєднаної з розчаруванням не лише в стосунках із чоловіками, але й зневірою в самій собі, у власних силах.

Марту звільняють з посади керівника, але це не пригнічує її гідності, вона залишилася вірною самій собі. В останній день своєї роботи на ній був оливковий костюм і біла сорочка без комірця, застебнута біля горла. Вона постає перед нами вишуканою та гламурною, однак її досконалість ексклюзивна, призначена лише для обранця, якого, на жаль, не зустріла Марта. Попри те, що героїня змушена підкоритися чоловіку, вона не втрачає свій інтелект, емоційність, дієвість. Героїня, подібно до Монтега, стає «іншою», тому іншими стають і її думки та життя. Зображуючи Марту на схилі літ, автор називає її «перелітною птахою»: «Вона повернулася до Англії, як перелітна птаха. Вона ні з ким не зустрічалася, старіла, напам'ять знала контури своєї самотності» [12, с. 253].

С. де Бовуар зазначала, що «коли жінка старіє, її ошукане чекання обертається на іронію й часто на смакуючий цинізм» [2]. Такий стан певною мірою притаманний Марті, але її іронія переходить до стану байдужості, втрати екзистенційного бачення світу довкола. Шлях, який проходить Марта у своїх пошуках, не виводить її до світла, хоча вона й робить перші необхідні кроки. Для неї вже не існує протистояння двох світів – чоловічого та її власного. Її колишнє життя, наче розтануло в часі. Марта займається звичними для неї з дитинства справами, вона відвідує сільські ярмарки, живе розміреним спокійним життям. Хоча в цій частині, як і в попередніх, Марта знову сама, у неї немає друзів, а лише знайомі, котрі не викликають у неї ніяких почуттів. Вона живе за інерцією, без почуттів, без бажань, без любові, занурюючись у самопізнання. Героїня знаходиться в ситуації «на межі». До таких ситуацій можна віднести смерть, страждання, боротьбу, провину, страх. Такі стани змушують замислитися над сенсом свого існування. Лише залишивши Острів, Марта відчула те, що є справжнім. У її попередніх стосунках з Полом був проект. А після того, як зник проект, зникла частина її самої. Життя не стає подією для неї, вона не пропускає його через власну душу. На думку Д. А. Радченка, «герой, незалежно від інтелектуального рівня, повинен знайти в житті філософський рівень, почати осмислювати життя» [7, с. 259]. Нарешті це сталося із Мартою.

Отже, посилена увага до жіночої постаті свідчить про тонкий психологізм Дж. Барнса. Автор твору подає свою думку щодо співвідношення чоловічого/жіночого, батька/матері, у якому домінує закон

чоловіка. Марта – і особа, і людина, і водночас вона не стає другом для людини/чоловіка. Вона обособлюється в маскулінному світі, який не приймає її.

Тема чоловік/жінка присутня і в романі М. Етвуд «Розповідь Служниці». У розповіді всі події представлені від першої особи, це свідчить, що сама героїня виступає наратором власного життя. При створенні центрального жіночого образу авторка використала модель служниці-жінки, яка виконує чиясь волю. Перше знайомство з героїнею Фредовою відбувається в будинку Командора. «Я встаю зі стільця, виставляю на сонце ноги в червоних туфлях без підборів – поберегти хребет, не для танців. Червоні рукавички валяються на ліжку. Беру їх, натягую палець за пальцем. Все, крім вуалі навколо обличчя, червоне: колір крові, що нас визначає. Вільна спідниця по кісточки збирається під пласкою кокеткою, яка охоплює груди; пишні рукава. Біла вуаль теж обов'язкова: щоб ми не бачили, щоб не бачили нас. У червоному я завжди виглядала негарно, мені він не пасує» [11, с. 10]. (Тут і далі власний переклад). Червоний колір від самого початку символізує насильство над героїнею, небажання носити його. Досить часто в описах героїня вживає займенник «ми», а не «я», ототожнюючи себе з масою, частиною якої вона змушена бути. Тим самим, підкреслюється процес деперсоналізації героїні в нових умовах. За часів існування Джилеаду героїня майже ніколи не піднімає голови – їй не дозволено, навіть пісні вона співає мовчки, ніби німа. Її тіло прикрашає татуювання, яке, як і одяг, підкреслює її приналежить до служниць.

Важливою характеристикою у її роздумах про себе є асоціативність, яка посилює драматизм існуючої ситуації. Фредова інколи бачить себе рослиною та твариною. Це свідчить про те, що героїня поступово починає втрачати себе як особистість. Вона повністю стає залежною від існуючих порядків, соціально-побутових умов. І. М. Тимейчук зазначає, що «у романі М. Етвуд «Розповідь Служниці» простежуються три типи жінок, які знаходяться у владі чоловіка: 1) повне підпорядкування державі та її законам – жінка задоволена своїм статусом та роллю (Марфи, які постійно мають роботу, деякі Дружини та Тітки); 2) часткове підкорення – жінка не задоволена своїм становищем, але страх перед державою керує нею, і вона боїться повстати (покоївка); 3) повне нехтування державним устроєм –

жінки вважають, що краще вмерти, ніж коритись правилам (Мойра)» [10, с. 267]. Головна героїня Служниця Фредова – підневільна, вона належить до другого типу жінок. Таких, як вона, багато, серед них: і Гленова, і Ворренова, і Джанін, і Альма та ін. «Ми сидимо на лавах обличчям один до одного, нас везуть; у нас жодної емоції, майже жодного відчуття – ми червоні тюки ганчір'я. Нам боляче» [11, с. 73]. У будинку Командора Фредову зневажають інші жінки за ту роль, яку вона змушена виконувати, вони ставляться до неї, як до звичайної роботи по господарству, ігноруючи її як особистість, і як жінку. Однак одна із жінок, Кора, щиро чекає, що вона народить дитину, вважаючи, що це може змінити на краще емоційну атмосферу в родині.

На думку дослідників М. Ю. Воронцової та Н. Ф. Овчаренко, в образі жінки-служниці втілена канадська міфологема виживання, жертвності, яка зумовлена американською експансією. Це особистісне ототожнення тісно пов'язане з національною самосвідомістю, не випадково героїня прагне втекти до Канади, яка виступає осередком духовного начала. «Будучи схожою на своїх романних попередниць самотністю, відчуженістю, прагненням звільнитися від ролі жертви, героїня роману відрізняється здатністю глибше відчувати суперечності, чоловічий тоталітаризм, споживацьке ставлення, пов'язане із сексуальним бажанням і насильством» [5, с. 14]. Можна зробити припущення, що змальовуючи національні, суспільні сфери життя, М. Етвуд актуалізує тематично-сміслові опозиції, як-от: жінка–країна, Служниця–Канада.

М. Етвуд демонструє, як поряд із зовнішнім сюжетом розвивається внутрішній, що відображає зміни й динаміку почуттів Фредової. Внутрішній світ Служниці досить складний і суперечливий, не піддається однозначній оцінці. До подій у Республіці Джилеад Фредова була донькою, дружиною, матір'ю й подругою. Описуючи ставлення матері до себе, героїня не вважає, що їхні стосунки були сповнені ніжності та тепла. Її матір часто говорила з нею так, ніби вона не чує, ніби з людиною, яка зараз відсутня. Узагалі її мати була жінкою, яка виступала за жіночу культуру, жіночу свободу, вона зневажала чоловіків, вважаючи їх лише генетичним матеріалом. Подібні погляди на виховання доньки зустрічаємо й у романі Дж. Барса «Англія, Англія». Проте Фредова виправдовує це ставлення до себе. «Я не хотіла про-

жити життя на її умовах. Не хотіла стати зразковою дитиною, утіленням її ідей. Ми через це сварилися» [11, с. 70]. Хоча по-своєму вона любила матір.

У романі «Розповідь служниці» авторка розгортає важливу філософську тему «Я» як «Інший», де «Інший» – чоловік. Стосунки з чоловіком як «іншим» в житті головної героїні подано в різних аспектах. Фредова пов'язує з ним надію на майбутнє життя, на любов, на розуміння, беручи на себе матеріальні турботи. Коли ж ситуація змінилася, і жінки не повинні були працювати – змінився і чоловік. «Тоді він поцілував мене, наче тепер, коли я це сказала, усе нормалізується. Але щось змінилося, якась рівновага. Я ніби зменшилася, і коли він обійняв мене, підхопив, я була менша за ляльку. Любов йшла вперед без мене. Йому все рівно, подумала я. Йому абсолютно однаково. Може, йому навіть подобається. Ми більше не один для одного. Тепер я – для нього» [11, с. 107]. Люк перестав бути тим, ким він був для неї колись, тим чоловіком, якого вона захищала перед матір'ю та кохала. Тепер він виступає для неї в ролі опікуна. З одного боку, він сприймає це як дрібницю, не акцентуючи на цьому увагу, але, з іншого боку, йому це подобається, що вказує на моральні пріоритети героїв. Люк виявився чоловіком не гіршим, не кращим, а таким самим, як і решта, якому притаманне почуття власності. М. Етвуд влучно передає вплив цієї події на героїню, її самоідентифікацію, стан душі. Фредова часто плаче, замикається в собі, проте не показує цього чоловікові, щоб не засмучувати та не зашкодити його роботі. Її не влаштовує такий стан речей, вона прагне колишнього життя. Розраду вона знаходить у піклуванні про свою доньку та розмовах зі своєю подругою Мойрою, якій властиве сильне почуття свободи, непокоря встановленим правилам та нормам поведінки, потяг до внутрішньої та зовнішньої емансипації в умовах сучасного суспільства. Пізніше Фредова буде захоплюватися нею, зневажаючи себе за те, що здалася, прийняла новий порядок. Напружені внутрішні монологи героїні інколи призводять до істеричних, навіть божевільних почуттів, які їй складно контролювати. «Я встаю в темряві, починаю роздягатися. Потім щось чую – усередині себе, у тілі. Я зламалася, щось тріснуло, ось, має бути, у чому справа. Відчувається гуркіт, рветься назовні, з розлому в мені, як уві сні. Ось так несподівано: я і не думала, ні про тут, ні про там, ні про що. Якщо випустити повітря, вилетить регіт,

занадто голосно, занадто велично, неодмінно хтось почує, а потім загупотять кроки, зачитають накази – і що? <...> Я долонями закриваю рот, ніби мене зараз знудить, падаю на коліна, сміх вирує в гортані. Я заповзаю до шафи, коліна до грудей, я його задушу. Стримуюся – ребра болять, мене лихоманить, я ходжу ходором, сейсмично, вулканічно, я вибухну. <...> Я придушую його в складках накидки, мржуся, вичавлюючи сльози з очей» [11, с. 84]. У цьому епізоді реалізується думка, що героїня в таких умовах доведена до відчаю й знаходиться на межі психічного розладу, відтак її часто огортає бажання смерті. Фредова, здається, живе у двох світах: перший – дійсний, Джилеад, де вона виживає, і другий – світ її внутрішнього дослідження.

Тема «Я» як «Інший» є наріжною в стосунках з Командором. Від Фредової особисто мало що залежить, адже вона приречена на роль Служниці, жінки, що має народити здорову дитину. У стосунках з Командором Фредова виявляє внутрішню боротьбу між свободою, яку вона колись мала, і вимушеною смиренністю та покірливістю. Вона змушена приймати його запрошення на зустрічі, гру в «Ерудит» та поцілунки на прощання, намагаючись зрозуміти власника не лише будинку, але і її життя. М. Етвуд не розкриває почуття Командора. Ким насправді для нього була Служниця: однією з небагатьох, з ким можна було провести вечір, чи лише однією з тих жінок, які були тут до та будуть після неї.

Трагізм є головним у життєвому просторі служниці, він виявляється навіть у сприйнятті реальності самою героїнею. Вона нагадує не живу людину, а «ляльку», «тінь самої себе», яка функціонує за сценарієм, що невдовзі повинен закінчитися. Фредова – символ людини, яка «за своєю суттю не є справжньою, оскільки не має можливості бути собою. Усе, що вона може досягнути, – це усвідомити штучність свого стану й визнати його» [3, с. 64]. Буття героїні характеризується страхом, відмежованістю від соціуму. Внутрішня потреба є основним рушієм її сповіді, її думок та переживань. Варто зазначити, що внутрішні монологи Фредової, розкриваючи її духовний світ, пов'язані не лише з її власними переживаннями, але й з роздумами про суспільно-політичний устрій. Героїня усвідомлює, що кожна річ стосовно неї є чужою, навіть місто, яке вона добре знала колись, сповнене неприйняттям людини, а в навколишньому світі немає нічого

справді спорідненого з нею. Для Фредової характерне інтенсивне внутрішнє життя, напружений пошук відповідей на складні питання. Її життя до втечі нагадувало, як і в Марти, низку однакових дій. Один раз на день вона могла вийти за покупками, але розмовляти їй не дозволено.

Авторка звертається до розмаїття унікального світу жінки, її рольового стану, змальовує новий тип сучасного жіночого рабства. Вона репрезентує суб'єктивність своєї героїні, не приховуючи ані найменших деталей, які досі замовчувалися. М. Етвуд, на відміну від Р. Бредбері, уже назвою роману підкреслює думку, що жінка в тоталітарному суспільстві – це лише служниця, людина без майбутнього, людина спогадів, рабиня. Таким чином, у романах Р. Бредбері, Дж. Барнса, М. Етвуд продовжується дослідження проблеми відчуження людини в антиутопічному жанрі. Проте новим елементом є те, що відчуження відображається як трагізм спільний – чоловічих і жіночих персонажів.

ГЛАВА 3

МЕДІАОБРАЗОВАНИЕ: ЗА И ПРОТИВ

3.1. Медіа як чинник трансформації освітньої реальності

В умовах інформаційного суспільства внаслідок медійної революції з'являється новий тип реальності – медіареальність. Філософський аналіз медіареальності здійснюється як зарубіжними фахівцями, так і вітчизняними. Аналізуючи медіареальність, науковці зазначають, що це явище пов'язане з виробництвом і вживанням медіапродукту, коли відбувається зміна медіасуб'єкту, характерною рисою якого є децентрація. Як зазначає В. Савчук, медіареволюція і медіареальність, як і масовий формат медіа, необоротні, оскільки людина стала бачити світ очима медіа. Зокрема, він наголошує, що ми – люди ЗМІ [2]. І в цьому контексті слухним постає питання про медійність освітньої реальності.

Спробуємо визначитися, що наразі розуміється під цим поняттям. Медійність освітньої реальності презентує себе множинними виразами, образами, новою конфігурацією освітньої реальності. Як зазначає В. Мансурова: «Медійна саморефлексія і самовизначення стають онтологією існування сучасного суспільства, а індивід, який отримав несанкціонований доступ до комуніціювання, – набув статусу *homo mediates*» [3, с. 117]. Дослідниця доводить, що самовираження для медійної людини – це одночасно засіб інтелектуального тріумфу й маніфестація обмеженості своїх знань. Ця позиція виявляється важливою для аналізу медійності освітньої реальності, оскільки вона має амбівалентний вплив на людину.

Медійна людина в освітній реальності маніфестує себе і як комунікативна. Медіакомунікація в освітній реальності надає можливість створити ситуацію одночасності, актуалізованості події. Часові явища існують одне від одного на відстані та постають у форматі «тут і зараз» як рівноправні буттєвості в одній тривалості. Це виокреслення

важливе для аналізу медійності освітньої реальності. На думку З. Баумана: «Час-відстань, що відділяє кінець від початку, стискається або зовсім зникає» [1, с. 129]. Ці постулати визначають особливості часопростору в медійному ландшафті освітньої реальності й одну з моделей хронотопу, що сприяє появі її неофігуративності.

Медіа проходять майже в усі сфери соціуму. Вони радикально впливають на соціальну, професійну, освітню та особисту сфери життя людини, оскільки інформація та знання разом із комунікацією складають основу розвитку соціальної реальності. Це стало підставою для нової реальності – медіареальності. Важлива роль медіа в загальному соціумі зумовила, на думку австрійського дослідника Р. Марграй, медійний поворот, *media-turn*. Це важливий і в теоретичному, і в практичному плані висновок: медійний поворот у такій сфері життя як освітня реальність маніфестує себе як медійність освітньої реальності, її простір, засоби репрезентації.

Медійний поворот виник, як зазначають американські дослідники М. Ємері та Є. Ємері в праці «Преса в Америці», на підставі появи на інформаційному ринку електронних ЗМІ, що запропонували нові технології, діалогові засоби представлення інформації, нові швидкості надання її. Таку позицію підтримував Джон В. Павлік у праці «Нова медіа-техніка: культурні й комерційні перспективи» [15].

З'являються нові терміни, що стосуються відтворення медійної освітньої реальності: медіаосвіта, медіапростір, медіатехнології, медіатворчість тощо. Медійність освітньої реальності стає глобальною рисою, вона її конструює. На думку П. Бурдьє, у сучасному суспільстві відбувається медіатизація дійсності. До медіасфери повільно входять менеджмент, торгівля, послуги, розваги, кримінал тощо. Відбувається боротьба за простір. Такими прикладами слугують проекти медіатизації публічних просторів через відеотрансляції та відеоспостереження, широке 3Д картографування.

Розглядаючи засоби медіаосвіти в контексті освітньої реальності, слід зазначити, що вони постійно розширюються. Сучасні дослідники акцентують увагу на використанні нових медіаформатів в освітній реальності. До нових електронних інтерактивних медіа належать веб-блоги, фотоблоги, мультимедійні, мобільні блоги, сайти онлайн-проектів, побудованих на принципах журналістики в контексті теорій інформаційного суспільства (А. Д. Алексеева, Д. В. Павлик та ін.).

На підставі «нових медіа» виникає та збільшується відстань між диференціацією, розширенням, розвитком мас-медіа і повільнішими темпами наукового осмислення цієї проблеми. Користуючись впливовою сутністю сучасних засобів технічних зв'язків, мас-медіа як повсякденний атрибут стрімко охоплює багато сфер людського життя й закріплює там власну присутність.

Сучасні інформаційні технології значно розширили формат медійних комунікацій. Світ навколо людини стає менш визначеним, його структура не така довговічна, і це є однією з причин полікультурності сучасної освітньої реальності. На місце визначеної матеріальної основи індустріального суспільства (капіталу та праці) приходять неосяжні знання й інформації.

Збільшення можливостей медійних комунікацій призвело до розширення простору освітньої реальності. Медійні комунікації стали новим власним ресурсом у сфері освіти.

Завдяки «новим медіа» почався процес архівування знання на підставі цифрової практики. Відбувається процес, сутність якого прогнозує швейцарський соціолог Дірк Беккер: усі медіа можуть поєднати найпродуктивніше, і це відбудеться в «наступному суспільстві» на підставі оцифрування. У медіа стаються докорінні зміни: з'являються цифрові засоби.

Залучення до цифрових засобів медіа в освітньому процесі притаманне так званому неформальному навчання. Варто зазначити, що наразі точаться суперечки щодо прерогативів і недоліків неформального навчання. Саме онлайн-сервіси створюють конкуренцію школам. Як уважає швейцарський гімназійний учитель німецької мови та філософії Ф. Вампфлер, саме заняття з цифровими медіа спонукають до активного навчання. Воно мотивує до цього, учні вирішують, що є підставою для навчання, який шлях до вивчення та які навчальні матеріали застосовуються. Також учні можуть самостійно визначати час, ритм та місце навчання.

Використання медіа в просторі освітньої реальності досить різноманітне. Тут залучається дихотомія: класичне/некласичне навчання, старе/нове навчання.

Феномен мас-медіа створює основу медіаосвіти як інноваційного процесу. Нині спостерігається бурхливе зростання проявів мас-медіа в різних сферах суспільного життя. Філософський сенс медіазнання

виявляється в метафоричній уяві про людину як складний інформаційний процес, що урівноважує внутрішнє середовище природної складової людини й зовнішнє середовище її оточення завдяки обміну інформацією, що надає підстави інтерпретувати медіазнання як одну із складових буття сучасної людини. Мабуть, у цьому прихована детермінанта тієї складнопояснювальної, на перший погляд, легкості, з якою надособистісне реальне, як зовнішнє по відношенню до індивідуального, прийняте свідомістю в системі взаємодії «людина – медіасвіт».

Онтологічна укоріненість медіакультури вбачається в життєдіяльності людини, що розкривається в діяльності, поведінці та спілкуванні як основних формах людської активності. Ці форми забезпечують відтворення й розвиток компонентів людського світу (штучно створеного природного середовища, складної системи міжособистісних відносин, соціальних інститутів і духовного життя).

Медіазнання в межах філософії освіти інформаційного суспільства у вітчизняній науковій літературі аналізувалося фрагментарно. Філософія освіти, не замінюючи методологію педагогіки, може вирішувати багато проблем полісферного характеру, які концентрують на освіті решту проявів людської діяльності, а також широке коло питань, пов'язаних із напрямками розвитку освіти й людської особистості (Л. Буєва, А. Валицька, Б. Гершунський, Е. Гусинський, Л. Зеленіна, Л. Лезгіна, І. Романенко, І. Степаненко, В. Стрельченко, Ю. Турченінова, М. Фішер та ін.). Філософія освіти розуміється як окрема сфера філософського знання, як «прикладна» філософія (М. Г. Алексєєв, В. О. Караковський, С. О. Смирнов та ін.). Медіаосвіта постає як комплексний процес. Питання про те, що таке медіаосвіта, у чому її сутність та особливості, стає в останні роки одним із найдискусійніших як у педагогічному середовищі, так і в сфері журналістики, політики та соціології.

Основні методологічні підходи до аналізу медіаосвіти сформувалися ще в 60–80-ті роки ХХ століття, які в працях сучасних вітчизняних дослідників Братанича Б. В., Висоцької О. Є., Клепка С. Ф., Марченко О. В., Романеска М. І., Триняк М. В. та інших набули подальшого розвитку в контексті формування інформаційно-комунікативної культури в освітній реальності. Інтегрований підхід до медіаосвіти здійснюється через гуманітарні дисципліни. Ця концепція

знайшла своє відображення в наукових доробках Л. П. Прессмана, Ю. М. Рабіновича, А. В. Спічкіна, І. С. Левшина, С. М. Пензіна, Ю. Н. Усова. У працях акцентується увага на факультативному підході, передбачається гурткова робота, організація курсів перепідготовки та підвищення кваліфікації поза основною програмою.

У контексті становлення інформаційного суспільства розкривається зміст освіти як палітри різних сфер культури, що увібрали духовну діяльність людини. Освічена, орієнтована на морально-духовні цінності, особистість реалізує та розкриває протягом усього життя все, що закладено природою й набуто в процесі соціалізації.

Освіта – ключова умова осягнення досвіду людства в освоєнні природного, соціального та власне культурного світу, сконцентрованого в культурі як способі й формі людського буття, історичній мірі людського способу життя. Розвиток освіти, культури – це творчий процес, в якому закладено прагнення до пізнання й освоєння нових знань. Унікальність феномену освіти в тому, щоб забезпечувати залучення особистості до культури, широко розповсюджувати культурні цінності. Тоді освіта сама стає культурою, відтворює й розвиває її, а освічена особистість постає не лише продуктом, але й творцем культури.

Виділення людинотворчої функції освіти як провідної розглядається як рух до онтологічних сенсів. Освіта розуміється цілим організованим буттям людини в культурі. Освіта розгортається як «підйом до всезагального», як специфічний людський спосіб перетворення природних можливостей (Г. Гадамер). Те, що з початку існує лише як можливість, в освітньому процесі виявляється через образ людини, «відшліфований» педагогічною творчістю.

Медіаосвіта майбутніх професіоналів передбачає, що той, хто відвідує медіазаняття, можливо, стане фахівцем, обравши для себе професію, пов'язану зі світом медіа. У процесі медіазанять формується зрілість у формі особистої відповідальності за події в країні, надані в медіаповідомленнях.

Вітчизняна медіаосвіта почала формуватися в другій половині 80-х рр. ХХ століття, спираючись на три концепції, що в наукових дослідженнях із цієї проблематики позиціонувалися як основні теоретичні досягнення західного суспільства у вивченні та застосуванні медіа. Історично першою визнається концепція «візуальної грамот-

ності», що поширилася в 60-х роках ХХ століття в США. Адекватною відповіддю на соціокультурні виклики реальності (фотографія, реклама, кіно, телебачення та відео) стало навчання невербальним засобам комунікації, особливо їхнім візуальним формам. Концепція передбачає діяльнісний, креативний підхід, що тяжіє до естетичного виховання [12, с. 102]. Очевидний генетичний зв'язок такого розуміння медіаосвіти з педагогічною ідеєю залучення особистості до кращого сприйняття кіномистецтва. Широко розповсюджується в 60-ті роки ХХ століття в багатьох країнах, а своє відображення знайшло й в освітніх практиках. На цей період припадає активний розвиток навчальних кіноклубів, у системі яких здійснювалися регулярні перегляди й обговорення кінофільмів, вивчалися виразні засоби кіномистецтва.

Якщо усвідомлення необхідності глибокого розуміння кіномистецтва зумовило вивчення «візуальної грамотності», то телевізійний «виклик» вимагав на межі 70-х років ХХ століття забезпечення «інформаційного захисту». Прагнення розвивати й розповсюджувати телебачення з другої половини 60-х років мало не лише очевидні позитивні наслідки, але й викликало суспільну стурбованість низьким художнім рівнем основної маси телепродукції серед масової культури, суспільну стурбованість тенденціозністю соціально-політичної інформації, насиллям на екрані, нав'язливістю реклами. Паралельно розробляються медіаосвітні моделі, змістом яких проголошується формування критичного мислення (Ж. Берже, Т. Воропай, А. Дал, Л. Мастерман, М. Сушон, О. Тягло та ін.), тобто «критична» концепція. Основою медіаосвітньої діяльності стає аналітичний аналіз аудіо-візуальних матеріалів із подальшою вербалізацією вражень від перегляду.

Практично одночасно з «критичною» з'являється концепція, що має яскраво виражену освітньо-просвітницьку сутність, тому іменується «соціально-педагогічною». Як і дві попередні, ця концепція стала відповіддю на виклики соціокультурної діяльності, а саме – на культурну експансію промислово розвинених країн, що загрожувала національно-культурній самобутності інших країн.

Першочергова проблема актуалізувала усунення інформаційної та культурної нерівності, забезпечила сприйняття всіх засобів масової комунікації – і зарубіжних, і національних – як єдиної структури, що

відіграє важливу роль у житті суспільства. Варто зазначити, що всі названі концепції не є замкненими системами, кожна з них імпліцитно містить елементи решти, що дозволяє говорити про принципову цілісність медіаосвіти. На нашу думку, медіаосвіта й освіта за допомогою засобів масової інформації, зокрема, телебачення і радіо, мають дещо спільне, хоча в цілому досить самостійні. Під навчальним радіо й освітнім телебаченням мають на увазі всі види аудіо та аудіовізуальної інформації, здатної поживити й доповнити навчальний процес [6, с. 8].

У тому випадку, коли навчальна передача на телебаченні присвячена проблемам розуміння медіа, можна говорити про збіг феноменів навчального телебачення та медіаосвіти, проте традиційне призначення освітнього ефіру – сприяти успішному засвоєнню змісту інформації, що реалізується в навчальних закладах різних рівнів. Узагальнені завдання та функції освітніх ЗМІ можна підсумувати у таких положеннях:

- розвиток й узагальнення духовного світу та культурного бачення, морального виховання різновікової аудиторії на основі кращих досягнень науки, мистецтва, світової культури;
- розповсюдження утилітарних знань прикладних наук для родини, батьків, викладачів і вихователів, молоді в усіх сферах знань (від найпростіших – до спеціальних наукових);
- участь у державних програмах перекваліфікації кадрів, вивчення спільних дисциплін і професій, засвоєння знань і навичок ринкової економіки й сучасного менеджменту.

Сучасний медіаосвітній простір є частиною медіа насиченого суспільства, в якому інформаційні та телекомунікаційні технології суттєвим чином інтегровані в систему соціального функціонування та розвитку. Медіасередовище кінця ХХ – початку ХХІ століть має переважно аудіовізуальний характер. Культуру інформаційного суспільства можна характеризувати як «екранну». Індивіда звідусіль оточують різні екрани. «Екранний» спосіб отримання інформації найбільш простий і зручний, оскільки людина поглинає готові візуальні образи. Як правило, вони супроводжуються звуковим потоком, а інформація сама ніби всотується людиною.

Із медіатехнологією пов'язане прагнення замінити свою справжню особистість уявною. У медіанасиченому суспільстві багато почуттів

й уявлень індивідів можуть опосередковуватися під впливом телевізійних програм, фільмів, популярних передач розважального характеру. Між людиною й реальністю постійно присутнє медіа, тобто точно відповідно до латинської етимології слова – «посередник». Але тенденція сучасної культури така, що «посередник» сам стає справжньою реальністю.

Розповсюдження інформаційних технологій і залучення до них значної частини суспільства означає, що на людей впливають різні медіаобрази. Завдяки такому впливу індивіди все більше починають прагнути до вигаданих образів у своєму повсякденному житті, пристосовуючи фантазії до реальності. Звичайно, індивід може перебувати у захваті від тієї або іншої теми, і медіа можуть захоплювати його та надавати сили для здійснення своєї мрії (наприклад, це можна спостерігати у виборі професії). Проте медіаобрази нерідко виявляються значно привабливішими за реальність. Найчастіше вони лише симулюють, розряджають залишок нереалізованої та необхідної активності. Екранна культура формує особливе сприйняття дійсності. У багатьох аспектах вона культивує зовнішню реалізацію, бажання особисто потрапити на телебачення, стати відомим.

Реалії сучасного медіасередовища сприяють розмовам про відчуження дозвілля, в якому людина не стверджує себе, а заперечує, не розвиває вільно свою фізичну й духовну енергію, а виснажує фізичну природу та руйнує духовні сили за допомогою розваг, що віддаляють від реальності. Одним із негативних наслідків Т. Погрешаєва називає «звуження кола інтересів підлітка, прагнення до створення власного світу, відхід від реальності та заняття з комп'ютером один на один, яке заважає спілкуванню з однолітками, призводить до соціальної ізоляції та складнощів в міжособистісних контактах» [4, с. 59].

До медіаканалів, які сприяють породженню морального нігілізму, відносять телебачення та комп'ютерні комунікації, до каталізаторів – рекламу, комп'ютерні ігри, відеофільми. Напряв віддалення або втечі від дійсності в контексті морального нігілізму характеризується як «світ уяви», «світ ілюзій, фантазій», «вигаданий світ». Світ ілюзій, уяви – це світ образів, які живуть у свідомості людини. Це може бути світ, створений самим індивідом, або світ художнього твору. Але чи доречно говорити про відчуження від дійсності, перехід у світ уяви? Під час читання книг у свідомості виникають цілі світи, породжені

фантазією автора. Освоюючи віртуальну реальність, що створюється комп'ютерною симуляцією, людина завжди залишається під впливом природних і соціальних сил. Насправді потрапити до світу уяви неможливо, людина приречена завжди залишатися в реальності. Вона може бути незадоволеною реальною дійсністю, може прагнути її змінити, але це відбувається лише в уяві, реально залишаючись у тій самій ситуації. Якщо ж відбувається справжня зміна реальності, то це можна назвати втечею від реальності.

У сфері медіаосвіти варто виділити декілька основних підходів, зокрема: ідеологічний, що передбачає маніпуляцію суспільною думкою на користь інтересів певних соціальних груп і партій; виховний, що виконує ін'єкційну, захисну, прищеплену роль.

Як можуть виховати сучасне покоління події, зображені на екрані? Наприклад, «репортажі про те, хто в кого вкрав, скільки коштує проведення новорічних вечірок, скільки коштує будинок чи дача сильних не лише світу цього, але й України...» [2, с. 127]. Так досить часто побачені на екрані елементи насилля молоддю сприймаються як нормальні й для повсякденного життя. Сьогодні нерідко позитивний екранний герой – це вбивця, злочинець. Насилля втілюється в кіно-образах за допомогою різноманітних засобів. Соціолог К. Тарасов наводить цитату з матеріалів II з'їзду кінематографістів: «Показувати можна все, що завгодно. Краще ковтається... про голих бабів чи стрільбу по лобі, але можна й про рідне національне життя, яке... за кількістю голих бабів на екрані давно перевершило світові стандарти й уподібнилося лазні в час аншлагу, та й за кількістю дірок у голові товариша ми також упевнено вийшли вперед. Ми самі сприяли перетворенню вітчизняного кінопрокату на безсоромну й огидну загально-світову кінематографічну помийницю» [7, с. 267].

Моральний нігілізм у медіасередовищі освітньої реальності детермінований інформаційними технологіями. Осмислення морального нігілізму як суттєво значущого феномену людського буття актуалізується за допомогою низки констатувальних компонентів культури сучасного інформаційного суспільства. Формування й розповсюдження морального нігілізму суттєвим чином пов'язане з культурою постіндустріального суспільства, що породжує такі важливі його передумови, як розширення культурного простору свободи; посилення споживчої складової в культурі; виникнення медіасередовища, що

комплексно інтегрує інформаційні технології в тканину культурного простору.

Згідно з теорією сприйняття медіа як джерела задоволення потреб аудиторії людина сама може обрати й оцінити медіатекст відповідно до своїх запитів. Таким чином, пріоритетна мета медіаосвіти в тому, щоб допомогти індивіду знайти в медіа максимум користі відповідно до своїх бажань і схильностей [10, с. 6]. Ця теорія близька до медіаосвіти як формування критичного мислення, бо в обох випадках йдеться про вміння правильно оцінювати медіатексти. Теорію практичної медіаосвіти можна вважати різновидом теорії медіаосвіти як джерела задоволення потреб аудиторії з уточненням, що задовольняють не сюжетні, жанрові та стилістичні інтерпретації в сфері медіа, а потреби технічні та практичні.

Розумінню основних законів медійного світу, розвитку мови медіаматеріалів, розвитку естетичного сприйняття та смаку сприяє естетична теорія медіаосвіти, що зараз тяжіє здебільшого до культурологічної теорії, згідно з якою медіа швидше передбачає, аніж нав'язує інтерпретацію медіатекстів. При цьому аудиторія не просто знайомиться з інформацією, а по-різному розуміє медіатексти, що сприймаються й самостійно аналізуються.

Масовий медіапростір визначається величезною роллю інформаційної культури в процесі формування особистості. Телебачення та Інтернет як основа інформаційної культури формують соціокультурний вектор розвитку сучасної людини. Варто зазначити, що екранні візуальні образи моделюють реальність і виступають інструментом формування стереотипів поведінки й соціокультурної ідентифікації особистості. У формуванні особистості молодшої людини значне місце посідає медіаосвіта. Основне завдання якої – підготувати індивідуума до життя в сучасних інформаційних умовах, навчити людину розуміти, сприймати інформацію, усвідомлювати наслідки її впливу на психіку, оволодівати способами спілкування на основі невербальних форм комунікації за допомогою технічних засобів і сучасних інформаційних технологій. Розповсюдження екранної культури засобами кіно, телебачення, комп'ютера призвело до зміни розуміння картини світу людиною [13]. Під впливом екрану людина стала керованою, її свідомістю легко маніпулювати. Будь-яка цінність культури перед об'єктивом телекамери стає специфічною телевізійною цінністю, отримує новий культурний контекст.

Маніпулятивна могутність екранної культури відзначається багатьма дослідниками. Особливо слід виділити «віртуальну реальність» як штучно реалізовану можливість. Екранні віртуальні образи моделюють реальність і виступають інструментом формування стереотипів поведінки та соціокультурної ідентифікації особистості, а своєрідність культурного розвитку в багатьох аспектах визначається характером тієї комунікації, що домінує в нинішній період.

Сьогоднішня інформаційна культура відзначається симулятивністю. Заміна реального світу «знаками» свідчить про еволюцію сучасної культури, яка, відмовившись від парадигми «відображення реальності», приймає її симуляцію. Сучасна людина живе у світі медіа, що розширює систему масових комунікацій, «інформаційного вибуху» (М. Маклюен), основними характеристиками якого постає хаотична безмежність, надлишковість. Сьогодні необхідно сформувати у людини стійку мотивацію до самостійного пошуку, опрацювання й сприйняття інформації. Медіа не відображає реальності, а репрезентує її, а тому головне завдання медіаосвіти – «денатуралізація» медіа (Н. Б. Кирилова).

Освіта, взаємодіючи з медіасферою, розширює свої можливості, використовуючи їх для реалізації власних цілей, світоглядної складової медіакультури. У цьому зв'язку медіа як модель формування інформаційної культури особистості яскраво демонструє нові можливості медіакультури та медіаосвіти. Визначення медіаосвіти як навчання теорії та формування навичок звернення до сучасних засобів масової комунікації нині виявляється недостатнім для позначення всього комплексу проблем відношення з медіареальністю, які може й повинна аналізувати з науково-методологічної точки зору ця дисципліна. Недоліком зазначеного підходу вбачаємо редуkcію відносин людини з медіареальністю. Медіаграмотність переважно обмежується критичним споживанням реципієнтом продукції мас-медіа без реальної можливості впливати на них.

Однією з причин кризи медіакультури стає знищення ідентичностей комунікативного агента й реципієнта, які визначаються формальним й технологічно зумовленим збігом їх тезаурусів. Сучасна медіафілософія відірвана від особливостей суб'єкта, котрий передає й пізнає. Породжувані нею способи «залучення» суспільства до медіапростору мають дегуманізований характер. Іншими словами,

інформація в медіаосвіті ототожнюється зі ЗМІ та досягається через ЗМІ, а не через людину. Доводиться до абсурдного парадоксу відома маклюєнівська позиція «засіб повідомлення є самим повідомленням».

Значення інформації для людини, важливість її для формування особистості й успішної соціалізації виходить далеко за межі такого наукового підходу. Не враховується, що засіб масової інформації в технологічному контексті, тобто в такому, який відповідає цій методиці медіаосвіти, стає лише частковою інформацією, але не всією інформацією. Урешті-решт, медіаграмотність як соціально прийнятний рівень повідомлення зі ЗМІ, який тиражується й розповсюджується у відкритій і нелінійній системі (освіта), може означати ще більшу маніпулятивну залежність тих, хто навчається від нав'язаних ЗМІ кодів і образів. Цю парадигму методик і концепцій можна означити як медіапедагогіка, характерною рисою якої є ціннісно-орієнтований підхід і медіакомпетентність. Остання передбачає медіаграмотність, розуміння експресивно-інформаційного потоку, сугестивну грамотність, осмислений підхід до медіа як носія суперечливої інформації та візуальну грамотність. Отже, виникає новий напрям – медіапедагогіка.

Медіапедагогіка не повинна концентруватися лише на ЗМІ як одній із онтологічних сторін медіареальності. Її метою є людина зі ставленням до інформації, яка сьогодні у більшості випадків надається за допомогою медіа, проте ними не вичерпується. Медіапедагогіка як наука стає способом формування гармонійної особистості в її відношеннях із медіа і соціореальностями. Вона використовує комплекс методик, що забезпечують розвиток творчих, комунікативних здібностей, критичного мислення, вміння повноцінно сприймати, інтерпретувати, оцінювати медіатексти. У медіапедагогіці йдеться про зміну виховних акцентів від споживача й користувача інформаційних технологій до активного й осмисленого суб'єкту соціальної комунікації. Ідея свідомої дії суб'єкту становить сутність медіапедагогіки.

Однією з найбільш розповсюджених постає концепція «практичної медіапедагогіки», що ставить своїм завданням критичний аналіз мови медіа, як «дзеркала», що відображає її ставлення до реальності.

Ще один важливий напрямок медіапедагогіки пов'язаний із проблемою протидії насиллю на телеекрані [8]. Важливо передбачити

певні технічні заходи, що покликані обмежити дітей і молодь від деструктивного телевізійного контенту. Медіапедагогіка повинна розробити методіку розширення навичок критичного мислення реципієнтів медіапродукції. Тут підкреслюється важливість розпізнання маніпулятивних методик створення медіатекстів та формування «автономних утворень спільноти» (Ю. Габермас), що активно впливає на владу й на медіа як одну із гілок влади, на вивчення психологічних і соціальних ефектів, спеціально створюваних ЗМІ в процесі їх впливу на аудиторію. Проблема полягає в недостатньому філософському осмисленні відносин реципієнтів і медіапедагогіки. Динаміка раціонального та позараціонального в сучасній медіа-ідеології спостережена в русі від раціоналізму комунікативного агента – до ірраціоналізму породжуваних ним смислів, на основі яких збіднюється культурний прошарок суспільного життя. Саме філософія медіареальності може змінити змістовні акценти в цій науці та педагогічній практиці. Ідеться про синтез, тобто про об'єднання цілого із частин медіареальності, новизна якого в тому, що медіасвіт стає простором розвитку для людини.

Медіапедагогіка зобов'язана мати чіткий комплекс виховних завдань, спрямованих не на руйнування, а на творчі злети. Створення комплексу виховних цінностей для людини, котра відчуває деструктивні маніпулятивні атаки, потребує роботи спеціальної наукової медіа-ради, що покликана підтримувати ідею гуманізації ЗМІ. Медіапедагогіка не повинна бути звинувачувальною трибуною щодо мас-медіа, що іноді спостережено в педагогічних практиках. Розуміння онтологічного статусу мас-медіа в медіареальності, створюваної ними разом із людиною-реципієнтом, позбуває усвідомлення їх як загальної причини всіх соціальних негараздів.

Таким чином, медіаосвіта та медіакультура, здатність індивіда до взаємодії з медіасередовищем із метою знаходження інформації стають не лише професійно значущими якостями особистості в багатьох сферах діяльності, але й імперативними якостями людини сучасного суспільства. Варто зазначити, що для набуття зазначених якостей потрібна спеціальна освітня політика, орієнтована передовсім на використання Інтернету, гіпернет-медіа на всіх рівнях і в усіх формах освіти, навчання й виховання.

Сучасність характеризується створенням і широким розповсюдженням різних технічних засобів, що застосовуються для отриман-

ня людьми інформації про досягнення науки, техніки, технології, про події, які відбуваються в різних частинах світу. Спочатку виникло радіомовлення, потім телебачення, яке стало універсальним засобом залучення людей до культури різних країн і народів, цінностей минулого й сучасного, орієнтиром у світі товарів, послуг, мистецтва й людських стосунків. Телебачення поступово перетворилося у провідний канал отримання людьми різних знань у будь-який час доби, знищуючи межі між спеціально організованим навчанням, вихованням і тим, що відбувається при стихійній реалізації пізнавальної потреби під час перегляду передач вдома, у громадських місцях. При цьому сам процес впливу телебачення на зміст ціннісних орієнтацій, реакцій людини на нього, як правило, не усвідомлюється.

У цьому випадку освітні медіа стають провідниками актуальних знань. Завдяки навчально-освітнім ЗМІ відбувається не лише накопичення й пропаганда високих гуманістичних ідеалів, досягнень науки й мистецтва, але й збільшується сама потреба у цих досягненнях. У сучасних дослідженнях підкреслюється винятково виховний вплив аудіовізуальних засобів, особливо наголошується на значенні телебачення, можливості якого характеризують його як невід'ємну частину системи освіти [5, с. 30].

Особливістю телебачення є те, що його сприймають як форму розваги й дозвілля, видовища, а не важливої освітньої складової. Ранковий блок третьої програми державного телебачення адресувався учням і містив передачі за шкільною програмою. Щоденні факультативні передачі виходили за межі підручника й були підготовлені не лише для дітей, але й дорослих. Тодішній обсяг телевізійних програм безпосередньо на урок складав без повторів 160 годин на рік, причому половина цього часу припадала на долю гуманітарних предметів. Ще приблизно 400 годин мали навчальні програми, які транслювалися з метою естетичного й правового виховання, професійної орієнтації учнів школи й професійно-технічних училищ, для факультативних занять, гурткової й самостійної роботи, підвищення кваліфікації вчителів. Однак із часом не лише припинили створювати нові навчальні передачі, але й почали закривали старі, які були досить вагомим засобом розповсюдження спеціальних знань для масової аудиторії. Уважалися нерентабельними деякі навчальні передачі для вступників до ВНЗ і студентів-заочників, а з 1997 року в освітній

рубриці не залишилося жодної програми, розрахованої на систему освіти дітей і молоді.

В інформаційному суспільстві відбувається переоцінення можливостей освітнього телебачення, функції навчального ефіру переходять до відеофільмів, спеціальних кабельних і супутникових каналів. Хоча проведення уроку в освітньому закладі не повинно бути підставою для ліквідації освітніх медіа, які, нагадаємо, якраз і створювалися «для допомоги школі», але не «замість» неї. На нашу думку, освітні програми повинні повернутися на центральні телевізійні канали й посісти постійне місце в ефірній мережі, оскільки нині ще не все населення країни має можливість користуватися освітніми програмами на спеціалізованих супутникових телеканалах. Сучасні телеекрани майже не мають освітніх програм. Світ науки репрезентують тільки поодинокі передачі. Центральні телеканали майже не демонструють навчальних передач, хоча кабельне телебачення, зокрема, канали «Мега», «Discovery», «Карусель» готують досить цікаві програми для дітей «Тасмичі історії», «Загадки всесвіту», «Світ тварин», «Розумники і розумниці».

Протягом останнього двадцятиліття в наукових дослідженнях дискутується проблема телевізійної освіти, створення освітнього телебачення, яке могло б взяти на себе як навчальні, так і просвітницькі, виховні функції, стати основою формування інформаційної культури телеаудиторії. Телевізійна освіта стає продуктом розвитку декількох процесів. По-перше, самої освіти, яка прагне використовувати досягнення сучасної науки, техніки й технології для того, щоб підвищити якість навчання й виховання тих, хто орієнтований на постійне набуття нових знань. По-друге, передачі створюються спеціалістами, які володіють методами конструювання тих образів, що легко сприймаються глядачами, здатні розширити кругозір, уплинути на становлення нових уявлень про навколишній світ. Телебачення забезпечує безперервну освіту, оскільки щогодинно пропонує аудиторії дещо нове, підтримуючи стабільний пізнавальний інтерес різних груп населення.

Об'єктивні процеси розвитку системи телебачення й модернізації освіти в Україні вимагають соціально філософського обґрунтування телевізійної освіти. Проблема, означена в цьому дослідженні, передбачає аналіз тематично різномірних блоків наукової літератури з проб-

лем загальної теорії й методології філософії освіти, медіаосвіти, історії освітнього телебачення. Телевізійна освіта надає можливість зібратися в єдиному часовому інтервалі пізнання явищ природного й соціального світу на основі інтеграції образного й логічного мислення, що важко або майже неможливо забезпечити іншими засобами навчання. Створюється унікальна можливість самостійного пошуку тієї інформації, що сприяє підвищеному інтересу під впливом допитливості, прагнення краще розібратися в окремих питаннях природного і суспільного життя. При цьому телевізійна освіта активно формує й розвиває візуальну культуру особистості. Людина вчиться сприймати сукупність образів, логіку їх поєднання за допомогою спеціалістів або самостійно. Суттєво розширює телевізійна освіта сукупність суб'єктів, котрі беруть участь в освітній діяльності. Окрім учителів, учнів, батьків до неї приєднуються продюсери, розробники сценаріїв телевізійних фільмів і програм, режисери, оператори, інколи актори, наукові консультанти та інші. Виникає ціла система соціальних взаємодій усіх учасників телевізійної освіти, котрі мають як загальні, так і специфічні для кожної групи людей інтереси.

Специфіка телевізійної освіти полягає, з одного боку, у тому, що сприйняття будь-якого образу може мати характер навчальний, виховний, просвітницький, розширюючи кругозір людини, а з іншого – перетворення телевізійних передач на джерело нових знань, уявлень, що спонукають до глибоких роздумів, зміни ціннісних стратегій, позицій. Коли перегляд телевізійних сюжетів визначається особистою потребою в пізнанні нового, активним втіленням образного й логічного мислення, прагненням розширити свій кругозір, збагатити свій внутрішній світ, тоді телебачення стає освітнім у повному сенсі цього слова. Поставивши за мету отримати знання, людина самостійно організовує пізнавальний процес для результату, що характеризується керівною роллю самого суб'єкта навчання, котрий самостійно й вільно перетворює отриману інформацію в засіб збагачення й розвитку своєї культури. Освіта стає самоосвітою. Людина одночасно виступає суб'єктом й об'єктом просвітництва, навчання й виховання. Телевізійна освіта – це здійснюваний під впливом пізнавальних потреб цілеспрямований процес використання екранної інформації для поглиблення й розширення знань особистості про навколишній світ, постійний його розвиток і саморозвиток.

Узагальнюючи основні характеристики телевізійної освіти, слід зазначити:

- по-перше, вона стає особливою системою формування й розвитку різних видів культури всіх соціальних груп у сучасному світі;
- по-друге, оскільки нині спілкування з телевізором починається з перших місяців життя, суб'єктами телевізійної освіти стають усі дорослі групи населення;
- по-третє, вона забезпечує набуття особистістю знань і навичок умілої взаємодії з електронними засобами інформації;
- по-четверте, телевізійна освіта особливими засобами реалізує основні функції освіти як соціального інституту в цілому;
- по-п'яте, вона є важливим засобом самоосвіти особистості, вимагаючи від неї сформованих навичок самоорганізації при використанні телебачення для отримання нових знань про навколишній світ;
- по-шосте, головним його завданням є навчання навичкам сприйняття аналізу телевізійної інформації на основі поєднання образного й логічного мислення;
- по-сьоме, розвиток телевізійної освіти повинен здійснюватися в процесі взаємодії педагогів, журналістів, працівників закладів культури, соціологів, котрі досліджують стан і протиріччя функціонування цього явища.

Постійна взаємодія з системою телевізійної освіти формує бажання самостійно створювати аудіовізуальні продукти на основі телевізійних технологій. Це новий вищий ступінь розвитку інформаційної культури. Для подальшого підвищення ролі телевізійної освіти в розвитку інформаційної культури молоді необхідне об'єднання зусиль сім'ї, навчальних закладів, мас-медіа і широкої спільноти. Потрібне розуміння того, що людині, особливо молодій, необхідно прищеплювати вміння залучати потрібну для розвитку й саморозвитку інформацію, яка надходить як із телеекранів, так і з Інтернету. Уміння розуміти ціннісний зміст різного роду інформації, оцінювати й аналізувати її, володіти навичками критичного мислення стає ефективним засобом розвитку інформаційної культури.

Телевізійна освіта створюється під впливом пізнавальної потреби цілеспрямованого процесу використання екранної інформації для поглиблення й розширення знань особистості про навколишній

світ, для постійного її розвитку й саморозвитку. Телевізійна освіта як особлива система організації самоосвіти вимагає формування в особистості навичок самостійного виявлення пізнавальної, виховної спрямованості конкретних телепередач, змісту ціннісних орієнтацій. Телебачення стає фактором розвитку інформаційної культури особистості тоді, коли людина самостійно планує перегляд передач, здійснює перевірку відповідності індивідуальним інтересам, проводить постійний аналіз нових даних. Формування критичного сприйняття апелює до демократичного права людини на вільний доступ до інформації, а навички самовираження – до прав на свободу думки та слова.

Отже, еволюцію медіаосвітніх цілей і завдань вбачаємо в їх переорієнтації з позиції обмеження потреб ЗМІ на користь навичок усвідомленого отримання задоволення від ЗМІ й усвідомлення себе як особистості, котра наділена активною громадянською позицією з урахуванням досвіду початкових підходів до медіаосвіти. До того ж кожний наступний підхід базується на аналізі та опрацюванні попереднього підходу з урахуванням змін, які відбуваються в технологічній і соціокультурних сферах.

Засоби масової інформації утворюють систему, що відображає зв'язки й закономірності розвитку об'єктів всередині неї. Системний підхід допомагає поцінувати цілісний характер ЗМІ й взаємозв'язок усіх компонентів системи в єдиному інформаційно-комунікативному просторі, де складовою частиною є інформаційно-освітнє середовище. Наявність робіт різної дисциплінарної спрямованості характеризує потребу суспільства в розвитку системи освіти, висуває одне з наукових завдань обґрунтування інтеграції освітньої, інформаційної й комунікаційної функції в Інтернет-медіа. Важливим завданням на сьогодні вбачаємо дослідження потенціалу освітніх медійних ресурсів мережі Інтернет при вирішенні завдань організаційних (освіти й виховання), а також професійної підготовки кадрів для різних галузей господарської діяльності.

Важливе теоретичне значення має концептуалізація підходів до дослідження освітніх Інтернет-медійних ресурсів як інструмента реалізації освітньої функції медіа, а також використання й визначення понять, які стосуються медійного освітнього процесу, що може стати основою науково-дослідницького тезаурусу як медіа, так і сис-

теми освіти (інформаційно-освітня діяльність, інноваційна інфраструктура, освітній контент).

Практичне значення дослідження Інтернет-технологій визначено необхідністю комплексного осмислення властивостей і функцій освітніх медійних ресурсів, необхідністю використання їх у навчальному процесі на різних рівнях.

На основі теоретичних положень можна розробити програми освітніх медійних ресурсів у системі засобів масової інформації, інформаційно-комунікативного освітнього простору й соціального інституту освіти. Слід особливо виділити освітню функцію медіа, яка не ототожнюється з просвітницькою функцією, а передбачає змістовну взаємодію медіа з системою знань і проєкції медіа в соціальний інститут освіти.

Новий етап залучення медіа до освітнього процесу визначила епоха Інтернету. Сьогодні його розвиток сприяє становленню медіа-освіти в мережі, яку необхідно розуміти в контексті глобального освітнього процесу переходу до інформаційного суспільства. Таким чином, розвиток інформаційного суспільства й відповідно сучасної трансформації ЗМІ підтверджує, що провідною стає їхня освітня функція, що виокреслюється як самостійно, так й у взаємодії з іншими функціями.

Освітня функція може реалізовуватися за допомогою будь-якого контенту, але це завдання виконує переважно освітній контент. Поняття «контент» (від англ. *content*) розуміється у медіа-індустрії як будь-які дані – тексти, звук, зорові образи або комбінації мультимедійних даних, які надано в аналоговому або цифровому форматі на різноманітних носіях, як-от папір, мікрофільми, магнітні або оптичні запам'ятовуючі пристрої.

На сучасному етапі радикальних перетворень в інформаційній сфері освітній контент сприяє реалізації ідеї безперервної освіти протягом усього життя. Розширення технологічних можливостей медіа допомагає тому, що вони стають у більшості інформаційно-комунікативними.

Варто зазначити, що ефективно вирішення багатьох завдань, пов'язаних з освітою, вимагає поступової відмови від монологічної парадигми й переходу до діалогової схеми спілкування з аудиторією. На сучасному етапі розвитку суспільства Інтернет став способом

реалізації гіпермедійного середовища, наділеного унікальними освітніми характеристиками, завдяки яким він виступає у двох позиціях: а) як новий засіб комунікації з віртуальним способом надання інформації, що відрізняється від традиційних ЗМІ інтерактивністю, гіпертекстуальністю; б) як глобальне віртуальне електронно-інформаційне освітнє середовище, де немає територіальних і часових обмежень.

Інтернет-ресурси порушують межі між внутрішнім і зовнішнім світом людини, між подією та її описанням. Подія стає лише стимулом для того, щоб про неї розповіли. З'являється людина, буття якої постає колекцією подій, що подаються в просторі мас-медійних комунікацій. Різницю між вигаданим і реальністю важко визначити. Перекази, які переповідаються, і семіотичні конструкції мас-медійних комунікацій набувають такої сили, що починають активно формувати реальність.

Таким чином, медійні комунікації призводять як до нових типів соціальності, соціальних відносин, так і до трансформації освітньої реальності. Визначаючи соціальні комунікації, В. М. Розін виділяє три елементи: а) семіотичні утворення, б) соціальні актори, котрі спілкуються щодо цих семіотичних утворень, в) нові соціальні взаємодії та практики, які виникають між цими акторами.

Аналізуючи медійний поворот в освітній реальності інформаційного суспільства, вважаємо доцільним зупинитися ще на одній важливій позиції. Її презентовано в праці М. Ямпольського «Екран як антропологічний протез», де запропоновано вважати техніку та технології продовженням людської істоти, тобто технічними протезами, без яких людина сьогодні не може існувати. До технічних протезів М. Ямпольський відносить декілька складових: пам'ять людини набуває продовження в різноманітних технологіях запису та документації, органи почуттів – в акустичних обладнаннях, а також обладнанні, що реєструє недоступну людині інформацію. Її руки подовжуються в інструментах, ноги – в транспортних засобах тощо. Таким чином, людина занурюється в технологічне й стає його досить широкою інтегрованою частиною: від штучних органів, клонування до комп'ютерів. Така техноінтеграція переростає у фантазії технотіл, різноманітних кіборгів. І так відбувається процес розміщення людини у сферу лише штучного [14].

Чому ж звертаємо увагу саме на думку М. Ямпольського? Уважаємо, що вона надає нам підставу розуміти людину освітньої реаль-

ності як техно-медійну. У такій позиції в сучасних умовах інформаційного суспільства поєднано дві сутнісні риси: технологічні й медійні, сама людина одночасно є технологією, живе в технологічній сфері, що забезпечила їй медійні технології, що стають засобом і сферою її життя. Поява медійної реальності трансформує освітню реальність. Феномен мас-медіа стає основою медіаосвіти як інноваційного процесу.

Отже, в сучасній освітній реальності людина живе, існує як техно-медійна людина. І це одна з особливостей медійного повороту в освітній реальності. Технології та медіа стають визначальними універсальними сучасної освітньої реальності, що змінюють як її саму, так і людину в ній.

Медіа започаткували перелом в освітній реальності: з'явилися цифрові засоби, використання яких в освітньому процесі притаманне так званому неформальному навчання. Онлайн-сервіси створюють конкуренцію школам. Навчання з цифровими медіа спонукає до активного засвоєння інформації, суб'єкти навчання можуть самі визначати час, ритм та місце навчання. Використання медіа в просторі освітньої реальності досить різноманітне. Феномен мас-медіа стає основою медіаосвіти як інноваційного процесу. Філософський сенс медіазнання виявляється в метафоричній уяві про людину як складний інформаційний процес, що урівноважує внутрішнє середовище природної складової людини й зовнішнє середовище її оточення шляхом обміну інформацією, отже, надає підстави інтерпретувати медіазнання як одну із складових буття сучасної людини.

3.2. Медиаобразование и национальная безопасность

Образование всегда было и остаётся фактором развития общества, обеспечения его стабильности и развития, поскольку именно в рамках учебно-воспитательного процесса формируется сознание будущего поколения граждан. Образование по своему назначению выполняет функцию самовоспроизведения общества, а на этапе информационной цивилизации оно также выступает базисной составляющей интеллек-

туального потенциала нации. В условиях конфликта систем ценностей, проецируемых СМИ, и экзистенциально переживаемыми ценностями традиционного общества становится очевидным, что образование является не только фактором обеспечения стабильности, но и может влиять на безопасность государства.

Актуальными на сегодня являются не только возможности опосредованного влияния образования на безопасность государства, но и в отношении потенциального влияния отдельных составляющих информационной цивилизации, которые воплощаются в цифровой культуре, сетевых технологиях, открытом дистанционном обучении. Информационное развитие современности провозглашает появление нового общества, которое возникает благодаря распространению сетей. Медийная культура является матрицей процессов, которые по своей гибкости, операциональности и мобильности оказываются значительно эффективнее модели системного видения и соответствующей организации экономических процессов [2]. Поэтому глобальная интеграция в систему медийной культуры общества на разных социальных уровнях может усилить деловую активность, способствовать росту социального капитала, а также значительно повысить конкурентоспособность национального образования и науки.

Традиционное образование, которое призвано воспитать и научить личность действовать в социуме, не в состоянии обеспечить системность и непрерывность получаемых знаний, и потому всё большую актуальность приобретают неформальные виды обучения, которые призваны реализовывать компенсирующую функцию. Непрерывность, системность и новизна – это те основные принципы, которым сегодня должно следовать образование, и непрерывность образования вполне может быть реализована за счёт информационных технологий.

С целью обеспечения развития информационного общества, которое позволит говорить о непрерывности образования, необходимо реализовать ряд направлений. В нормативных документах Украины по вопросам развития информационного общества в качестве одной из важных целей названо повышение эффективности его развития посредством создания целостной системы законодательства, гармонизированной с нормами международного права, в частности, в вопросах осуществления кодификации информационного законодательства [8].

Несмотря на то, что в информационной сфере существует ряд законов, которые устанавливают основные принципы обращения информации, особого внимания заслуживает Закон Украины «О средствах массовой информации в сети Интернет», призванный урегулировать процессы по распространению информации в Интернете, предоставить средствам массовой информации и другим электронным изданиям правовой статус; определить права и обязанности субъектов информационных отношений в сети Интернет; усовершенствовать механизм защиты интеллектуальной собственности в сети Интернет.

В сфере информационного законодательства целесообразно осуществить систематизацию и кодификацию, разработать и принять Информационный кодекс Украины (ИКУ). Положение о необходимости его разработки и принятия содержит Закон Украины «Об Основных принципах развития информационного общества в Украине на 2007–2015 годы». Упомянутый закон устанавливает, что в состав ИКУ должны быть включены, в частности, разделы, регламентирующие принципы электронной торговли, правовую охрану прав на содержание компьютерных программ, совершенствование защиты прав интеллектуальной собственности, в том числе авторского права при размещении и использовании произведений в сети Интернет, охрану баз данных, дистанционное обучение, телемедицину, предоставление органами государственной власти и органами местного самоуправления юридическим и физическим лицам информационных услуг с использованием сети Интернет, коммерческой тайне и т. п. [8]. Однако, несмотря на свою актуальность, за следующее десятилетие кодекс так и не был принят.

Для разработки ИКУ необходимо создание рабочей группы, которая будет включать представителей государственной власти, представителей СМИ и других профессиональных объединений, Комитета ВР Украины по вопросам свободы слова, юристов и правозащитников.

Потенциальные возможности развития информационного общества в Украине заложены в рамках программы «Горизонт-2020», где четко указано, что Украина имеет шанс присоединиться к реализации отдельных задач стратегии: интеллектуальный рост; эффективный экономический рост; инклюзивный рост.

Важной задачей программы «Горизонт-2020» является обеспечение индустриального лидерства европейских стран. Приведенные

ниже цифры финансирования несколько скорректированы с учетом ведущих направлений сотрудничества: информационные технологии (в частности, фотоника и микроэлектроника) – 7939 млн. евро; нанотехнологии, новые материалы и их производство – 3797 млн. евро; биотехнологии – 509 млн. евро; космические технологии – 1536 млн. евро. В этот перечень нужно включить и так называемые передовые технологии КЭТ, которые позволяют объявлять конкурсы, совпадающие с различными перечисленными технологиями, – всего 5894 млн. евро.

На реализацию этих задач предусмотрено потратить 13 268 млн. евро (речь идёт, прежде всего, о наиболее передовых исследовательских проектах), для развития прогрессивных технологий (в том числе и в новых областях знаний) – 3100 млн. евро, на программу Марии Кюри для повышения образования и карьерного роста – 5572 млн. евро, для развития исследовательских организаций с электронными инфраструктурами – 2478 млн. евро [6]. Одним из направлений такой программы является поддержка молодых талантов из Украины, завершающих подготовку диссертаций или недавно защитивших диссертацию.

Для развития медийной образовательной культуры целесообразно: распространить сети во всех регионах Украины; увеличить мощности магистральных каналов передачи данных и узлов; создать большое количество информационных ресурсов; создать собственные спутниковые внешние и наземные каналы передачи данных; интегрировать национальные образовательные сети в такие известные трансевропейские научно-образовательные сети передачи данных, как SINSEE и GEANT. Очень важно активизировать усилия на распространении массовых дистанционных онлайн-курсов, среди которых в мире, кроме Coursera и EdX, достаточно популярны такие ресурсы как CourseBuffet, Degreed, AcademicEarth, StudentAdvisor, Knollop, Eclass, Class-Central, CourseTalk, Mooc-List, Moocivity.

Переход к образованию, получаемому в течение всей жизни – это та основная задача, которая встает перед системой образования Украины, будучи обусловленной происходящими в государстве процессами и кардинальными изменениями в общественно-политической жизни. Для её выполнения необходимо начать работу над реализацией проекта дистанционного онлайн-обучения. Это требует изучения

опыта функционирования таких платформ как EdX, Coursera, Udacity и его адаптацию к украинским реалиям, что будет способствовать повышению качества дистанционного образования, разработке эффективных механизмов закупки качественного программного обеспечения; созданию мощной совместной базы учебных и научных материалов; расширению доступа к дистанционному образованию без возрастных или каких-либо других социальных ограничений.

Реализация концепции дистанционного обучения требует подготовки специалистов соответствующего профиля. Поэтому в первую очередь необходимо разработать учебные программы и внедрить в профильных ВУЗах курсы, позволяющих готовить специалистов для инфраструктурной поддержки дистанционного обучения. А. Астафьев утверждает, что цифровая модернизация украинского общества должна предусматривать ряд важных аспектов. На его взгляд, целесообразно расширить «цифровую» грамотность граждан; активизировать усилия по обеспечению свободного доступа к образовательным ресурсам и осуществлять их популяризацию; постепенно осуществлять «цифровую» модернизацию педагогической науки; популяризировать идею о важности непрерывного образования с использованием современных технических средств и возможностей [2].

Динамика дальнейшего развития науки существенно зависит от её конвергенции с образовательной и предпринимательской средой. Поэтому необходимо создать условия, которые будут стимулировать бизнес-структуры финансировать разработки и внедрять инновации. Такие условия могут воплощаться как в налоговых преференциях, так и в создании положительного имиджа компаний-инвесторов. Также в этом контексте необходимо усовершенствовать законодательство страны в вопросах упрощения механизма получения благотворительной помощи ВУЗами.

Особое внимание должно быть уделено обеспечению надёжной защиты осуществляемых в научно-образовательную сферу инвестиций, прав интеллектуальной собственности научных работников и предоставления налоговых льгот организациям, которые не только оказывают ВУЗам финансовую поддержку, но и активно сотрудничают с ними в практической реализации образовательных программ и научно-исследовательских работ [1, с. 359]. Также необходимо обеспечить повышение уровня взаимодействия при выполнении НИР

и ОКР, проводимых с привлечением научно-исследовательских учреждений НАНУ, отраслевых научных учреждений, университетов и инновационных предприятий.

Образовательная система Украины нуждается в реализации ряда задач, среди которых: оптимизация сети учебных заведений всех образовательных уровней, перспективным направлением которой является стратегия укрупнения учреждений профессионального и высшего образования; создание на базе нескольких учебных заведений центров профессионального образования, что будет способствовать качественной подготовке преподавательских кадров, формированию образовательной инфраструктуры с уходом от дублирования одних и тех же функций подразделениями учебных заведений разного уровня аккредитации, что даст возможность не только получить экономию затрат, но и повысить возможности гибко реагировать на изменения на рынке труда.

Реформирование образовательной системы Украины как важного фактора человеческого развития и одного из средств противостояния гуманитарной агрессии должно предусматривать [1, с. 357]:

- создание структур, отвечающих за стратегическое прогнозирование образовательно-квалификационных потребностей рынка труда; привлечение работодателей к процессу подготовки кадров различного образовательно-квалификационного уровня;
- усиление внимания к развитию системы образования с тем, чтобы она была способна обеспечивать получение необходимого образования работниками в течение всего периода их трудовой деятельности;
- обеспечение кадрами системы дистанционного образования;
- усиление роли системы образования по формированию научного мировоззрения, развитию критического мышления, противостоянию гуманитарной агрессии, укреплению украинской идентичности через содержательное наполнение учебных программ, широкое внедрение медиаобразования.

Сегодня основным инновационным аспектом образования выступает его сетевой характер. Одним из таких феноменов выступает медиапространство, которое также является фактором обеспечения оперативности, открытости и эффективности получения новых знаний.

Медиаобразование включает различные формы обучения:

1. IOL – Intra Organisational Learning (внутренне организационное обучение) – использование медиаобразования с целью информирования работников о событиях и решения стратегических и других внутренних инициатив и мероприятий;

2. FSL – Formal Structured Learning (формально структурированное обучение) – возможность для педагогов (учителей, тренеров), а также для учащихся использовать медиаобразование в рамках получения образования и профессиональной подготовки;

3. GDL – Group Directed Learning (групповое обучение) – возможность использования медиаобразования для работы и учебы в формате группового обучения (группы проектов, учебных групп и т. д.);

4. PDL – Personal Directed Learning (персональное обучение) – использование медиаобразования людьми для собственного (самостоятельного) личного или профессионального обучения;

5. ASL – Accidental & Serendipitous Learning (случайное обучение) – возможность отдельных лиц с помощью социальных сетей получать что-то новое, не подозревая об этом сознательно [7].

На инструментах, благодаря которым медиаобразование открывает широкие возможности для любого субъекта образовательного процесса, стоит остановиться более подробно [9].

Первым наиболее популярным инструментом является «блог», представляющий собой веб-сайт, основным содержимым которого являются записи, содержащие текст, изображения или мультимедиа. Здесь преподаватели могут: разместить свой учебный курс; использовать его, обеспечивая решение задач; этот сайт может использоваться для организации взаимодействия преподавателя и обучаемых, для обмена мыслями и опытом, а также предоставлять всю необходимую дополнительную информацию; вести ежедневный журнал, публиковать различные отзывы и задания для подготовки; размещать различные терминологические словари и т. д.

Еще одним из актуальных инструментов медиаобразования выступает подкастинг – относительно регулярное или периодическое создание и размещение тематических аудио- и видеозаписей в сети Интернет. Этот инструмент дополняется RSS-каналами, служащими для анонсирования текстовой информации. Такой инструмент позволяет осуществлять описание лент новостей, следить за анонсами

статей, а также участвовать в обсуждении на блогах. Не менее популярным каналом выступает микроблогинг, представляющий собой форму блоггинга, с помощью которого пользователи могут публиковать сообщения, которое можно просмотреть и прокомментировать в режиме онлайн. Преподаватели могут держать своих студентов в курсе новостей и информировать, как и где найти информацию для курсов, и использовать этот инструмент как обратный канал во время онлайн-обучения.

Благодаря такому инструменту как «видеохостинг», представляющий собой веб-сайт, позволяющий загружать и просматривать различные видео в браузере, например через специальный флеш-плеер, преподаватели могут быстро создавать короткие учебные видео и делиться ими со своими учениками.

Для создания библиотеки организации и размещения соответствующих ссылок (для исследований, презентаций, видео и т. д.) используют закладки социальных сетей, как инструмент, с помощью которого пользователи Интернета могут делиться, создавать, искать и управлять закладками веб-ресурсов. Ещё один необходимый инструмент в процессе использования медиаобразования представляют собой так называемые «общие календари», где преподаватели могут создавать расписание событий курса; обмениваться датами назначенных мероприятий; организовать графики обучения через свои расписания обучения; обмениваться расписаниями, чтобы запланировать занятия. Также преподаватели могут использовать «организационные карты» для создания визуального образовательного контента для проведения семинаров [9].

Само представление учебного заведения в медиапространстве даёт возможность посетителям узнать актуальную информацию об университете, его текущей деятельности и мероприятиях, ознакомиться с отзывами студентов и действующих преподавателей, посоветоваться с другими абитуриентами на форумах, принять участие в интерактивных конкурсах, проводимых внешними организациями и компаниями, и т. д. Медиапространство выступает инструментом для проведения различных исследований, поиска информации по профессиональной деятельности преподавателей, руководителей, других специалистов. Студенты имеют возможность использовать медиапространство сети для совместной работы в формате подачи

той или иной инициативы «снизу» – как, например, сделали студенты Университета Британской Колумбии, выступив против закрытия тренажерного зала в университете.

Феномен медиапространства также позволяет преподавателю обмениваться опытом с другими преподавателями, размещая и получая информацию о новых идеях в научных сетях и группах, в частности таких как: ResearchGate, Academia.edu, Mendeley, ImpactStory, ORCID и т. п. Участие в подобных группах даёт возможность оперативно получать информацию о научных конференциях, оставаться на связи с нужными людьми, получать анонсы информации, могущей представлять для участника профессиональный интерес.

Студенты, которые пропустили занятия, благодаря размещённой в сети текстовой информации и записям в медиатеке могут наверстать упущенное. Широкие возможности открываются перед участниками сети и в системе среднего образования, в частности для взаимодействия учителя и ученика. Например, при изучении литературных произведений ученики могут создать страницу (профиль) литературного героя в медиапространстве, используя все функции, которые предлагает сеть: картинки, общение, метки «мне нравится», ссылки, обсуждения и т. д.

Медиапространство является движущим фактором сотрудничества, ведь начальная цель его создания – стимулирование социального взаимодействия. Важно также отметить, что медиапространство способствует развитию инклюзивного образования. Используя медиапространство, ученики и студенты с ограниченными физическими возможностями могут легко преодолевать коммуникационный барьер, который ранее неизбежно отделял их от их сверстников и соучеников. Ученики, отсутствующие на занятиях по разным причинам или из-за болезни, с помощью интерактивных инструментов могут удалённо присутствовать в классе или работать с видеозаписью урока в удобное для них время.

Интернет-ресурсы значительно экономят время, поскольку этап адаптации к новой коммуникационной среде фактически отсутствует. Виртуальное коммуникативное пространство способствует простому и легкому доступу к видео, интерактивным приложениям и аудио материалам. Медиапространство способствует поддержанию связи между участниками, которые находятся на расстоянии, тем самым

улучшая эмоциональный климат и повышая результативность таких мероприятий как семинары, конференции и летние школы.

Использование медиапространства в учебно-воспитательном процессе способствует более быстрому обмену информацией и росту мотивации учащихся в учебной деятельности, стимулирует развитие творческих способностей и познавательный интерес. Все эти факторы положительно влияют на формирование знаний и умений. Медиапространство даёт возможность непосредственного участия в образовательном процессе, в управлении, в оценивании качества образования, в обсуждении и создании проектов, концепций, которые определяют стратегию развития образования в стране.

Корпоративные сети, которые в большей степени используются взрослым населением, обеспечивают доступ к информации, публикации текстов, мультимедийным материалам, которые необходимы для совместной работы. Преимущества корпоративных сетей раскрываются ещё и в том, что здесь возможно обсуждение разноаспектных вопросов. Форумы, блоги, комментарии, отзывы и т. п. способствуют оперативному обмену информации между сотрудниками компании и помогают в получении знаний, необходимых для выполнения функциональных обязанностей.

Таким образом, форумы, блоги, подкасты и иные ресурсы сети Интернет позволяют: создавать сетевой учебный контент, стимулируя самостоятельную познавательную деятельность; очередность индивидуальной и групповой работы способствует лучшему усвоению учебного материала; сетевое коммуникативное пространство позволяет оценить вклад и результат работы каждого отдельного участника; высокий уровень взаимодействия обеспечивает непрерывность учебного процесса, который может выходить за пределы учебных аудиторий.

Чрезвычайно привлекательной возможностью медиапространства является изучение иностранных языков. В настоящее время в сети Интернет существуют ресурсы, предоставляющие желающим возможность изучения иностранных языков в различных форматах, в том числе и в режиме онлайн-ового и оффлайн-ового общения с носителями языка в специализированных социальных сетях. Некоторые из них предоставляют возможность изучения более чем 100 языков. Наиболее популярными из них являются: Babel,

MyLanguageExchange, italki, Interpals, Lingq, EnglishBaby, Lang-8, Livemocha, busuu, Edustation, LinguaLeo, Sharedtalk.com, InterPals [5]. Регистрация на этих сайтах позволяет пользователю изучать иностранный язык, а в ответ учить другого участника диалога своему родному языку [3].

Система электронного обучения с помощью информационных технологий (eLearning, или Electronic Learning,) закономерно приобретает во всем мире всё большую популярность. Прогрессивные технологии позволяют организовать процесс обучения более продуктивно, удобно и доступно, повышая степень вовлечённости всех участников в образовательный процесс. Среди наиболее значимых преимуществ использования социальных сетей в образовании целесообразно выделить [4]:

- привычность интерфейса и самой коммуникационной среды для учащихся, позволяющие экономить время на адаптацию учащихся к новому образовательному пространству;

- многие ресурсы являются бесплатными или лишь частично оплачиваемыми, при этом обладая значительным функционалом для реализации образовательных задач;

- функционал социальных сервисов позволяет вовлекать учащихся в процесс создания и обмена знаниями;

- мультимедийные возможности интерактивных социальных сервисов позволяют значительно разнообразить представление учебного материала;

- учебная деятельность в социальных сетях способствует развитию мотивации к обучению через мотивацию, связанную с самореализацией, самовыражением, потребностью в общении, минимизируя при этом такие негативные ожидания обучаемых, как боязнь потерпеть неудачу, стать объектом насмешек и т. д.;

- применение таких форматов получения информации и общения как форумы, блоги и т. п. ресурсы позволяет стимулировать самостоятельную познавательную деятельность обучаемых, развивая критическое мышление, способность к рефлексии и др.;

- обучение с помощью социальных сетей позволяет формировать у учащихся XXI века навыки, необходимые не только для поиска информации, но и творческого её усвоения и продуцирования новых знаний на её основе;

– поддержка обучения в среде социальных сервисов позволяет не ограничиваться только формальными занятиями в аудитории, но и расширить образовательное пространство, предоставляя педагогическую поддержку обучаемому во внеаудиторное время;

– коммуникативное пространство социальной сети позволяет выстроить неформальное общение между преподавателем и студентами, позволяет преподавателю лучше узнать ученика.

Самое главное преимущество применения социальных сетей, на наш взгляд, заключается в том, что их использование делает возможной разработку новых педагогических стилей и стратегий. Одной из таких стратегий является совместное создание учебного материала. Подобная работа может проводиться в ходе взаимодействия как между преподавателем и учеником, так и между учениками.

Другой не менее важной педагогической стратегией является развитие неформального и информального (происходящего в повседневной действительности) обучения, которое может реализовываться с использованием социальных сетей через:

1. обучение через обмен идеями: социальные сети поддерживают обмен идеями, а также помогают упростить поиск друг друга и коммуникацию людям со схожими интересами;

2. самоорганизация и совместное обучение: инструменты социальных сетей способствуют созданию персональной образовательной среды. Хотя при этом не создается единый стиль обучения, стремящиеся учиться получают в этом формате живое общение;

3. дистанционное обучение: новички имеют возможность учиться у экспертов, не будучи стесненными пределами географических и тематических границ;

4. блоги и инструменты совместного обучения способствуют развитию способности к обучению (формированию «умения учиться»): благодаря публикации собственных мыслей и размышлений обучаемого они становятся доступными для обсуждения и дальнейшего развития;

5. социальные сети поддерживают возможность легко собирать информацию о востребованности выложенного отдельными авторами контента и реакции на него.

Преимущества обучения через социальные сети перед классическим очным обучением для сотрудников видятся в следующем.

Во-первых, это расширение круга экспертов. Появляется возможность задать вопрос широкому кругу пользователей и сразу же (или довольно скоро) получить ответ. Потенциальное количество участников этого круга по сравнению с обычной тренинговой группой существенно больше.

Во-вторых, это эффективная генерация новых идей и возможность широкого их обсуждения для принятия решений. Очевидно, что инновационные идеи возникают только в условиях, когда в организации поощряются гибкость мышления и гибкость бизнеса. В связи с этим очень важно то, что формат взаимодействия в социальных сетях не обязательно подразумевает нахождение единственно верного решения.

С внедрением новейших интернет-технологий абсолютное большинство пользователей стало взаимодействовать в рамках множества порталов и веб-сервисов. По данным ВЦИОМ, на сегодняшний день в социальных сетях зарегистрированы 82% интернет-пользователей, заполнивших свои онлайн-профили и объединившиеся в группы по интересам [10]. Большие возможности для обучения и развития предоставляет социальная сеть Facebook, пользователями которой являются более 80 млн. человек. С одной стороны, в этой сети преподаватели университетов могут создавать учебные курсы для студентов; с другой стороны, внутри данной сети организации имеют возможность создавать корпоративные сети, объединяющие их сотрудников [3]. В целом же, благодаря вышеуказанным свойствам социальные сети можно считать инструментом, который обеспечивает эффективность образовательного процесса.

Таким образом, преподаватель может использовать социальные сети:

– в целях личностного развития: осуществлять коммуникацию с коллегами; изучать иностранные языки; получать возможность самореализации и самоутверждения через совместную практическую деятельность, возможность получить консультацию специалистов по вопросам законодательства, здравоохранения, культуры, экономики и т. д.; создавать виртуальные сообщества, например, группы преподавателей или региональные сообщества, группы по интересам, конкурсные группы и др.;

– в целях профессионального развития: осуществлять общение со студентами в дистанционном режиме (отправлять задачи, коммен-

тировать, делать замечания и т. д.); получать возможность участвовать в социальной сети группы, сформированной по общности научных или учебных интересов;

– для обмена и распространения информации через возможность поделиться со студентами необходимыми материалами (лекций, практических занятий, презентаций и т. д.); через обмен идеями при создании научных и учебных проектов;

– для поддержки профессиональной деятельности учителя коллегами и заинтересованными лицами; выдвижения и поддержки новых образовательных инициатив; развития и реализации творческих способностей педагогов.

Использование в учебном процессе социальных сетей даёт возможность ученикам и студентам: оперативно получать и отправлять учебную информацию; способствует самореализации и самоутверждению через совместную практическую деятельность; позволяет участвовать в различных проектах и приобретать знания в различных предметных областях; расширять круг общения; развивать критическое мышление; развивать самостоятельность и ответственность; работать в одной команде.

Существует ряд факторов в использовании социальных сетей, правильный учёт которых позволит более эффективно использовать своё время не только педагогам, но и студентам или ученикам. Социальные сети уже утвердились в качестве механизма, где обе стороны учебного процесса могут эффективно найти точки соприкосновения в учебном процессе. Для педагогов это проявляется в рационализации затрачиваемого времени, а для студентов в достижении высоких качественных и количественных показателей процесса обучения.

Основными особенностями использования социальных сетей в кругу учёных являются: возможность обсуждать проблемные вопросы науки и образования; инициировать новые идеи; быть оперативно информированным в предметной области, иметь возможность комментировать и влиять на результаты научных исследований; принимать участие в международных проектах, направленных на решение научно-образовательных проблем; участвовать в международных проектах и позиционировать себя как потенциального участника научных проектов. Для лиц, занимающихся самообразованием, ис-

пользование социальных сетей даёт возможность изучать тот материал, который необходим для конкретной деятельности специалиста, не будучи вынужденным затрачивать время на получение знаний в избыточных для текущей потребности форматах.

При анализе возможностей влияния образования на сохранение национальной идентичности, национальных интересов, национального сознания и единой культуры нельзя не учитывать те новые методы и технологии, которые уже вошли в образование и всё активнее используются в качестве педагогически-воспитательных методов как в школе, так и в образовании взрослых. Тот факт, что большинство молодых людей сегодня получает больше информации не из библиотеки, а из сети Интернет, представляет собой серьезнейший вызов системе образования.

Во всё более активном применении социальных сетей для образования и самообразования есть значительный позитив: в условиях актуализации необходимости постоянного обновления профессиональных знаний дипломированный специалист зачастую нуждается не столько во втором или третьем высшем образовании, сколько в возможности получить необходимую для его профессионального роста современную информацию в объёме, который он может определить самостоятельно, и в тех формах, которые будут максимально комфортными для него, учитывая и его текущий уровень знаний, и то количество времени, которое он сможет посвятить работе с этой информацией.

Таким образом, медиаобразование способствует быстрому созданию и широкому распространению знаний не только за счёт преодоления географических или языковых границ и использования мультимедийного контента, но и за счёт новых педагогических стратегий обучения в рамках неформального и информального обучения. Одними из таких перспективных стратегий модели MOOC – массовые онлайн курсы и Реет-поддержки.

Дальнейшее информационное развитие должно разворачиваться на государственном, организационном и личностном уровнях. Наиболее значимыми факторами развития сетевого общества на государственном уровне являются: разработка и принятие нормативных документов, способствующих развитию и защищённости информационного общества; формирование собственной концеп-

ции информационного развития; утверждение программ поддержки научно-образовательных сетей; закрепление на государственном уровне программ финансовой поддержки молодых учёных, специализирующихся в области информационных систем и технологий; государственная финансовая поддержка развития информационных технологий для системы образования.

На уровне отдельной организации необходимо усилить учебные программы модулями информационного направления; открыть на базе ВУЗов курсы по медиаобразованию для педагогов; систематически анализировать потребности в информационных знаниях граждан; обеспечить широкий доступ к образовательным материалам всех желающих в формате бесплатных медиаресурсов и онлайн-занятий и др. Крайне целесообразным представляется проведение кампании, призванной сориентировать граждан на использование сетевого пространства в целях обучения, самообучения и саморазвития.

Тенденции развития медиаобразования, доминирующие сегодня в украинском обществе, влияют на его гуманитарную безопасность. Среди замедляющих процессы информатизации и развития медиаобразования украинского общества факторов следует выделить: отсутствие комплексной государственной программы развития научно-образовательной сети; недостаточность финансовой и организационной поддержки информационных разработок со стороны государственных институтов; низкие темпы включения украинского научно-образовательного информационного сегмента в мировое информационное пространство.

Среди проблем и угроз, связанных с использованием социальных сетей в образовании, следует выделить то, что они, по сравнению с другими средствами информирования, характеризуются большей открытостью, гибкостью, быстрым распространением информации целенаправленно на определенные социальные группы пользователей. Как показывает новейшая история, социальные сети могут быть эффективным инструментом распространения откровенно деструктивных идей и создания радикализированных сообществ, способных представлять собой серьёзную угрозу национальной безопасности.

В контексте становления медийного гуманитарного пространства государства необходимо проведение мероприятий на государственном, организационном и личностном уровнях, реализация которых

будет способствовать развитию сетевого формата образования, выступая необходимой предпосылкой реализации концепции непрерывного обучения. Общество, способное к обучению в течение жизни, более конкурентоспособно, и система образования, способная видоизменяться в ответ на вызовы цифровой эпохи, является одним из важнейших факторов его конкурентоспособности.

3.3. Освіта як турбота людини про себе

У другій половині ХХ ст. у західному суспільстві відбулися суттєві соціокультурні зміни, які значно вплинули на формування нової філософської парадигми освіти. До них належать: бурхливий розвиток науково-технічної революції, тенденції глобалізації із характерним для них поступовим відходом від ідей національної держави. У філософії, що прагнула до осмислення цих змін, збереглися принципові настанови некласичної раціональності: антисубстанціоналізм, антихолізм, онтологічний і гносеологічний плюралізм, визнання несвідомого як частини свідомості, орієнтація на людську суб'єктивність тощо.

Освіта є соціально-антропологічним феноменом, що містить в основі комплексний системний характер, який виробляє людина засобами культури: «Людина... це істота, котра є в тій мірі, в якій вона самостворюється особливими засобами, не даними в самій природі» [5, с. 18]. Варто зазначити, що освіта в сучасному інформаційному суспільстві та умови формування освітнього ідеалу вимагають філософсько-антропологічного осмислення буття особистості в освітній реальності. Це можна пояснити тим, що освіта в цілому антропологічна за своєю природою. У зв'язку з явно означеною кризою традиційної освітньої парадигми, сьогодні проводиться активна розробка філософських досліджень моделей освіти та конструювання сучасної освітньої реальності на основі ідей та концепцій засновників філософської антропології ХХ століття (О. Больнов, М. Бубер, Й. Дерболав, Г. Плеснер, М. Шелер та ін.). На думку філософа М. Шелера, «філософська антропологія ХХ ст. стає метафілософською теорією, об'єктом якої є людина, її сутність, закономірності її становлення та

розвитку, а освіта визначається як категорія буття» [6, с. 18]. Розглядаючи людину як унікальну істоту, філософська антропологія розкриває сутність і природу людини, її існування в суспільстві, її суб'єктивність. І в цьому сенсі важливою ланкою є розгляд концепту «турботи про себе» як антропологічної проблеми.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, торкаються практично всіх його сторін. Освіта, як невід'ємна складова суспільства, його спосіб життєдіяльності, як ніколи вимагає не тільки використання нарративних методів, а, насамперед, інноваційних методів, не лише відповіді на питання «Що робити?», а й відповіді на питання «Як робити?». Відповідь на останнє питання «Як робити?» передбачає використання різних гуманітарних технологій, що в нових умовах інформаційного суспільства повинні сприяти вдосконаленню особистості, розвитку її творчого потенціалу, її здібностей.

Сьогоднішня система освіти в Україні вимагає реформ. Це відзначається не лише експертами в галузі освіти, самими викладачами та вчителями, а й студентами. На думку останніх, процес навчання у вітчизняних вузах повинен стати таким, як у європейських. Наприклад, на відміну від європейських підручників, українські містять лише теорію, немає прикладів із практики. Підручники потрібно або модернізувати, або перекладати зарубіжні. Лекції та семінари мають перетворитися на цікаві дискусії, а не складатися з переказів викладачами та студентами того, що містять навчальні посібники. Необхідно оновити систему підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, обміну досвідом, роботи. Основні напрямки реформи освіти закріплені в прийнятому в липні 2014 р. «Законі про вищу освіту» [1]. Однак ці зусилля є малоефективними, якщо суб'єкти освіти є пасивними у цьому процесі, якщо самореалізація, творіння самого себе залишається поза мотивами і життєвими принципами особистості.

Ось чому в останні роки ХХ ст. і на початку ХХІ ст. актуалізувалася проблема такого важливого компоненту освітньої практики як «турбота про себе». Мова йде про пошук та знаходження особистістю основи свого існування, свого особистісного буття як життєвого світу, як сенсу існування. «Турбота про себе» маніфестує себе у контексті процесу самовдосконалення, до якого слід віднести самоаналіз, самопізнання, самооцінку, самоконтроль. «Турбота про себе» в таких вимірах презентує себе як іманентна активність особистості.

Філософсько-антропологічний аналіз «турботи про себе» був започаткований в античності та представлений в теоретичних і практичних настановах Сократа, Платона, Аристотеля. Давньогрецькі мислителі знали про недосконалість людини і намагалися страхітливим діонійським поривам протиставити розумність. Для філософів античності «турбота про себе», насамперед, піклування про душу, оскільки в античній Греції життя розумілося як міра граничного і безмежного, як упорядкування буття. На думку К. В. Федічевої, «античність запропонувала філософську матрицю “турботи про себе” як концепту: філософсько-антропологічний сенс турботи про себе полягає у творенні й складанні, збиранні, склеюванні в єдине розрізне-ного суб’єкту, суб’єкту, котрий за своєю сутністю є розщепленим на залишкові структури в іграх владних сил. Сутність турботи про себе як творчої практики кристалізується разом із формуванням бажання зрозуміти світ і себе у ньому, відокремити своє буття від буття інших істот» [10].

Необхідно затверджувати тенденцію, яку можна назвати антропологією чи педагогікою сприяння, що пов’язана з безмежним поглибленням та розширенням обріїв людинознавства [8, с. 135]. Це свідчить як про необхідність утілення педагогічної діяльності на підставі філософської антропології, так і про обґрунтування сутності філософсько-педагогічної антропології, котру запропонував відомий український філософ В. Г. Табачковський. Науковець підкреслює, що остаточним результатом соціально-педагогічного переходу має стати ствердження у людині відчуття її спроможності й повноцінності. Саме це, на його думку, має для сучасної науки першочергове значення [8, с. 136].

Як зазначають сучасні спеціалісти, нормативно-регресивна педагогіка, на жаль, характерна для учбово-освітніх закладів усіх рівнів, про що свідчать неконструктивні соціальні шаблони, численні заборони. Усе це призводить до внутрішнього «стискання». Цю модель педагогіки свого часу змалювали М. Гоголь у повісті «Вій» та Г. Помяловський у творі «Нариси бурси». Подолання нормативізму і риторизму є неможливим без упровадження принципу турботи про себе. Таким чином, існуюча педагогічна система потребує сутнісної реформації і модифікації з метою формування креативної людини, творчість котрої є важливою складовою національного потенціалу.

Українська філософська думка завжди тяжіла до роздумів щодо педагогічної діяльності, осмислюючи надбання таких мислителів як Г. Сковорода, П. Юркевич. Останні зосереджували свою увагу на цінності людини, її існуванні, що розумілося як безупинне «піклування про себе». Українські філософи В. П. Андрущенко, І. А. Зазюн, В. Г. Табачковський, аналізуючи проблему філософсько-антропологічних засад педагогічної діяльності та освіти, вважають, що переорієнтація останньої на людину як самоцінність – головна умова нової філософії освіти, її модернізації відповідно до вимог епохи. Не можна не погодитися з В. Г. Андрущенком, котрий вказує на те, що доки суспільство не виховає нове покоління перспективно мислячих людей (інакше кажучи, творчих людей), котрі зможуть будувати майбутнє, ґрунтуючись на загальнолюдських цінностях й одночасно враховувати уроки вітчизняної історії, ми приречені «копірситися у багнюці», «переливати із пустого в порожнє», перебувати в «постійному транзиті безперспективності. Нова філософія освіти... є філософією Людини, котра існує в царині свободи» [2, с. 11–13].

У ХХ ст. цікаву інтерпретацію «турботи про себе» надав М. Фуко в лекції «Герменевтика суб'єкту» у 1982 році. Цінним в інтерпретації філософа «турботи про себе» є наступні положення: 1) Незнання здатне вийти за власні межі і необхідна пам'ять, щоб здійснити перехід від незнання до знання (перехід, який завжди здійснюється за допомогою іншої людини). 2) Суб'єкт повинен прагнути не до того, щоб деяке знання змінило його незнання, а до того, щоб набути статусу суб'єкту, якого він ніколи не мав до цього. 3) Несуб'єкту слід надати статус суб'єкту, що визначається повнотою його стосунків зі своїм «Я». 4) Потрібно створити себе як суб'єкта й у цей процес повинен втрутитися інший.

На думку М. Фуко, «турбота про себе» як ставлення до себе в сучасних умовах виступає процесом самореалізації, вона – кінцева мета життя. Самореалізація – рідкісна форма існування. Він порівнює турботу людини про себе, самореалізацію з лікуванням душі; терапевти віддзеркалюють цю кореляцію (догляд за людиною тісно пов'язаний із доглядом за її душею). Така установка філософа не може не бути затребуваною в ситуації, коли криза духовності постає як глобальне явище [12].

У контексті пізнання себе як царини турботи про себе, як процесу самореалізації, трансформація освіти постає способом ефектив-

ності життєдіяльності суспільства. Завдяки підвищенню рівня знань Японія за післявоєнний період збільшила обсяг виробництва в 25 разів. Держава поставила мету – кожному громадянину вищу освіту. За дванадцять років навчання японці отримують такий рівень і обсяг знань, який в США отримують за 16 років навчання. Невипадково те, що вузи Японії увійшли в перелік провідних вузів світу. На жаль, у цьому списку немає вузів України.

«Турбота про себе» в умовах інформаційної освітньої реальності набуває нових рис. Інтернет і комп'ютер неоднозначно впливають на людину. У цій ситуації її турбота про себе набуває різнобарвного малюнку. Однією з моделей турботи про себе стає історична пам'ять. Яскравим прикладом такого малюнку «турботи про себе» є втілене на дисплеї як на екрані «Автозображення» Дональда Родні, відомого британського митця [4]. Використовуючи різноманітні інформаційні джерела: від власних рентгенівських знімків до зразків крові й кліткових культур (клітини, що штучно вирощуються в умовах, які контролюються), Д. Родні переніс свою фізичну присутність й елементи своєї творчої індивідуальності в Інтернет. Більш того, ще за життя на підставі «Автозображення» художник постійно делегував свої творчі функції відвідувачам свого сайту. І зараз, після його смерті (1998 р.), багато людей за допомогою Інтернету можуть створювати нові композиції в стилі Родні, читати інтерв'ю з ним, впливати на сценарій подальшого мережевого існування художника. Таким чином, під впливом нових інформаційних технологій відбулася «еміграція» особистості в Інтернет: на підставі нових технологій Д. Родні «запропонував» вічну пам'ять як нову модель турботи про себе.

Інший варіант турботи про себе представлено у фільмі Вуді Алена «Зеліг». Філософський зміст фільму досить значущий, адже у ньому віддзеркалено смислове багатство: актуалізація розширення в Іншому, пошук сенсу життя, екзистенційна порожнеча, елементи міфотворчості, пошук відповіді на питання «Хто Я?». У чому має полягати «турбота про себе»? Фільм дає відповідь на питання: «Як зберегти себе, свою особистість? Як захистити свою цілісність від агресивного зовнішнього світу? Як можливо здійснювати «турботу про себе» в ситуації поліідентичності?» Зеліг, спілкуючись із чорношкірою людиною, отримує колір шкіри як у неї, у колі індійців – перетворюється в одного з них, у розмові з медиком – постає ним і так

безкінечно. Відбувається перебудова внутрішньої цілісності Зеліга, якщо скористатися сучасним політичним сленгом – виникає потреба постійного «перевантаження». Як наслідок – відсутність у героя життєвих світоглядних позицій, власної точки зору, які б Зеліг захищав. Фільм Вуді Алена у 80-ті роки ХХ ст. був новаторським, оскільки презентував філософську антропологію як візуальну філософію. Режисер поставив важливі питання існування людини, що не втратили актуальності й у наш час.

«Автозображення» Д. Родні та «Зеліг» В. Алена пропонують нові освітанські стратегії – візуальні стратегії. Це своєрідна відповідь на питання «Для чого я живу на світі?». Це питання вельми актуальне в умовах, коли криза духовності постає глобальним явищем. Учені й практики стурбовані тим, що ситуація духовності в сучасному суспільстві стає страхітливою: відчуженість, відсутність бажання зрозуміти іншого, проявити увагу, толерантність, співчуття, милосердя, справедливість – незаперечні докази існуючого дефіциту духовності. Відбувається втрата людиною людяності, що можна означити як процес «розлюднення». Людина втрачає потребу керувати собою, не дає і не намагається дати відповідь на питання: «Для чого я живу на землі?», «Яке моє призначення?», «Який сенс мого життя?» Звідси постає інше питання: «Що необхідно зробити, щоб турбота про себе як про людину-творця, креативну людину була метою життя?». У цьому полягає запорака гармонійного розвитку усіх потенційних можливостей людини, запорака того, що витвори й результати її діяльності дійсно слугуватимуть в ім'я людини як вищої цінності. І в такому розумінні турботу про себе слід вбачати як злагоду людини із собою, адже в турботі про себе людина виступає одночасно суб'єктом і об'єктом цього процесу.

Розмірковуючи про технологізацію, інтернетизацію та комп'ютеризацію освіти, не можна не брати до уваги наукові висновки про те, що за допомогою нових гуманотехнологій (технології генетичного програмування, штучний інтелект тощо) люди зможуть кардинально посилити свої інтелектуальні та фізичні можливості. Науковцями підкреслюється, що в майбутньому відбудеться інтеграція мозку та комп'ютерних мереж, і навіть можливість переносу особистості на комп'ютерний носій. За прогнозом Р. Курцвейла, до 2090 року з'явиться комп'ютер, прирівняний до людського мозку;

у 2030 році будуть створені умови для об'єднання людського мозку й комп'ютера; у 2035–2045 рр. відбудеться завантаження людської свідомості в комп'ютер [15].

Ці важливі прогнози не можна ігнорувати, оскільки вони ставлять питання про нову модель турботи людини про себе, що пов'язано з множинністю засобів, спрямованих на модифікацію генетики людини. У зв'язку з цим необхідно врахувати роздуми Б. Г. Юдіна, що в наш час науки гуманітарні та науки пояснюючі не лише усвідомлюють себе, вони сприймаються як науки технологічні, що дозволяють змінити людину [13, с. 49].

Звернення до концепту «турботи про себе» як освітньої практики є досить значущим у ситуації медіареальності та пов'язаних із нею медіафілософії та медіарельності, де вагоме місце займає журналістика. Остання розглядається як нова наука – комунікативістика, що вивчає гуманітарні аспекти мас-медіа. Із позицій комунікативістики – журналістика розглядається як процес освіти й виховання, як засіб ефективного ознайомлення й донесення в освіту та просвітництво публіки, різних верств населення найбільших тенденцій у різноманітних сферах життя. Це стосується і такої сфери, як освіта. Означена тенденція стає досить поширеною в теорії і практики освіти. І в цьому контексті не випадково виникає дилема навчання, освіти як наступна дихотомія: журнальна філософія / філософія учбова. Заслугують на увагу думки В. Н. Поруса, котрий вважає, що наведена дихотоміє виступає одним із аспектів більш широкого дослідницького напрямку. Ідеться про співвідношення журнальної науки і навчальної (учбової) науки. Ці терміни ввів у науковий дискурс Л. Флек, польський учений-гуманіст, врач-мікробіолог і філософ, на праці якого в передмові до своєї знаменитої книги «Структура наукових революцій» посилався Т. Кун. Учений вважає, що журнальна наука – драма та бійка ідей, тоді як учбова наука – дисциплінована думка, енергія якої спрямована на рутинну роботу з вирішення конвенціональних завдань і підготовки наукових кадрів, що готові стати єдиним «мислячим» колективом, коли слово «ми» – не постає вивертом сором'язливості, а дійсно є знаком належності до цієї єдності, «ми» є знаком, що упізнається. На його думку, в пострадянському філософському полі учбова філософія не зазнала впливу «авангардних» думок. Це одна з причин скепсису студентів по відношенню до вузівської

філософії. Ось чому відсутні задовільні підручники з філософії належного рівня, погані справи з філософськими журналами [11, с. 62]. Підтримуючи думку В. Поруса зазначимо, що вона має місце і в освітніх інститутах України.

У навчальних закладах, як вважають спеціалісти, викладачі використовують репродуктивний або комбіновано-репродуктивний методи, діяльність навчаючих носить алгоритмічний характер, тобто виконується за інструкціями, правилами, настановами Міносвіти, радами вузів, програмами [7, с. 138]. Проте сьогодні не існує єдиної стандарт-програми з філософії, іншими словами, матриці для викладання філософії. Матриці, що могла б корегуватися від напряму вузу, контингенту й відповідати вимогам сучасності. Як засвідчують результати досліджень Національного Тренінгового Центру США (штат Меріленд), під час прослуховування лекції студент досягає найменших результатів у засвоєнні учбового матеріалу – лише 5%, під час читання учбової літератури – 10%, за допомогою візуалізації – 30%, практика через дію надає 75%, навчання інших з використанням одержаних знань – відразу 90% [9, с. 40]. Ці матеріали підтверджують досить важливий принцип навчання: ефективність процесу навчання значно збільшується завдяки практичним діям, що необхідно враховувати при плануванні учбового процесу.

У контексті зазначеної теми вважаємо за необхідне навести деякі результати зовнішнього незалежного тестування за 2014 рік, висвітлені у ЗМІ. Так, «з тестами з математики не впоралися 43% абітурієнтів (набрали до 10 балів), жоден із студентів в Україні не набрав максимальної кількості балів (200 балів) із фізики, з біології максимальну кількість балів набрав 1 із 80 тисяч абітурієнтів. ...Зокрема, тест з історії, який у країні складала 130 тисяч абітурієнтів, на максимальну кількість балів склали лише чотири особи. При цьому з них лише один випускник поточного року навчання, решта – абітурієнти 1955, 1972, 1978 року народження. Тест з англійської мови – 25% навіть не приступили до виконання творчого завдання «Напиши лист товаришу англійською мовою» [14]. Це свідчить про кризу освіти, що торкнулася не лише гуманітарної освіти, але й природничо-математичної, яка визначає майбутнє науки, технології й суспільного розвитку. Ідеться про кризу настанови «турбота про себе», що пов'язано з багатьма чинниками, серед яких дослідники називають

відмінність між рівнем освіти в селі та місті, незадовільний якісний склад педагогічних працівників, що не відповідає вимогам сучасності тощо. Саме тому для подолання репресивних методів в освіті вищезазначена настанова повинна стати однією з провідних для освітньої антропології.

Важливою складовою процесу турботи про себе є звернення до філософії, філософського знання. Вивчення філософії, філософська освіченість виступає одним із критеріїв не лише культурної людини, але й людини творчої, що усвідомлює своє місце в житті й у світі. Філософська освіта – універсальна практика, за допомогою котрої людина здатна до самовизначення. Отже, залучення до філософського знання є одним із засобів вдосконалення людини. Інстинкт саморозвитку, що притаманний кожній людині, поволі формується в усвідомлену духовну потребу, трансформується в найвищу людську здатність і розуміється в образах досконалості. Філософське знання сприяє цьому процесу. На жаль, філософська освіта в останні роки в Україні зазнала значних трансформацій. Її сутність досить влучно визначив С. В. Пролєєв на сторінках часопису «Філософська думка» [7].

Отже, турбота людини про освіту як турбота про себе – це турбота про становлення себе як освіченої людини. На думку фахівців різних галузей, **освічена людина** виявляється у наступній моделі: по-перше, це не стільки людина «знаюча», навіть зі сформованим світоглядом, скільки підготовлена до життя, котра орієнтується в складних проблемах сучасної науки та культури, здатна осмислити своє місце у світі. По-друге, це цілісна людина, котра знає, переживає, є духовною, соціальною. По-третє, це людина, котра розуміє і сприймає чужу культуру, є відкритою до іншої культурної позиції та цінностей (у тому числі здатна до подолання розколу культури технічної та гуманітарної).

Сьогодні, незважаючи на безліч корисних напрацювань, сформовано традиційну парадигму освіти, засновану на принципах сцієнтизму, монологізму, авторитарності й утилітарності, на уявленнях про «одновимірну» людину-функцію. Ця парадигма себе вичерпала. На початку третього тисячоліття філософська наука намагається знайти та сформулювати ґрунтовні підстави, на котрих повинна будуватися сучасна парадигма освіти, до складу якої безперечно слід віднести

принцип «турботи про себе». Стає очевидним, що суспільству необхідно негайно сформувати нові освітні методи, адекватні сучасним умовам суспільного розвитку. Криза освіти, що набула світового масштабу та невдачі різноманітних реформ висувають на перший план «філософське осмислення ситуації, що виникла, вироблення нових світоглядних і аксіологічних орієнтирів» [3, с. 15]. У сучасному суспільстві основою розвитку освіти повинні стати широкі філософсько-антропологічні дослідження шляхів розвитку соціокультурного виміру буття як окремої людини, так і цілих держав. Філософська антропологія та філософія культури є тими чинниками, що в змозі забезпечити систему освіти категоріальними й методологічними засобами розвитку людини в сучасній освітній реальності. На жаль, в сьогоденні освіти педагогічні технології орієнтовані на передавання знань, а не на формування людини-творця, котра відповідальна за своє особисте життя й життя людей як у теперішньому часі, так і в майбутньому.

Турбота про себе як процес пізнання, процес самореалізації, принцип співтворчості, діалогу в освіті повинен бути покладений, на думку В. Г. Табачковського, в основу переходу від нормативно-репресивної педагогіки до філософсько-антропологічної. Філософ підкреслював, що в сучасних умовах антропологія та педагогіка подібно медицині повинні слідувати тезі «Не нашкодь». Але такий перехід дуже складний і суперечливий. Освіта вплетена в тканину життя суспільства, це її своєрідний малюнок. А який він? Чи не нагадає він нам той, який зобразив Монтень у своїх «Дослідах»: «У цей час, коли люди йдуть однією дорогою, коли вивчення наук ведеться за розпорядженням влади, коли всі школи подібні між собою й дотримуються однакового способу виховання та навчання, – уже не звертають уваги на вагу і складність монети, а всякий приймає її за загальноприйнятою ціною, за встановленим курсом. Сперечаються не про якість монети, а про те, який у відношенні її звичай, таким чином, у нас на все одна міра. Медицину приймають так само, як і шарлатанство, чаклунство, стосунки з духами померлих, передбачення, астрономічні таблиці, – все, аж до безглуздих пошуків філософського каменю, приймається без заперечень».

Кожній людині нині необхідний цілісний світогляд, що спирається на сучасну науку. Система цінностей, якою керується людина

у своєму житті – її особиста справа. Держава не вправі нав'язувати людині будь-який світогляд, навпаки, вона повинна зробити усе можливе, щоб вільне самовизначення особистості здійснювалося усвідомлено на базі фундаментальних знань, на базі розмаїття її освіти. Будь-яка система, освітня чи політична, соціальна чи економічна, дивним чином здатна оберігати себе від змін. Система змінюється лише тоді, коли відбуваються зміни людської та суспільної свідомості: важлива людина, а не система. І доки людина не буде намагатися здійснити потребу в освіті, вона не зможе відповідати нагальним потребам суспільного розвитку.

Отже, пошук нових форм організації наукового знання – важливий шлях реформування системи освіти. Знання повинно бути не простим обсягом знань, а постійно збільшуваною різноманітністю. Тому сучасне «науковчення» мусить покласти у свою основу зовсім інші уявлення про структуру та характер наукового освітнього знання. По-перше, воно має виходити, насамперед, із особистісних, когнітивних і емоційно-вольових, методологічних і методичних навичок. По-друге, у процесі освіти повинен відбуватися пошук нових форм міжособистісних комунікацій, а не механічна відмова від попередніх форм організації освіти. По-третє, необхідний більш переконливий шлях реформування освіти як вузівської, так і шкільної.

3.4. Образование и человеческий капитал, их взаимосвязь

Философский анализ взаимосвязи образования и человеческого капитала стал одним из актуальных исследовательских стратегий в условиях информационного общества. В свете преобразований, происходящих как в нашем обществе, так и в масштабах мирового сообщества, анализ указанной взаимосвязи приобретает не только теоретическую, но прежде всего практическую значимость. Это связано с тем обстоятельством, что все большее значение приобретает человек с ярко выраженной индивидуальностью, способностью и готовностью к инновациям. Как отмечает И. Степаненко, способность

личности к овладению «искусством жить», а также ее умение и потенциальная настроенность жить полноценно, духовно, осознанно и креативно, в полной мере проявляя собственную индивидуальность, могут представлять собой один из путей ее обновления и усовершенствования. Такая личность является залогом развития общества, составной частью которого стало образование.

Информационное общество внесло свои коррективы в процесс взаимосвязи личности и общества. Речь идет о таком новом его аспекте как взаимосвязь образования и человеческого капитала. Философский интерес к этой взаимосвязи появился в 90-е годы XX столетия, прежде всего, в зарубежной научной литературе. В отечественном философском поле эта проблема только обозначается. Если философский статус понятия «образование» определен еще в античности, то понятие «человеческий капитал» только приобретает его.

Этот термин не представлен в энциклопедических словарях, справочниках. В работах, прежде всего, зарубежных авторов он отличается плюрализмом подходов, разнообразием трактовок его содержания. В отечественном научном дискурсе, по сути, его определение отсутствует. Оно представлено в «Википедии» следующим образом: «Человеческий капитал – совокупность знаний, качеств, целей, навыков, представлений, использующихся для удовлетворения многообразных потребностей человека и общества». Отметим, что сам термин «человеческий капитал» в философской литературе находится в процессе становления, неопределенности, динамики.

В зарубежной философии (западноевропейской и американской) взаимосвязь образования, социального и человеческого капиталов представлена в работах П. Бурдье, Т. Колемана, Ф. Фукуямы, М. Мэлоуина, О. Эдвинсона и др.

Философы положили начало преодолению монотрактовки «капитала» как только экономической категории. Они расширили понимание «капитала», его специфики и ввели в научный оборот также не только понятия «человеческого капитала» и «социального капитала», но и другие его формы: культурного, физического, духовного, интеллектуального и т. д. Обращаясь к анализу как социального, так и человеческого капитала ученые отмечают, что образование, знание являются неотъемлемой составляющей вышеуказанных форм, хотя выделяют и их другие показатели: благо, солидарность, доверие, цен-

ности. Так, американский философ и социолог Ф. Фукуяма, анализируя «социальный капитал» отмечает следующее:

1) социальный капитал – это ценности разделяемые обществом и социальными группами;

2) наряду с социальным капиталом, существует физический капитал (земля, строения, машины);

3) человеческий капитал (способности и знания).

Он подчеркивает, что все эти виды капитала составляют богатство страны, общества, которое является экономической ценностью национальной экономики. Они между собой тесно связаны, но доминантным является, по его мнению, социальный капитал, который представляет собой предпосылку всех форм совместного предпринимательства, существующих в современном обществе – от работы универмага на углу до лоббирования в Конгрессе и воспитании детей. Он рассматривает присутствие социального капитала во всех сферах жизнедеятельности современного общества. В своих рассуждениях Ф. Фукуяма делает весьма важное дополнение: «Социальный капитал непосредственно связан с умственным трудом, который все в большей степени заменяет труд физический в результате перехода к экономике, основанной на знании» [10, с. 1–7]. Он, таким образом, определил свое видение места знаний в социальном капитале, знаний и умственного труда, доминанту знаний в развитии экономики в условиях информационного общества. Его позиция позволяет сделать вывод о том, что без дальнейшего развития знаний невозможно развитие общественного богатства. Знание не существует вне человека, вне его интеллектуального, умственного труда, оно результат его жизнедеятельности. Оно становится и проявляет себя как человеческий капитал.

Специфику человеческого капитала рассматривают американские экономисты Л. Эдвинсон и М. Мэлоуин, обратившись к обобщению опыта работы компаний. Они заявляют следующее: «Человеческий капитал – это совокупность знаний, практических навыков и творческих способностей служащих компаний, приложенная к выполнению текущих задач. Другими его составляющими являются моральные ценности компании, культура труда и общий подход к делу. Человеческий капитал не может быть собственностью компании и не может быть объектом купли-продажи» [9, с. 434]. Они вводят понятие интеллектуального капитала и структурного капитала.

В работах зарубежных специалистов для выяснения специфики человеческого капитала вводится понятие «знаниевые активы» наряду с понятием «знание». Так, Д. Тис, известный американский специалист в области управления подчеркивает, что управление знаниевыми активами существенно отличается от управления материальными активами не только из-за того, что знание может перемещаться, передаваться. Также возможна утечка знаний, имитация, копирование. Еще одна особенность: знание является «клеимым». Оно приклеивается к организациям и к конкретным людям. Знания трудно создавать. Для этого нужны очень хорошо подготовленные люди. Д. Тис представил новый взгляд на знание, которое отличается от традиционного подхода. Современное знание в отличие от традиционного рационального знания формируется в постоянном диалоге, взаимодействии. Это знание является гибким по определению, и по отношению к нему сложно говорить об устойчивости, а тем более о вечности. В информационном обществе организации и институты, работающие со знанием, постоянно модифицируются и перегруппировываются [3, с. 305]. Это требование «общества знаний», которое не может функционировать без соответствующего ему типа человека – «человека знания». И в такой постановке «человек знания» манифестирует себя как креативный человек. В философской интерпретации отмечается, что современность актуализирует связь творчества с процессом эйдетического создания принципиально нового, а креативность – реализацию новаторского процесса, решение социальных проблем и потребностей, актуальное осуществление преобразующей действительности, инновационной деятельности. Креативность, как отмечает А. А. Иванченко, представляет собой позитивогенный динамический процесс развития человека, выводящий его на новую жизненную позицию, но уже с более высоким ее качеством. Она сравнивает креативность в аллегорической форме со «спрутом» или с позитивогенной «раковой опухолью», неизбежно распространяющей свои, так сказать, благодетельные «щупальцы» или «метастазы» на все жизненно важные области человека [4, с. 65]. Креативность является чертой личности, которая проявляется в гибкости и конструктивности реагирования на организационные проблемы, в способности принимать нестандартные решения в ситуации неопределенности и неполной информации. Креативная личность вплетена в новые

аспекты человеческого бытия, которые проявляют себя в изменчивости, пластичности, подвижности, скоротечности.

Производство и воспроизводство человека человеком предстает как процесс формирования человеческого и социального капитала. Именно человек является тем звеном, которое связывает воедино образование, человеческий и социальный капитал. В таком контексте правомерно говорить об их антропологических основаниях, поскольку реальность человека репрезентируется в основном в сопряженности с бытием человека, с его жизнедеятельностью. И в таком контексте считаем важными теоретические положения, высказанные еще в 30-е годы XX ст. испанским философом Х. Ортега-и-Гассетом. В одной из своих лекций под общим названием «Вокруг Галилея» в 1933 г. он выдвинул следующие положения:

1) наша жизнь, жизнь человека для каждого из нас есть исходная, коренная реальность. Это то единственное, что у нас есть и что нас формирует;

2) жить – значит чувствовать необходимость делать что-то, чтобы условия жизни не уничтожили нас;

3) жизнь не такая штука, чтобы быть чем-то застывшим раз и навсегда, жизнь – это знание, которое надо исполнить;

4) человек вынужден строить идеи относительно своих жизненных условий, что помогает ему ориентироваться в них и решать, что же ему надо делать [6, с. 81].

На наш взгляд, в положениях Х. Ортега-и-Гассета представлена философская проблема творения человека человеком, многообразие этого процесса. И в таком понимании она прямо и непосредственно затрагивает образование – как неотъемлемую составляющую жизнедеятельности человека, без которой он не может состояться как таковой. Образование предстает для человека как условие его жизни, как необходимость, как способ его существования, как программа, как забота о самом себе.

Знания, образование – результат интеллектуального труда. В этом контексте считаем целесообразным обратиться к характеристике интеллектуального труда, предложенного И. Е. Тараповым, доктором физико-математических наук, профессором ХГУ имени А. М. Горького (ХНУ имени В. Н. Каразина), всю жизнь проработавшего в сфере науки и образования, бывшего в течение 18 лет его ректором. По

его мнению, интеллектуальный труд – есть целесообразная творческая деятельность, она превосходит по уровню воздействия и по эффективности все остальные разновидности труда, всегда сопровождает и обогащает любой вид труда. Интеллектуальный труд не только высшая, но и важнейшая форма труда, поскольку лежит в основе всех его других видов, в основе накопления духовного богатства человека. В результате интеллектуального труда добываются знания – основной продукт сферы духовного производства и стержень человеческого производства: «Без необходимого залога знаний нельзя надеяться на успех, продвижение ни в одной области человеческой деятельности» [7, с. 21–22]. Считаем, что И. Е. Тарапов предложил одним из первых понимание и содержание человеческого капитала, тесную взаимосвязь концептов «образование – знание – интеллектуальный труд – деятельность» в украинской философии образования. Эта позиция была представлена еще в 1994 году в книге «Интеллектуальный труд, наука, образование. Кризис в Украине» [7]. Она остается актуальной и востребованной спустя более 20 лет.

Современные технологические общества продолжают нуждаться в человеческом капитале, хотя процесс его использования и пополнения является порой достаточно трудным, поскольку экономико-производственный рост организаций и структур общества отнюдь не зависит лишь от уровня современной технической и технологической базы, от уровня новых технологий. В значительной степени он детерминирован наличием новаторского человеческого капитала – людей как творцов, новаторов. Взаимосвязь экономики и человеческого капитала требует все с большей необходимостью использования индивидуальных ресурсов личности и поиска возможностей их оптимального раскрытия на современном этапе развития информационного общества. Востребованной все в большем масштабе становится личность с развитой познавательной активностью, творческим потенциалом, сформированным стремлением к самореализации. Она не может появиться сама по себе, а является результатом образования в самом широком его понимании, образования как напряженного интеллектуального труда. Без этого человеческого капитал невозможен.

Человеческий капитал включает в себя индивидуальные ресурсы и резервы человека, знания его внутренних сил и источники жизненной энергии. Акцент на развитие человеческого капитала в образова-

нии нашел свое обоснование в работах украинских философов В. Андрущенко, В. Кременя, В. Табачковского, которые обосновывают концепцию человекоцентризма в образовании.

Философы, социологи, психологи заявляют о том, что современные технологические общества продолжают нуждаться как в социальном капитале, так и в человеческом. Процесс регенерации общества, социального и человеческого капиталов является процессом комплексным и зачастую трудным. Во многих случаях он касается представителей разных поколений и оставляет за собой многочисленные жертвы, поскольку старые нормы сотрудничества разрушены, а новые на смену им не пришли.

Образовательные стратегии в условиях сегодняшнего дня еще не отвечают запросам информационного общества. Подтверждением такой ситуации является кризис образования, который затронул и Украину. Общество и государство не смогут развиваться, если образование как человеческий капитал не будет стратегическим направлением их социальной политики. Одни руины останутся от общества, где постоянно пренебрегают образованием и наукой. Прирожденный талант, способности человека, не разбуженные образованием, гибнут. Лавинообразно нарастает отток талантливой молодежи, которая не хочет жить на задворках цивилизации. Этот вывод И. Е. Тарапова не о ситуации в прошлом, он характеризует настоящее.

Какова ситуация с человеческим капиталом в Украине? Обратимся к ее оценке общественными деятелями в материалах СМИ. Так, С. Каплин в интервью «Newsonе» от 3 сентября 2016 г. отметил, что сегодняшний украинский учитель получает зарплату в 35 раз меньшую, чем его зарубежный коллега. Министр образования и науки Л. Гриневич, выступая на канале 112, отметила, что в 2016 году были самые низкие проходные баллы при поступлении на математические отделения педагогических вузов. Н. Томенко в интервью телеканалу «Эспрессо» от 3.09.2016 г. привел материалы социологических исследований, сделанных западноевропейскими социологами: 68% опрошенных ими украинцев выразили желание покинуть страну и только 28% опрошенных заявили о том, что, несмотря на трудности сегодняшней Украины, они не покинут Родину.

Приведенные констатации состояния образования и его субъектов свидетельствуют о девальвации человеческого капитала. Потеряв

человеческий капитал, Украина долгие годы не сможет подняться до уровня европейских государств. Необходимость инвестиций в развитие человеческого капитала диктуется и тем, что человечество входит в эпоху «общества знаний».

Обращает внимание на себя несколько теоретико-методологических положений в определении «общества знаний». Во-первых, признание множественности и плюральности различных форм и уровней знаний; во-вторых, современная жизнь требует таких моделей знаний, которые представляют каждому человеку возможность независимо от условий его существования, но в соответствии с ними, наиболее эффективно адаптироваться к современной реальности; в-третьих, «общество знаний» представляет собой общество «совместных в использовании знаний»; в-четвертых – движение человечества в направлении к «обществу совместных знаний» является условием возможности его выживания и сохранения человечности.

Продуктивной представляется точка зрения О. Гомилко, которая подчеркивает, что «общество знаний» – это не столько усиление роли на расширение сферы влияния знаний, сколько всесторонняя их актуализация. Магистральным направлением этого процесса становится трансформация знаний, направляемая признанием разнообразных форм рациональности. «Общество знаний» выражает широкий спектр культурных, этических, политических, социальных, экономических и институциональных трансформаций в их плюрализме и нелинейном динамизме [1, с. 92].

Человеческий капитал лишь тогда дает результат, если общество, государственные институты вкладывают в его развитие соответствующие инвестиции. Ситуация с экономическими вложениями в развитие человеческого капитала неоднозначна, об этом свидетельствуют следующие статистические данные.

Журнал «Forbes statista» опубликовал отчет ОЭСР (ОЭСР – организация экономического сотрудничества и развития) о расходах в 2016 г. на образование в различных странах [11]. В мире на текущий момент доля государственных расходов на образование растет и в среднем по странам ОЭСР составляет 12,9% от общего объема. Первое место – 21,6% занимает Новая Зеландия, которая активно инвестирует образование. Похожая ситуация в Мексике, где процент расходов составляет 20,5%, а также в Бразилии – 19,2%. В это же

время США тратит 13,6% на образование, а расходы Италии составляют 8,6%. Россия тратит 10,9%, Германия – 11%, Франция – 10,2%, Япония 9,1%.

Ситуация на Украине выглядит следующим образом. Расходы Минобразования в бюджете 2016 г. составляют 25,9 млрд. грн. (против 25,4 млрд. грн. в 2015 г.) По информации СМИ Минобразования изначально подало бюджетный запрос в Минфин, который предусматривал выделение на образование и науку в 2016 году около 124 млрд. гривен. Как отмечает проектный менеджер реформы образования Елена Заплотинская, финансирование отрасли происходит по остаточному принципу и не предусматривает инвестиций в развитие. С таким потенциалом, по ее словам, очень трудно начинать реформы. Как сообщили в Минобразования, в 2016 году ожидается сокращение количества ВУЗов, а также отдельных филиалов и структурных подразделений высших учебных заведений. Но попадут под сокращение только те ВУЗы и филиалы, которые не пройдут аккредитацию и будут лишены лицензии. «Не все ВУЗы через это сито (аккредитацию) смогут пройти, поскольку условия будут достаточно жесткие. Кроме того, намного меньше стало поступающих – продолжается демографическая яма. Урезается финансирование образования в целом. Эти все процессы приведут к тому, что ВУЗы будут укрупняться или объединяться. Либо ВУЗы (это касается частных) будут принимать решение о прекращении своей деятельности», – отметила начальник отдела университетского образования Минобразования Алла Рыбалко в интервью «Сегодня.иа».

Кризисная ситуация в образовании связана с тем, что несмотря на многообразие инновационных, творческих предложений, образование пока еще не претерпевает принципиальных изменений, продолжает функционировать по-старому, адаптируясь к любым полагаемым извне нововведениям. Исследователи сферы образования – философы, социологи, педагоги, психологи констатируют, что развитие современного образования представляет собой серьезную теоретическую проблему как проблему преодоления образовательного кризиса. Одной из таких причин является то, что сама методология классического образования не может выработать способы решения смысловой проблематики современного субъекта образования, так как эта методология строилась в рамках предугаданного смыслового

культурного поля, тотальной легитимности содержания образования [2, с. 3].

Заслуживает внимания позиция Л. А. Карпец, которая считает, что преимуществом современной социокультурной образовательной ситуации является реальная возможность замены универсальной и единственной парадигмы на разнообразные образовательные системы, которые имеют право на сосуществование в образовательном пространстве, что свидетельствует о полипарадигмальности современного образования [5].

Образование – тот социокультурный феномен, в котором мультипарадигмальный сдвиг проявляется наиболее, затрагивая интересы практически всех субъектов жизни общества – политиков, представителей бизнеса и промышленности, культуры, науки, религии и т. д. Нельзя не согласиться с точкой зрения многих исследователей, что обострившиеся социальные экономические и политические конфликты, колоссальные темпы социокультурной динамики, остро ощущаемое отсутствие теоретических представлений и состоятельных прикладных прогнозов о будущем современного мира, заставляют общество обратить пристальное внимание на сферу образования, где происходит становление «будущих взрослых». Сменяющиеся одна другую попытки реформирования системы образования не только являются реальностью современной Украины, но одной из важных, глобальных тенденций общественной динамики во многих развитых странах. Образовательные реформы отражают желание и необходимость найти наиболее оптимальный для современной цивилизации «образ образования» и именно таким способом преодолеть «кризис образования».

Таким образом, анализ взаимосвязи образования и человеческого капитала является актуальной как теоретической, так и практической задачей. Она предстает как одна из составляющих жизнедеятельности личности и общества, носит поливариантный характер. Поскольку человек является звеном, связывающим образование и человеческий капитал, то правомерно считать, что это, прежде всего, антропоонтологическая проблема. Человек реализует свой капитал в сопряжении со своим бытием, где образование выступает как одна из его форм.

3.5. Історичні перипетії філософської освіти на Слобожанщині

Зацікавленість особливостями історичного розвитку регіональної культури є однією з характерних рис сучасного духовного оновлення України. У цьому багатогранному процесі особливе місце займають такі феномени як релігія, філософія та журналістика. Кожний із цих феноменів у житті суспільства виконує свою специфічну роль, має свій статус, що не виключає їх взаємозв'язку, вони ведуть між собою нескінченний до цього часу діалог.

Цей діалог стосується і такої важливої сфери життя суспільства як філософська освіта, що сприяє світоглядній орієнтації кожної людини. Філософська освіта, її генеза та історичні перипетії ще не стали предметом вивчення як істориків філософії та культурологів, так і такого напрямку сучасної філософії як філософія освіти. Її дослідження дозволяє з'ясувати два напрямки освітнього процесу: філософську освіту або викладання філософії як навчальної дисципліни та філософську освіту як професійну освіту.

На Слобожанщині філософська освіта виникає в XVIII столітті, тобто набагато пізніше, ніж в інтелектуально-культурному просторі Західної Європи. У культурі Західної Європи філософська освіта бере свій початок з академії Платона та лікея Аристотеля. У східнослов'янській культурі філософія й філософська культура з'являються в період Київської Русі. У сучасних дослідженнях зазначається, що вже в Києво-Печерському монастирі, який засновано в XI ст., існувала школа вищого типу, де поряд з богослов'ям вивчалась філософія, підґрунтям якої були твори античних авторів.

Філософська освіта в Україні зазнала впливу програм і методів освітніх закладів Західної Європи, де викладання філософії було віднесено до семи вільних наук. Ця модель презентувала себе перш за все в Києво-Могилянській Академії, що в освітньому процесі поєднала як національні, так і західноєвропейські освітні традиції. Вплив раціоналістичної думки Заходу відбувся в філософських курсах викладачів Києво-Могилянської Академії І. Гізеля, Г. Кониського, С. Калиновського, М. Козачинського, Ф. Прокоповича.

Філософська освіта бере свій початок в учбових духовних закладах різного рівня: колегіумах, семінаріях, русько-латинських школах, в духовних Санкт-Петербурзькій, Московській та Київській академіях. Це шкільне викладання ще не було свідомством власного філософського життя, оскільки не було власної філософської стурбованості, ще не було власних філософських питань. Проте, це шкільне вивчення філософії стало тим підґрунтям, завдяки якому в XIX ст. відбувся «філософський льодохід», становлення української класичної філософії. У цей час епітет «філософський» супроводжує різноманітні явища духовного життя цього періоду. Різноманітні смисли розуміння філософії дозволяли розглядати її досить широко, фактично ототожнюючи з «умоглядністю». Філософія розглядалась як «цариця наук» або метазнання, що формує універсальний метод пізнання. Алегоричні зображення малювали філософію жінкою, що сидить на троні з символом світу, з відкритою книгою в руках, а іноді з короною на голові. Лише внаслідок перебудови духовних навчальних закладів починає відчуватися у філософському викладенні більш органічне і відповідальне звернення саме до філософських питань.

Викладання філософії було невід'ємною складовою християнської культури. Київський професор філософії та соборний протоієрей о. І. М. Скворцов зазначав, що вищу філософію слід шукати у філософії Ісуса, тобто в християнській філософії. На Слобожанщині філософська освіта була започаткована в Харківському колегіумі, який засновано в 1726 році. Ця подія пов'язується з ім'ям вихованця Києво-Могилянської академії белгородського єпископа Єпіфанія Тихорського. Дослідники історії Харківського колегіуму Багалій Д. І., Сумцов М. Ф., Бузескул В. П., Белявський М. Г., Посохова Л. Ю. підкреслюють, що Харківський колегіум тривалий час був єдиним освітнім закладом не лише для Слобожанщини, а й для значного регіону України та Росії. Першим викладачем філософії в колегіумі був відомий державний діяч Кирило Флоренський. У Німеччині він навчався протягом 1729–1732 рр., після повернення викладав у колегіумі філософію, а в 1736 році став його префектом [7, с. 57].

Викладачами філософії в колегіумі були М. Ольховський, М. Слитвинський, Л. Кордет, Г. Скворода та інші. Г. Скворода високо цінував Л. Кордета, який викладав не лише філософію, а був префектом

і ректором колегіуму. Своє ставлення до Л. Кордета Г. Сковорода визначив у листі до Іова Базилевича від 18 квітня 1765 р.

Г. Сковорода став одним із медіаторів в інтелектуальному філософському просторі між Заходом і Сходом. Мандруючи країнами Західної Європи, вивчаючи її філософські надбання, він намагався донести їх, викладаючи різні освітні дисципліни в Переяславському та Харківському колегіумах. Як енциклопедично освічена людина, добре знав не лише античну філософію, але й філософію Р. Декарта, Б. Спінози, І. Канта. Його безпосереднім учнем був В. Н. Каразін, який дотримуючись філософського ідеалу вчителя, пропонував єдність образу мислення і способу життя, розробляв і втілював на практиці колосальний філософський проект – створення в Харкові першого в Україні університету за модерним західноєвропейським взірцем [5, с. 295].

У середині XVIII ст. із 26 семінарій Російської імперії тільки в 4-х були курси богослов'я та філософії. У Харківському колегіумі читались обидва курси [7]. У духовних навчальних закладах такого типу відбувалося не лише викладання філософії як освітньої дисципліни. У них бере початок і професійна філософська освіта. М. В. Гоголь у повісті «Вій», подаючи в художньо-філософському вимірі становлення і витоки української філософії, наголошує, що в Київську семінарію біля Братського монастиря йшли з усього міста школярі та бурсаки, йшли граматики, ритори, філософи та богослови. Чому можна вважати, що в семінарії почалась професійна філософська освіта? Звернемось до тексту «Вія»: «Философы и богословы отправлялись на кондиции, то есть брались учить или приготавливать детей людей зажиточных» [2, с. 149–150]. Потрібно звернути увагу ще на один філософський сюжет гоголівської повісті. Головний персонаж повісті – філософ Хома Брут. Чому Брут? Що це за метафора? Який у ній сенс? На нашу думку, Гоголь підкреслює, що українська філософія зазнала впливу візантійської культури. Ні Брут, ні Тіберій не були притаманні українській побутовій культурі як прізвище та ім'я.

Означені тенденції розвитку й становлення філософської освіти притаманні для Слобожанщини. Водночас становлення філософської освіти на Слобожанщині має свої власні особливості. Вони пов'язані, по-перше, з тією обставиною, що на Слобожанщині вперше презентували обидва її напрямки: духовний та світський, хоча релігійний

характер був домінуючим до початку XIX сторіччя. По-друге, з відкриттям Харківського імператорського університету в 1804 році починається світський напрямок філософської освіти. Відбувся своєрідний зсув в освіті, який вплинув на розвиток усєї культури України. Ці дві паралельні лінії розвитку філософської освіти не виключали одна одну, а навпаки – взаємодоповнювали.

Відкриття університету в Харкові дало підставу порівнювати його з Афінами: Харків – це українські Афіни. Таке порівняння вперше було вжито в «Украинском журнале» у 1824 році в №3. Ця теза присутня й у вагомому дослідженні Д. І. Багалія та Д. П. Міллера «История города Харкова за 250 лет его существования» [1, с. 581]. Відкриття університету перевернуло побут провінційного містечка, яким був Харків у попередній доуніверситетський період свого розвитку, і надало йому значення освітнього й культурного центру всієї підросійської України [6, с. 14].

Оскільки на початку XIX століття світська університетська філософська освіта починала перші кроки, як і формування української класичної філософії, то не випадковим було залучення до викладання філософії, як і до інших освітніх дисциплін, видатних закордонних діячів. Для викладання філософії до університету був запрошений І. Б. Шад: саме він стояв у витоків філософської університетської освіти. Свою діяльність він почав в університеті в 1804 р., читав досить широке коло філософських дисциплін. Він маніфестував себе як носій основних теоретичних положень німецької філософії. У Харкові Шад здійснює спробу подолати труднощі системи Фіхте за допомогою ідей Шеллінга і розробляє власну оригінальну систему, виходячи з примату практичної філософії (філософії свободи) стосовно теоретичної філософії (філософії істини). Професор І. Б. Шад став засновником Харківської університетської школи теоретичної та практичної філософії. З різних причин у 1816 році він був звільнений із цієї посади [5].

О. О. Мамалуй, аналізуючи становлення філософії в Харківському університеті зазначає, що усунення Шада в 1816 році означало знищення в самому зародку вільного філософування в університеті. Більш того, воно стало справжньою «родовою травмою» для подальшої долі філософії та філософської освіти в Харківському університеті [5, с. 294]. У 1850 р. за наказом міністра освіти були закриті всі

філософські кафедри в російських університетах, як і в Харківському, де до 1874 р. залишалась вільною посада професора кафедри. Ця подія розірвала давню західноєвропейську філософську університетську традицію. У духовних освітніх закладах такого повороту не відбулося. Така ситуація в становленні філософської освіти на Слобожанщині виникла, як зауважив В. Заньковський, тому що «завжди не церква, а держава була в Росії провідником пригноблюючої цензури» [4, с. 380]. Отже, філософська освіта в Харківському університеті вже на початку, а потім у подальшому являла собою хвилеподібний процес.

Новий етап знищення університетської освіти, як і духовних навчальних закладів, припадає на революційний період 1917 р. Харківський університет був закритий 5 липня 1920 року, як й інші університети України. Таку ж долю мала й Харківська семінарія. Відбулось тотальне знищення філософської освіти в її світській та релігійній моделях.

Відновлення світської моделі філософської освіти на Слобожанщині відбулося в 1933 році за Постановою Раднаркому УРСР від 10 березня 1933 р. «Про організацію на Україні державних університетів». Викладання філософії як освітньої дисципліни в університеті, як і в інших навчальних закладах, відбувалося в контексті монополії філософії діалектичного та історичного матеріалізму в його сталінсько-вульгаризованій інтерпретації, як єдиного істинного підсумку всесвітнього розвитку філософської думки, у проголошенні філософії діамату та істмату теоретичною основою пролетарської ідеології, що по суті було ототожненням філософії з класовою ідеологією [3]. Про трагічний шлях застосування у викладанні філософії лише марксистсько-ленінської філософії, про використання в освітньому процесі методів класової боротьби, пошуку ворогів філософії марксистсько-ленінізму свідчать матеріали на сторінках журналу «Под марксистско-ленинским знаменем» за 1934–1936 рр. У 1939 році філософська освіта зазнала ще одного тяжкого удару. На підставі Постанови ЦК ВКП(б) від 14 листопада 1938 р. «О постановке в связи с выпуском краткого курса истории ВКП(б) партийной пропаганды» й у зв'язку з появою праці І. Сталіна «О диалектическом и историческом материализме» кафедри філософії були ліквідовані. Замість курсу філософії як діамату та істмату було введено у всіх навчальних закладах

курс «Основи марксизму-ленінізму». У 30-ті роки ХХ ст. філософська освіта відчула на собі наслідки розвінчування так званої «ворожої контрабанди троцькістсько-націоналістичного блоку на філософському фронті». Про масштаби такої ситуації свідчить стаття заст. директора Інституту філософії ВУАМЛНУ Шовкопляса М. К. [3, с. 7–11] на сторінках журналу «Под знаменем марксизма» 1936, № 1.

Новітня історія філософської освіти починається в післявоєнний період і потребує свого окремого дослідження. Варто зазначити, що починаючи з 1805 р. на Слобожанщині філософська освіта домінувала як викладання освітньої дисципліни.

Професійна філософська освіта на Слобожанщині почалася з відкриття філософського факультету в Харківському університеті, хоча питання його заснування порушувалось неодноразово [5, с. 293–308].

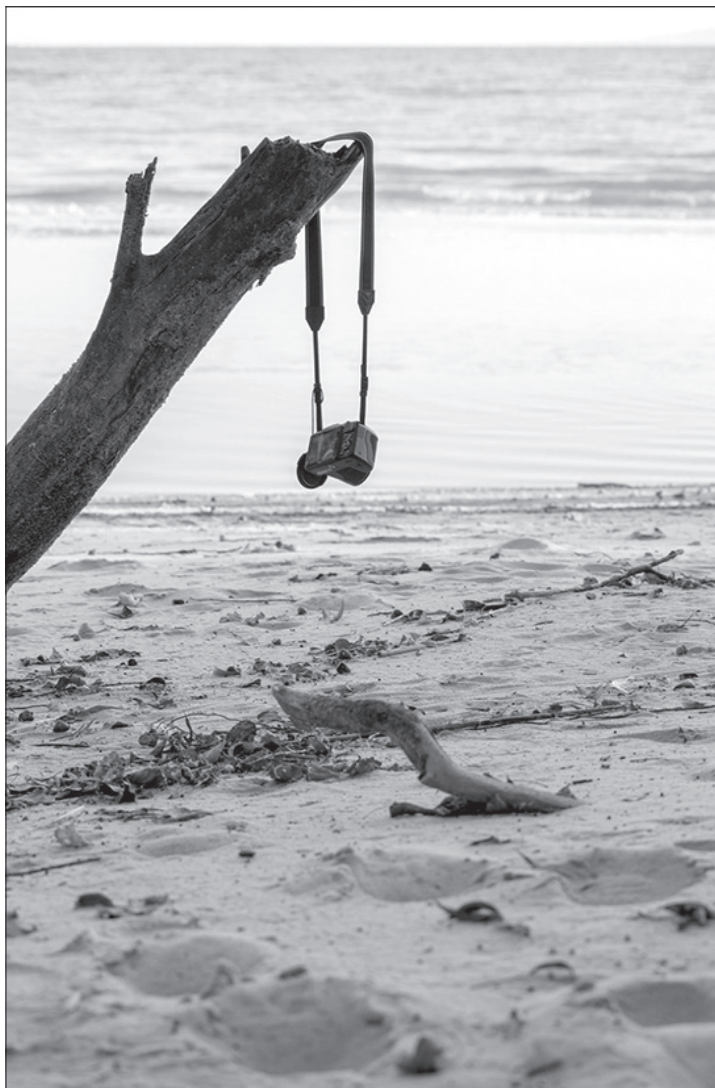
Заснування університету на Слобожанщині започаткувало досить вагомий напрямок філософської освіти – світську журналістику. Зміст перших харківських журналів свідчить про присутність в них філософської тематики. У 1816 році виходить журнал «Харківський Демокрит», у назві якого вбачається тяжіння до античних витоків філософської культури, у 1818 році в журналі «Украинский вестник» № 3 була надрукована стаття професора філософії А. Дудровича «Про тваринний магнетизм». Ця стаття порушила питання до яких набагато пізніше звернувся Фройд. У 1817 році в ньому були надруковані перекладні праці «Лист Жана-Жака Руссо до Вольтера 1756 р., серпня 7, 9». В «Украинском вестнике» у 1817 році вперше надруковано дві статті про Г. С. Сковороду, які були написані понад двадцять років після його смерті. Г. Гесс де Кальве й І. Вернет у своїх публікаціях дали протилежні оцінки творчості видатного філософа. У цьому ж номері надруковані два листи Г. С. Сковороди до купця Єгора Урюпіна. Перші публікації на сторінках слобожанської преси свідчать про початок філософської полеміки щодо місця Г. С. Сковороди у світовій культурі, яка продовжується і в наш час.

Особливо варто визначити появу в культурному полі Слобожанщини богословсько-філософського журналу «Вера и Разум» у 1884 р., який в нових історичних умовах на своїх сторінках здійснив діалог між філософами Заходу та Сходу Європи. Він запропонував принцип діалогу церковної, богословської, філософської практик та традицій, що було принципово новим підходом не лише для України. Журнал

«Вера и Разум» став родоначальником релігійно-філософської журналістики як одного з напрямків духовної освіти. Він стоїть біля витоків журналу «Путь», що в нових умовах продовжив традиції журналу «Вера и Разум», який припинив своє існування в 1917 році, а в 2000 році знову з'явився, хоча на початку XXI ст. проіснував недовго. Організатором журналу «Вера и Разум» у XIX ст. був єпископ Харківський і Охтирський Амвросій, видавався журнал Харківською духовною семінарією. На початку XXI ст. ініціатива відродження журналу належить архієпископу Харківському і Богодухівському Никодиму. Просвітницька філософська діяльність журналу потребує, без сумніву, окремого дослідження.

Отже, історичні перипетії філософської освіти на Слобожанщині потребують сумісних досліджень істориків, філософів, богословів у контексті певних історичних умов, розгляду філософської освіти, по-перше, як значного соціокультурного феномену, по-друге, як вагомий складової розвитку філософії в Україні, її інтелектуального простору.

МИР ГЛАЗАМИ МЕДИА

Мир глазами медиа

Обличья медиа

Мне сверху видно все, ты так и знай...

Медіанавутиння

Мерехтливі медіа

Земля в тенетах медиа

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

Глава 1

МЕДИА: ФИЛОСОФСКАЯ ОПТИКА

1.1. Сучасна культура в медійному просторі

1. Бодрийар Ж. Реквием по масс-медиа / Ж. Бодрийар // Поэтика и политика. – СПб., 1999. – С. 193–226.
2. Жижек С. Киберпространство, или Невыносимая замкнутость бытия / С. Жижек // Искусство кино. – 1998. – № 1. – С. 119–128.
3. Иваненко А. И. Практическая медиафилософия / А. И. Иваненко // Человек познающий, человек созидающий, человек верующий : сб. ст. / ред. кол.: Солонин (пред.) и др. – СПб., 2009. – С. 296–304.
4. Кастельс М. Галактика Интернет : [микроформа] : размышления об Интернете, бизнесе и обществе / Мануэль Кастельс ; [пер. с англ. А. Матвеева ; под ред. В. Харитонова]. – М. : РГБ, 2009. – 328 с.
5. Кастельс М. Информационная эпоха : экономика, общество и культура / Мануэль Кастельс ; пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана ; Гос. ун-т. Высш. шк. экономики. – М. : [Б. и.], 2000. – 606 с. : ил., табл.
6. Куцепал С. В. Ідентичність модерна та постмодерна / С. В. Куцепал // Філософські обрії. – 2007. – № 17. – С. 3–15.
7. Макінтайр Е. Після чесноти : Дослідження з теорії моралі : пер. з англ. / Е. Макінтайр. – К. : Дух і літера, 2002. – 436 с.
8. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека = Understanding Media: The Extensions of Man / Маршалл Маклюэн. – М. : Кучково поле, 2007. – 464 с.
9. Медиареальность. Медиа субъект. Медиа философия / интервью Андрея Кузьмина с Валерием Савчуком. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.intelros.ru/pdf/mediafilosofia_2/31.pdf.
10. Московичи С. Век толп : истор. трактат по психологии масс / Серж Московичи ; [пер. с фр. Т. П. Емельяновой]. – М. : Центр психологии и психотерапии, 1998. – 475, [2] с.
11. Назарчук А. В. Сетевое общество и его философское осмысление / А. В. Назарчук // Вопр. философии. – 2008. – № 7. – С. 61–75.
12. Николаева Е. В. «Трансфигурации» классического искусства в пространстве медиареальности / Е. В. Николаева // Медиа философия V. Способы анализа медиареальности. – СПб., 2010. – С. 195–208.

13. Рыжов Ю. В. Медиарелигиозность : основа будущей религии? / Ю. В. Рыжов // Человек. – 2006. – №4. – С. 119–126.
14. Шайхитдинова С. К. Дуальные и медиальные структуры в культуре / С. К. Шайхитдинова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.intelros.ru/pdf/mediafilosofia_2/5.pdf.

1.2. Медиаповорот: философское многоголосье

1. Бодрийар Ж. Реквием по масс-медиа / Ж. Бодрийар // Поэтика и политика. – СПб., 1999. – С. 193–226.
2. Гиллмор Д. Мы – медиа / Дан Гиллмор; [пер. с англ.] // Критическая масса. – 2006. – №3. – С. 1–14.
3. Кастельс М. Информационная эпоха : экономика, общество, культура / Мануэль Кастельс; [пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана]. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
4. Маклюэн М. Галактика Гутенберга : сотворение человека печатной культуры / Маршал Маклюэн; [пер. с англ. А. Юдина]. – М. : Ника-Центр, 2003. – 432 с.
5. Маклюэн М. Понимание медиа. Внешнее расширение человека / Маршал Маклюэн; [пер. с англ. В. Николаева]. – М. ; Жуковский: КАНОН-Пресс-Ц, Кучково поле, 2003. – 464 с.
6. Рашкофф Д. Медиавирус / Дуглас Рашкофф; [пер. с англ. Д. Борисова]. – М. : Ультра. Культура, 2003. – 363 с.
7. Тоффлер Э. Третья волна / Элвин Тоффлер; [пер. с англ.]. – М. : АСТ, 1999. – 784 с.

1.3. Медиаконфигурация философии

1. Бек У. Что такое глобализация? (ошибки глобализма – ответы на глобализацию) / У. Бек; [пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника]. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
2. Бодрийар Ж. Реквием по масс-медиа / Ж. Бодрийар // Поэтика и политика. – СПб., 1999. – С. 193–226.
3. Власова О. А. Грани на «границах» : прописные проблемы философских журналов / О. А. Власова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/grani-na-grani-propisnye-problemy-filosofskih-zhurnalov>.
4. Иваненко А. И. Практическая медиафилософия / А. И. Иваненко // Человек познающий, человек создающий, человек верующий : сб. ст. / ред. кол.: Солонин (пред.) и др. – СПб., 2009. – С. 296–304.

5. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс ; Дегуманизация искусства ; Бесхребетная Испания : [сборник : пер. с исп.] / Хосе Ортега-и-Гассет. – М. : АСТ, 2008. – 348 с.
6. Порус В. Н. Философия науки : современные интерпретации / В. Н. Порус. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/filosofiya-nauki-sovremennye-interpretatsii>.
7. Пролеев С. Призначення філософського журналу у дзеркалі статистики / С. Пролеев // Філософська думка. – 2010. – № 6. – С. 137–142.
8. Пэнто Л. Философская журналистика / Л. Пэнто // Социо-Логос постмодернизма : альманах рос.-фр. центра социол. исслед. – М., 1996. – С. 30–56.
9. Рашкофф Д. Медиа Вирус! = Media virus! : как поп-культура тайно воздействует на ваше сознание / Дуглас Рашкофф ; [пер. с англ. Д. Борисов]. – М. : Ультра-культура, 2003. – 363 с.
10. Рорти Р. Философия и будущее / Р. Рорти // Вопр. философии. – 1994. – № 6. – С. 29–34.
11. Савчук В. Медиафилософия : формирование дисциплины / В. В. Савчук // Медиафилософия. Основные проблемы и понятия. – СПб., 2008. – С. 7–39.
12. Степанов М. А. Опыт мышления тела : к медиафилософии / М. А. Степанов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/opyt-myshleniya-tela>.
13. Синеокая Ю. В. Опыт сравнения отечественной и западной философии (по страницам философских журналов) / Ю. В. Синеокая // Философские науки. – 2007. – № 18. – С. 114–135.
14. Філософія людського спілкування : філософія, психологія, соціальна комунікація / Щорічний науково-практичний філософський журнал. – 2008–2014. – № 1–7.
15. Шлемкевич М. Орган громадянської думки (Ідеї до філософської публіцистики) / М. Шлемкевич // Проблеми. – Берлін, 1948. – ч. II.

1.4. Філософська журналістика як різновид медійного спілкування

1. Інтерв'ю В. Анашвілі, редактора журналу «Логос», кореспонденту «Російського журналу». 19.05.06. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.russ.ru/publish>.

2. Луман Н. Реальность масс-медиа / Н. Луман ; [пер. с нем. А. Ю. Антоновского]. – М. : Праксим, 2005. – 256 с.
3. Пролеев С. Призначення філософського журналу у дзеркалі статистики / С. Пролеев // Філософська думка. – 2010. – №6. – С. 137–142.
4. Пэнто Л. Философская журналистика / Л. Пэнто ; [пер. с фр. Е. Д. Вознесенской] // Социологос. – М. : Институт экспериментальной социологии, 1997. – С. 30–56.
5. Рорти Р. Философия и будущее / Р. Рорти ; [пер. с англ. Т. Н. Благовой] // Вопр. философии. – 1994. – №6. – С. 29–34.
6. Синеокая Ю. В. Опыт сравнения отечественной и западной философии (по страницам философских журналов) / Ю. В. Синеокая // Философские науки. – 2007. – №12. – С. 114–135.
7. Ulrich's periodicals director [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://download.pstgu.ru/DATACENTER/DIR_FILES/DIR_ZIP/4_2_kirillova_Ulrichs_nauka_i_obrazovaniye2013_6.pdf.

Глава 2

ФИЛОСОФИЯ В МЕДИЙНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

2.1. Творчество как матрица взаимодействия философии и медиа

1. Дениско Л. М. Авторство та співавторство в філософській журналістиці / Л. М. Дениско, Е. О Литвиненко // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії» – 2003. – №591.
2. Мудрость тысячелетий [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://booksonline.com.ua/view.php?book=40009&page=>
3. Савчук В. В. Медиафилософия : формирование дисциплины // Материалы Первой Международной научной конференции [«Медиа как предмет философии»], (Санкт-Петербург, 16–17 ноября 2007 г.). – СПб., 2007.
4. Успенский П. Д. Психология возможной эволюции человека / П. Д. Успенский // Заблуждающийся разум? Многообразие вненаучного знания. – М., 1990.
5. Философские журналы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dictionary.sensagent.com/Философские_журналы/ru-ru/
6. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 372 с.

2.2. Інформаційна культура як відкрита динамічна нелінійна система

1. Астафьева О. Н. Синергетический подход к исследованию социокультурных процессов : возможности и пределы / О. Н. Астафьева. – М. : Изд-во МГИДА, 2002. – 295 с.
2. Богатырева Т. Г. Культура и управление : синергетический аспект взаимодействия / Т. Г. Богатырева // Синергетика и социальное управление. – М. : РАГС, 1998. – С. 225–233.
3. Бороноев А. О. О понятиях «общество» и «социальное» / А. О. Бороноев, П. И. Смирнов // Социс. – М. : 2003. – № 3. – С. 5–22.
4. Веденеев В. О. Комунікативно-інформаційний метод соціокультурного регулювання громадянських процесів в культурно-інформаційній суспільній системі / В. О. Веденеев // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ПП «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 85 (6). – С. 325–330.
5. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс. – М. : Эдиторал УРСС, 1999. – 704 с.
6. Гречана С. І. Економічний та соціальний розвиток сучасного міста : монографія / С. І. Гречана. – Луганськ : Ноулідж, 2011. – 193 с.
7. Дзьобань О. П. До проблеми критеріїв соціального розвитку з позицій соціальної синергетики / О. П. Дзьобань // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2011. – Випуск 54 (11). – С. 218–222.
8. Дзьобань О. П. Традиції й новації як детермінанти розвитку культури / О. П. Дзьобань, С. О. Руденко // Філософія і сучасність : Науково-теоретичний і практичний журнал / За ред. професора С. М. Пазиніча. – Х. : ХДАДМ, 2010. – Випуск №4. – С. 123–135.
9. Дяченко Т. О. Організаційна культура : теорія і практика : монографія / Т. О. Дяченко. – К. : Логос, 2012. – 323 с.
10. Ильяева И. Л. Общение, понимание и идеи как предмет синергетики / И. Л. Ильяева. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sv.intbel.ru/№26/pg04-01/>
11. Краснухина Е. К. Социальная катастрофа и кризис коммуникации / Е. К. Краснухина. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://socialphilosophy.pu.ru/katas30.htm>.
12. Копилов В. О. Знання – експлікація сутності в пошуках соціальної ресурсності / В. О. Копилов // Гуманітарний часопис : збірник наукових праць. – Х. : НАУ ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 2010. – № 1. – С. 21–36.

13. Копилов В. О. Знання і Влада в епоху постмодерну : дискурс легітимації Жана-Франсуа Ліотара / В. О. Копилов // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова : збірник наукових праць. – Серія № 7. «Релігієзнавство. Культурологія. Філософія». – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – № 17 (30). – С. 120–129.
14. Копылов В. А. Убеждение как метод эпистемократии / В. А. Копылов // Гуманітарний часопис : збірник наукових праць. – Х. : НАУ ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 2010. – № 2. – С. 42–58.
15. Купряшина Е. В. Возможности анализа социокультурных процессов современности / Е. В. Купряшина. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://socio.thewalls.ru/ccsrc/docs/sb2kupryashina.htm>.
16. Маркузе Г. Одномерный человек / Герберт Маркузе ; [пер. с англ. А. А. Юдина]. – М. : АСТ, 2009. – 331 с.
17. Павленко Ю. О. Антропологічні виміри ідеології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / Ю. О. Павленко. – К., 2010. – 19 с.
18. Подолянко Л. А. Культура як система цінностей особистості / Л. А. Подолянко // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ПП «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 85 (6). – С. 257–261.
19. Прудникова О. В. Філософський дискурс інформаційної культури / О. В. Прудникова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» : Серія : філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2014. – № 2 (21). – С. 33–41.
20. Прудникова О. В. Глобальні соціокультурні процеси й інформаційна культура / О. В. Прудникова // Освіта і наука в Україні. Матеріали всеукраїнської конференції 21–22 червня 2013 р., м. Дніпропетровськ. Частина 2 / наук. ред. О. Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ : Роял Принт, 2013. – С. 209–211.
21. Прудникова О. В. Культура як інформаційно-комунікаційна система: системно-синергетичний вимір / О. В. Прудникова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2013. – № 3 (17). – С. 54–64.
22. Старовойт О. Поняття інноваційної культури в сучасному філософському і культурологічному дискурсі / О. Старовойт // Гілея : науковий вісник.

- Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2014. – Випуск 83 (№4). – С. 305–308.
23. Степин В. С. Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая рациональность / В. С. Степин // Вопросы философии. – 2003. – № 8. – С. 5–17.
 24. Суспільні відносини та розвиток: теорія, історія, практика : монографія / А. М. Михненко (кер. авт. кол.), О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, О. В. Соєнїн. – К. : НАДУ, 2009. – 396 с.
 25. Тарасюк Л. С. Проблема сучасної етики спілкування в контексті мета-антропології / Л. С. Тарасюк // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ПП «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 85 (6). – С. 183–186.
 26. Тощева Е. Е. Философские исследования гетерогенности бытия / Е. Е. Тощева. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vvTvww.igpk.ru/rc/printasp>.
 27. Чернавский Д. С. Синергетика и информация : динамическая теория информации / Д. С. Чернавский. – М. : Наука, 2001. – 244 с.
 28. Шендрик А. И. Основы теоретической культурологии / А. И. Шендрик / В 2-х кн. – М. : Институт молодежи, 1999. – Кн. 1. – 228 с.
 29. Щедровицкий П. Г. Культура и мышление / П. Г. Щедровицкий – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.shkp.ru/lib/publications/55/print>.

2.3. Комунікація в інформаційно-культурному континуумі

1. Аксьонова В. І. Міжкультурна комунікація як фактор формування глобального інформаційно-комунікативного простору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спеціальність 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В. І. Аксьонова. – К., 2012. – 20 с.
2. Білан Н. І. Соціальні комунікації в інформаційному суспільстві: теорія, еволюція, моделі та прикладні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук із соц. комунікацій : 27.00.01 «Теорія та історія соціальних комунікацій» / Н. І. Білан. – Київ, 2016. – 36 с.
3. Дзьобань О. П. Філософія інформаційних комунікацій : Монографія / О. П. Дзьобань. – Харків: Майдан, 2012. – 224 с.
4. Дзьобань О. П. Віртуальні комунікації : роль і місце у сучасному світі / О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко // Правова інформатика. – № 2 (46). – 2015. – С. 9–16.

5. Дзьобань О. П. Віртуальні комунікації : до проблеми філософського осмислення сутності / О. П. Дзьобань, Є. М. Мануйлов // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / Редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2015. – № 3 (26). – С. 7–19.
6. Дзьобань О. П. Комунікаційна природа інформаційного простору / О. П. Дзьобань, Ю. В. Мелякова // Інформація і право. – К., 2012. – № 2 (5). – С. 81–88.
7. Каган М. С. Мир общения / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – 319 с.
8. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США / Фриц Махлуп ; [пер. с англ. И. И. Дьюмулена и др., вступ. статья Г. В. Полуниной ; ред Е. И. Розенталь]. – М. : Прогресс, 1966. – 462 с.
9. М'язова І. Ю. Міжкультурна комунікація : зміст, сутність та особливості прояву (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття науков. ступеня канд. філос. наук : спеціальність 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / І. Ю. М'язова. – К., 2008. – 18 с.
10. Осадча Л. В. Соціальна комунікація як об'єкт філософського аналізу : автореф. дис. на здобуття науков. ступеня канд. філос. наук : спеціальність 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Л. В. Осадча – К., 2010. – 18 с.
11. Парсонс Т. Понятие общества : компоненты и их взаимоотношение / Т. Парсонс // Американская социологическая мысль. – М., 1996. – 557 с.
12. Саввіна Л. І. Комунікація як чинник розвитку суспільства : автореф. дис. на здобуття науков. ступеня канд. філос. наук : спеціальність 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Л. І. Саввіна. – Одеса, 2004. – 14 с.
13. Сотникова О. О. Гра та комунікація в соціальній віртуальній реальності : автореф. дис. на здобуття науков. ступеня канд. філос. наук : спеціальність 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / О. О. Сотникова. – Х., 2005. – 17 с.
14. Черри К. Человек и информация / К. Черри. – М. : Связь, 1972. – 368 с.
15. Шеннон К. Статистическая теория передачи сигналов // Теория передачи электрических сигналов при наличии помех / К. Шеннон. – М., 1953. – С. 22–28.
16. Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике / К. Шеннон. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1963. – 830 с.

17. Lasswell H. D. «The structure and function of communication in society» in Bryson. The Communication of Ideas / H. D. Lasswell. – N. Y. : Harper and Brothers, 1948. – 343 p.
18. Watson J. Media Communication. An Introduction to Theory and Process / J. Watson. – London : Macmillan Press, 1999. – 400 p.

2.4. Людина у просторі сучасних комунікацій

1. Бакиров В. С. Коммуникативная природа пространственно-временных характеристик социума / В. С. Бакиров // Філософія спілкування : філософія, психологія, соціальна комунікація. – 2009. – № 2.
2. Бард, А. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма : пер. с швед. / А. Бард, Я. Зодерквист. – СПб. : Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. – 252 с.
3. Дианова В. М. Искусство как моделирование картин мира / В. М. Дианова // Методология гуманитар. знания в перспективе XXI века. – Вып. 12. – СПб. : С.-Петербург. филос. о-во. – 2001. – С. 290–294.
4. Ильганаева В. А. Влияние информатизации на культурогенез современного общества / В. А. Ильганаева // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 1. – С. 58–62.
5. Ильганаева В. О. Институціалізація соціально-комунікаційної сфери суспільства / В. О. Ильганаева // Social-Science : укр. наук. журн. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.social-science.com.ua/article/33>.
6. Ильганаева В. О. Структуризація інформаційно-когнітивного поля інформаційної політики як технологія підготовки прийняття управлінських рішень / В. О. Ильганаева // Вісник Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. – Х., 2000. – Вип. 2. – С. 77–82.
7. Маклюэн М. Понимание медиа : внешние расширения человека / М. Маклюэн. – М. : Гиперборея : Кучково поле, 2007. – 464 с.
8. Мирошниченко А. Человек в мире Интернета : взаимопонимание, конфликт или сосуществование? / А. Мирошниченко – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.relga.ru/ Environ/WebObjects/tguwww.woa/wa/Main?textid=3585&level1 =main&level2=articles>.
9. Потятиник Б. Медіа : ключі до розуміння: Медіакритика / Б. Потятиник. – Львів, ПАІС, 2004. – 312 с.
10. Різун В. В. Теорія масової комунікації : підручник / В. В. Різун. – К. : Просвіта, 2008. – 260 с.
11. Розанова М. С. Проблема межкультурной коммуникации в контексте философско-художественного освоения современной реальности /

- М. С. Розанова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://anthropology.ru/texts/rozanova/russia_04.html.
12. Семенов В. Е. Искусство как межличностная коммуникация / В. Е. Семенов. – СПб. : Изд-во С-Петербур. ун-та, 1995. – 200 с.
 13. Семенюк Э. П. Социокультурная интеграция человечества и информатики / Э. П. Семенюк // НТИ. Сер. 1. – 2009. – № 1. – С. 1–12.
 14. Чудова Н. В. Психологические особенности коммуникативного пространства Интернета / Н. В. Чудова, М. А. Евлампиева, Н. А. Рахимова // Междунар. науч.-практ. конф. «Журналистика в 2000 году. Реалии и прогнозы развития» (Москва, МГУ, 2001) / сост. Е. Е. Пронина. – М. : РИП-холдинг, 2002. – С. 117–130.
 15. Шемаева Г. В. Электронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій : монографія / Г. В. Шемаева ; Харків. держ. акад. культури. – Х. : ХДАК, 2008. – 289 с.
 16. Wharton T. Pragmatics and Non-Verbal Communication / T. Wharton. – Cambridge University Press, 2009. – 219 p.

2.5. Диспозитивы медиа: философско-антропологическое исследование

1. Агамбен Д. Что такое диспозитив? / Джорджо Агамбен ; [пер. с итал. А. Соколовски] // Агамбен Д. Что современно? – К. : Дух і Літера, 2012. – С. 13–44.
2. Бадью А. Делез. Шум бытия / Ален Бадью ; [пер. с фр. Д. Скопина] – М. : Прагматика культуры, Логос-Альтера, 2004. – 184 с.
3. Дебрэ Р. Введение в медиологию / Режи Дебрэ ; [пер. с фр. Б. Скуратов]. – М. : Практис, 2010. – 368 с.
4. Делез Ж. Ницше и философия / Жиль Делез ; [пер. с фр. О. Хома]. – М. : Ад маргинем, 2003. – 382 с.
5. Луман Н. Медиа коммуникации / Никлас Луман ; [пер. с нем. А. Глухов, О. Никифоров] – М. : Логос, 2005. – 280 с.
6. Новый французско-русский словарь. Составители: Гак В., Ганшина К. – М. : Русский язык, 1998–1174 с.
7. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Юрген Хабермас ; [пер. с нем. Д. Скляднев]. – СПб. : Наука, 2001. – 377 с.
8. Baudry J.-L. Effets idéologiques produits par l'appareil de base / Jean-Louis Baudry // Cinématique. –1970. – № 7–8. – P. 1–8.

9. Foucault M. Dits et écrits, 1954–1988. Tome III / Michel Foucault. – Paris : Gallimard, 1994. – 834 p.

2.6. Медийность телесности: человек в мире реальном и в мире виртуальном

1. Больц Н. Алфавит медиа / Н. Больц ; [пер. с нем. Л. Ионин, А. Черных]. – М. : Европа, 2011. – 136 с.
2. Вайбель П. Восприятие в технологическую эпоху // Вайбель П. 10++ программных текстов для возможных миров / П. Вайбель. – М. : Логос, 2011. – 304 с.
3. Гебауэр Г. Тело, созданное аппаратами, и аппарат, создающий тело / Г. Гебауэр // Логос. – 2013. – №5 (95). – С. 97–107.
4. Контрера М. С. Медиафера и кризис чувственности / М. С. Контрера // Антология медиафилософии / Сост. В. В. Савчук. – СПб. : Издательство Русской христианской гуманитарной академии, 2013. – С. 292–299.
5. Маклюэн М. Понимание Медиа : Внешние расширения человека / М. Маклюэн ; [пер. с англ. В. Николаева; закл. ст. М. Вавилова]. – М. ; Жуковский : «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2003. – 464 с.
6. Мерло-Понти М. Око и дух / М. Мерло-Понти ; [пер. с фр., предисл. и коммент. А. В. Густыря]. – М. : Искусство, 1992. – 65 с.
7. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / М. Мерло-Понти ; [пер. с фр. под ред. И. С. Вдовиной, С. Л. Фокина]. – СПб.: Наука, Ювента, Gallimard, 1999. – 605 с.
8. Киттлер Ф. Оптические медиа : Берлинские лекции 1999 г. / Ф. Киттлер ; [пер. с нем. О. Никифорова и Б. Скуратова]. – М. : Логос; Гнозис, 2009. – 272 с.
9. Очертяный К. А. Тело как медиа : опыт реконструкции : дисс. на соискание ученой степени кандидата филос. наук : 09.00.01 «Онтология и теория познания» / К. А. Очертяный. – СПб, 2015. – 198 с.
10. Савчук В. В. Медиафилософия. Приступ реальности / В. В. Савчук. – СПб. : Издательство Русской Христианской гуманитарной академии, 2013. – 350 с.
11. Уайнбергер Э. Люди камеры // Уайнбергер Э. Бумажные тигры. – СПб. : Издательство Ивана Лимбаха, 2007. – 272 с.
12. Хабермас Ю. Техника и наука как идеология / Ю. Хабермас. – М. : Практика, 2007. – 208 с.
13. Badiou A. Dance as a Metaphor of Thought // Badiou A. Handbook of Inaesthetics. – Stanford : Stanford University Press, 2005. – P. 57–72.

14. Manovich L. The Language of New Media / L. Manovich. – Cambridge, Massachusetts : The MIT Press, 2002. – P. 27–48.
15. Turkle S. Alone together. Why we expect more from technology and less from each other? / S. Turkle. – New York: Basic Books, 2011. – 384 p.
16. Van Kranenburg R. Internet of Things. A critique of ambient technology and the all-seeing network of RFID // Network Notebooks, vol. 02. – Amsterdam : Institute of Network Cultures, 2007. – P. 5–58.

2.7. Інтерпретація землі в умовах медійної сучасності

1. Українська Біблія. Старий Заповіт ; [пер. І. Хоменка]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrbible.at.ua/GEN/gen2.htm>.
2. Бауман З. Глобалізація. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/4985/4987>.
3. Делез Ж., Гваттари Ф. Капіталізм и шизофренія : Анти-Эдип. = Capitalisme et schizophrénie : L'ANTI-ŒDIPE / Жиль Делез, Феликс Гваттари ; [пер. с франц. и послесл. Д. Кралечкина; науч. ред. В. Кузнецов]. – Екатеринбург : У-Фактория, 2007. – 672 с. (Philosophy).
4. Емелин В. А. Трансформация натуральной географии: технологические и когнитивные карты / В. А. Емелин, А. Ш. Тхостов // Вопр. философии. – 2014. – № 2. – С. 42–53.
5. Информационная эпоха : вызовы человеку / [под ред. И. Ю. Алексеевой и А. Ю. Сидорова]. – М. : РОССПЭН, 2010. – 335 с.
6. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації : пер. з нім. / Г. Йонас. – К. : Лібра, 2001. – 400 с.
7. Кизима В. В. Ландшафтная сущность Бога или «божественная» природа ландшафта / В. В. Кизима // Totallogy-XXI (десятий випуск). Постнекласичні дослідження. – Київ : ЦГО НАН України, 2003. – С. 8–53.
8. Колесникова Д. А. Визуальная экология как дисциплина / Д. А. Колесникова, В. В. Савчук. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1272.
9. Майер-Абіх Клаус Міхаель. Повстання на захист природи. Від доквілля до спільносвіту = Klaus Michael Meyer-Abich. Aufstand für die Natur. Von der Umgebung zu Mitwelt / Клаус Міхаель Майер-Абіх ; [пер. з нім., післям., прим. А. Єрмоленка]. – К. : Лібра, 2004. – 196 с.
10. Пазинич С. Н. Отчий край – субоснова розвитку національної філософії // Новий колегіум. – 2005. – № 3 (31). – С. 68–73.

11. Петренко В. Д. Воспроизводить и трансвертировать. Философская антропология медиа : монография / В. Д. Петренко. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2016. – 372 с.
12. Подорога В. Метафизика ландшафта / В. Подорога. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://elib.org.ua/philosophy/ua_show_archives.php?archive=0213&id=1108751860&start_from=&subaction=showfull&ucat=1.
13. Трансгуманітарність як чинник розвитку сучасної науки і освіти : «методологічний семінар» // Філософія освіти. – 2011. – № 1–2. – С. 97–141.
14. Тютюнник Ю. Г. Ландшафт : етимологія, герменевтика, екзегетика / Ю. Г. Тютюнник // Totallogy-XXI (десятий випуск). Постнекласичні дослідження. – Київ : ЦГО НАН України, 2003. – С. 54–71.
15. Уэльбек М. Мир как супермаркет / М. Уэльбек. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/59211/Uel'bek_-_Mir_kak_supermarket.html.

2.8. Гіпертекст у просторі культури

1. Головачева И. В. Зачем писателю теория (инструменты самопознания О. Хаксли) / И. В. Головачева // Вестн. С.-Петербург. ун-та. – 2007. – № 4. – С. 15–26.
2. Делез Ж. Общество контроля / Жиль Делез. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.irms.ru/delez.html>.
3. Доусон К. Г. Религия и культура / К. Г. Доусон ; пер. с англ. К. Я. Кожурин. – СПб. : Алетей, 2000. – 281 с. – (Миф, религия, культура).
4. Йонас Г. Принцип відповідальності : У пошуках етики для технологічної цивілізації = Das prinzip : Versuch einer Ethik fur die technologische Zivilisation / Ганс Йонас ; [пер. з німец. А. Єрмоленко, В. Єрмоленко]. – К. : Лібра, 2001. – 400 с.
5. Кастельс М. Галактика Интернет : [микроформа] : размышления об Интернете, бизнесе и обществе / Мануэль Кастельс ; [пер. с англ. А. Матвеева ; под ред. В. Харитоновна]. – М. : РГБ, 2009. – 328 с.
6. Козловски П. Культура постмодерна : [пер. с нем.] / Петер Козловски. – М. : Республика, 1997. – 238, [1] с. – (Философия на пороге нового тысячелетия).
7. Купер И. Р. Гипертекст как способ коммуникации / И. Купер. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://wwwnir.ru/socio/scipubl/si/sil-2-00kuper>.

8. Кутырев В. А. Могущественный раб техноса / В. А. Кутырев // Человек. – 2006. – №4. – С. 47–62.
9. Лютий Т. Нігілізм : Анатомія Ніщо / Тарас Лютий. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 296 с.
10. Маклюэн М. Галактика Гутенберга. Становление человека печатающего = The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man / Маршалл Маклюэн. – М. : Акад. проект, 2005. – 496 с.
11. Нариньяни А. С. Между эволюцией и сверхвысокими технологиями / А. Нариньяни // Вопр. философии. – 2008. – №4. – С. 3–17.
12. Руднев В. П. Словарь культуры XX века / В. Руднев. – М. : Аграф, 1997. – 384 с.
13. Соболев О. Становлення медіально-мережевої парадигми / Ольга Соболев // Філософ. думка. – 2008. – №5. – С. 3–15.
14. Субботин М. М. Гипертекст. Новая форма письменной коммуникации / М. Субботин // ВИНИТИ. – 1994. – Сер. Информатика. – Т. 18. – М., 1994. – С. 22–27.
15. Тарасенко В. В. Антропология Интернет: самоорганизация «человека кликающего» / В. В. Тарасенко // Обществ. науки и современность. – 2000. – №5. – С. 111–120.
16. Фуко М. Слова и вещи : Археология гуманитарных наук = Les mots et les choses : UNE ARCHEOLOGIE DES SCIENCES HUMAINES / Мишель Фуко ; пер. с франц. В. П. Визгина. – СПб. : А – cad , 1994.
17. Чешко В. Ф. Этика и эпистемология управляемой эволюции. Дивергенция процесса научного познания в эпоху постмодерна / В. Ф. Чешко // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Теорія культури і філософія науки. – Х., 2006. – №714. – С. 235–242. – (Темат. вип. «Шляхи релігії в XX – XXI ст»).
18. Эко У. От Интернета к Гутенбергу: текст и гипертекст / У. Эко. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pseudology.org/webmaster/UmbertoEco.htm>.
19. Ямпольский М. Экран как антропологический протез / М. Ямпольский. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://royallib.com/read/yampolskiy_mihail/ekran_kak_antropologicheskij_protezh.html#0.
20. Lash S. Critique of Information / S. Lash. – London : Thousand Oaks (Ca.) : Sage Publications, 2002. – XII, 234 p.

2.9. Поэзия как философия

1. Кузин Ю. Д. Использование художественно-поэтических произведений в преподавании философии как фактор повышения качества образования / Ю. Д. Кузин // Вестник ИГЭУ. – Вып. 2. – Иваново, 2005. – С. 1–5.
2. Яковлева Л. Е. Язык поэзии в преподавании философии / Л. Е. Яковлева // Гуманитарные науки. – 2012. – № 1 (5). – С. 58–65.
3. Шелли П. Сочинения. В 3-х т. / П. Шелли. – СПб., 1903. – Т. 3.

2.10. Поліпарадигмальний дискурс гендерної проблематики антиутопій Р. Бредбері, Дж. Барнса, М. Етвуд

1. Апресян Р. Г. Принцип наслаждения и интимные отношения / Р. Г. Апресян // Человек. – 2005. – № 5. – С. 56–66.
2. Бовуар Симона де. Друга стаття : у 2 т. : пер. з фр. / Симона де Бовуар ; [під ред. Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко]. – К. : Основи, 1995. – Т. 2. – 392 с.
3. Бодрійяр Ж. Символічний обмін і смерть : пер. з фр. / Жан Бодрійяр ; [вступ. ст. Л. Кононович ; післямова О. Білого]. – Львів : Кальварія, 2004. – 373 с.
4. Бредбері Рей. Марсіанські хроніки. Повісті, оповідання / Рей Бредбері ; [пер. з англ. Є. Д. Крижевича ; передмова М. Ф. Слабошпицького]. – К. : Веселка, 1985. – С. 195–325.
5. Воронцова М. Ю. Своєрідність романістики Маргарет Етвуд : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн» / М. Ю. Воронцова. – Дніпропетровськ, 2005. – 21 с.
6. Джумайло О. За границями гри : англійський постмодерністський роман. 1980–2000 / О. Джумайло // Вопросы литературы. – 2007. – № 5. – С. 7–45.
7. Радченко Д. Художественная дидактика Джулиана Барнса / Д. Радченко // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2008. – № 69. – С. 256–260.
8. Солдатов В. Е. Социокультурное пространство в антиутопиях : основные черты моделируемого социума / В. Е. Солдатов, И. Д. Тузовский // Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусства. – 2010. – № 3. – С. 40–49.
9. Стребкова Ю. В. Концептуалізація чоловічого та жіночого як соціально значимого у європейській філософській традиції / Ю. В. Стребкова // Вісн. нац. тех. ун-ту. Сер. : Філософія : зб. наук. праць. – К. : ІВЦ «Політехніка», 2006. – С. 168–176.

10. Тимейчук І. Дискурс іншого в романі-дистопії М. Етвуд «Історія Служниці» / І. Тимейчук // Вісник Львівського університету. Сер. : Іноземні мови. – 2013. Вип. 21. – С. 265–271.
11. Atwood M. The Handmaid's Tale / Margaret Atwood. – New York : Everyman's Library, 2006. – 350 p.
12. Barnes J. England, England / J. Barnes. – London : Jonathan Cape, 1998. – 275 p.

ГЛАВА 3 МЕДИАОБРАЗОВАНИЕ: ЗА И ПРОТИВ

3.1. Медіа як чинник трансформації освітньої реальності

1. Бауман З. Текущая современность / З. Бауман ; [пер. с англ. под. ред. Ю. В. Асочанова]. – Санкт-Петербург : Питер, 2008. – 240 с.
2. Дениско Л. Н. Медиаповорот : философское многоголосо / Л. Н. Дениско, Е. Ю. Мошинская // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії». – 2011. – №984. – С. 125–129.
3. Мансурова В. Д. «Медийный» человек как проекция цифровой онтологии / В. Д. Мансурова // Известия Алтайского гос-го университета. – 2010. – №2–2. – С. 116–120.
4. Погрешаева Т. А. Свободное время человека в условиях трансформации российского общества / Т. А. Погрешаева. – Саратов : Изд-во Саратовского государственного университета, 2000. – 98 с.
5. Самарцев О. Р. Телевидение, личность, образование (очерки теории образовательного телевидения / О. Р. Самарцев. – Ульяновск : Ульяновский дом печати, 1998. – 224 с.
6. Стрельцова Е. Н. Учебное телевидение: в поисках признания / Е. Н. Стрельцова // Журналистика и культура. Материалы научно-практической конференции «Журналистика и культура» ; [под ред. С. Г. Корконесенко]. – СПб., 1993. – С. 8–9.
7. Чміль Г. П. Екранна культура : плюральність проявів / Г. П. Чміль. – Х. : Крук, 2003. – 336 с.
8. Федоров А. В. Права ребенка и проблема насилия на российском экране / А. В. Федоров. – Таганрог : Изд-во Кучма, 2004. – 418 с.
9. Чэбстер Ф. Теории информационного общества / Ф. Чэбстер. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 400 с.

10. Шаповаленко С. Об активизации познавательной деятельности учащихся с помощью аудиовизуальных средств / С. Шаповаленко, Л. Прессман // САПН СССР : НИИ школьного оборудования и технических средств обучения. – Москва : Эгер, 1970. – 23 с.
11. Шариков А. В. Проблемы медиаобразования в современной западной педагогике / А. В. Шариков // Телевидение и школа : опыт социокультурного и психолого-педагогического анализа : Сб. науч. тр. ; [отв. ред. В. С. Собкин]. – М. : Изд-во АУТН СССР, 1989. – С. 104–124.
12. Щедровицкий Г. П. Программирование научных исследований и разработок / Из архива Г. П. Щедровицкого. – М., 1999. – Т. 1. – 286 с.
13. Электронная культура и электронное творчество ; [авт. вступ. ст., сост. и науч. ред. К. Э. Разлогов]. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://sn-philcultpolsoc.crimea.edu/arhiv/2013/uch_24_3filosof/uch_24_3filosof.pdf . – Название с экрана.
14. Ямпольский М. Экран как антропологический протез / М. Ямпольский // Новое литературное обозрение. – [Электронный ресурс]. – 2012. – №2. – Режим доступа : <http://www.nlobooks.ru/node/1996>.
15. Emeri M. The Press and Amerika : An interpretive Historiam of the mass-media / M. Emeri, E. Emeri). – N. Y., 1992. – 618 p.
16. Pavlik J. New media technology / Pavlik J. Culturals and commercial perspectives. – Boston, 1996. P. 9–12

3.2. Медиаобразование и национальная безопасность

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році» / редколегія: В. П. Горбулін, О. С. Власюк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.№iss.gov.ua/public/File/2015_book/POSLA№№YA-2015_giper_№ew.pdf.
2. Астаф'єв А. О. Питання розвитку цифрової культури українського соціуму (Аналітична записка) / А. О. Астаф'єв. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1631>.
3. Бондаренко Е. Социальные сети как инструмент развития: виды и возможности / Е. Бондаренко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.trainings.ru/library/articles/?id=1006>.
4. Золотухин С. А. Роль социальных сетей в информатизации образования / С. А. Золотухин // Педагогика и психология. – Выпуск : № 5–6 (35–36) 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.journal-discussion.ru/publication.php?id=120>.

5. Изучение иностранных языков в социальных сетях : 7 сервисов для общения с носителями [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://theoryandpractice.ru/posts/5987-izuchenie-inostrannykh-yazykov-v-sotsialnykh-setyakh-7-servisov-dlya-obshcheniya-s-nositelyami>.
6. Назустріч новій Рамковій програмі європейського науково-технічного співробітництва «Горизонт-2020» / Л. І. Чернишев, І. І. Білан, М. Я. Гороховатська, О. В. Кот // Вісник НАН України. – 2012. – № 11. – С. 47–50.
7. Примеры использования социальных сетей в обучении [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ideafor.info/?p=694>.
8. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки [Закон України] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – № 12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/537-16>.
9. Федеров А. Примеры использования социальных сетей в обучении / А. Федеров. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ideafor.info/?p=694>.
10. Царенко С. Социальные сети – инструмент неформального обучения персонала / С. Царенко. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hr-portal.ru/article/socialnye-seti-instrument-neformalnogo-obucheniya-personala>.

3.3. Освіта як турбота людини про себе

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556 – VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=3442>.
2. Андрущенко В. Г. Філософія освіти в «заможжі завтрашнього дня» / В. Г. Андрущенко // Філософія освіти. – 2008. – № 1–2. – С. 7–14.
3. Антипин Н. А. Мировоззренческие и методологические проблемы разработки философии образования для XXI века / Н. А. Антипин // Инновации и образование : Сборник материалов конференции. Серия «Symposium», выпуск 29. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С. 15–27.
4. Ваганов А. Г. Вечная память (Смерть как способ существования оцифрованной информации) / А. Ваганов // Мир психологии. – 2001. – № 1. – С. 89–94.
5. Майер Б. О. Об онтологии качества образования в обществе знания / Б. О. Майер, Н. В. Наливайко // Філософія освіти. – 2008. – № 3. – С. 4–18.

6. Плеснер Г. Ступени органического и человек. / Г. Плеснер. – М., 2004.
7. Пролеєв С. В. Призначення філософського журналу у дзеркалі статистик / С. В. Пролеєв // Філософська думка. – 2010. – № 6. – С. 137–142.
8. Табачковський В. Проблеми педагогіки у світлі сучасної філософської антропології / В. Табачковський // Філософія освіти. – 2005. – № 1. – С. 135–147.
9. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. : реком. МОН України для студентів магістратури вищих навчальних закладів непедагогічного профілю / Т. І. Туркот – Херсон, 2011. – 608 с.
10. Федичева К. В. Работа о себе : философский, онтологический и этический аспекты / К. В. Федичева. – [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/zabota-o-sebe-filosofskiy-ontologicheskii-i-eticheskii-aspekty>.
11. Флек Л. Возникновение и развитие научного факта : введение в теорию стиля мышления и мыслительного коллектива / Людвиг Флек ; составл., предисл., перевод с англ., нем., польского яз., общая ред. Поруса В. Н. – М. : Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. – 220 с.
12. Фуко М. Герменевтика субъекта / М. Фуко ; [пер. с фр. А. Г. Погоняева]. – СПб. : Наука, 2007. – 677 с.
13. Юдин Б. Г. О человеке, его природе и будущем / Б. Г. Юдин // Вопросы философии. – 2004. – № 2. – С. 16–28.
14. 43% абітурієнтів не впоралися з тестами з математики на ЗНО: «Час кричати SOS» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/society/936062-43-abiturientiv-ne-vporalisya-z-testami-z-matematiki-na-zno-chas-krichati-sos.html>.
15. Kurzweil R. The Age of Spiritual Machines / R. Kurzweil. – [Electronic resource]. – Access mode : <http://en.academic.ru/dic.nsf/enwiki/52802>.

3.4. Образование и человеческий капитал, их взаимосвязь

19. Гомілко О. Суспільство знань як виклик раціональності / О. Гомілко // Філософія освіти. – 2015. – № 1 (16). – С. 26–38.
20. Имакаев В. Р. Образовательная реальность : опыт социокультурного проектирования : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора философ. наук : специальность 09.00.11 «Социальная философия» / В. Р. Имакаев. – Казань, 2013.
21. Информационная эпоха : вызовы человек / [под ред. И. Ю. Алексеевой, А. Ю. Сидорова]. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 335 с.

22. Иванченко А. А. Креативность и экзистенция / А. А. Иванченко. – Харьков : Издательство «Форш», 2013. – 422 с.
23. Карпець Л. А. Освітня реальність інформаційного суспільства : соціокультурні репрезентації : автореф. дис. на здобуття науков. ступеня доктора філософ. наук : спеціальність 09.00.10 «Філософія освіти» / Л. А. Карпець. – Харків, 2016. – 32 с.
24. Ортега-и-Гассет Х. Вокруг Галилея (схема кризисов) / Х. Ортега-и-Гассет // Человек. – 1992. – № 2.
25. Тарапов И. Е. Интеллектуальный труд, наука и образование. Кризис в Украине / И. Е. Тарапов. – Харьков, 2008. – 512 с.
26. Эксперт [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://expert.ru/expert/2004/2/№24>.
27. Эдвинсон Л. Интеллектуальный капитал. Определение истинной стоимости компании / Л. Эдвинсон, М. Мэлоун // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – [Электронный ресурс]. – М. : Изд-во «Академия», 1999. – Режим доступа : <http://www.iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/index.html>.
28. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Фрэнсис Фукуяма ; [пер. с англ. под общ. ред. А. В. Александровой]. – М. : Изд-во АСТ , 2003. – 476 с. : диагр. – (Philosophy).
29. Форбс Україна [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://forbes.net.ua/ua>.

3.5. Історичні перипетії філософської освіти на Слобожанщині

1. Багалий Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования. В двух томах / Д. И. Багалий, Д. П. Миллер. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.trackerok.com/books/493611-bagal1123y_di_miller_dp_istoriya_goroda_harkova_za_250_11123t_ego_suschestvovanya_v_dvuhy_tomahy_bagaley_di_miller_dp_istoriya_goroda_harkova_za_250_let_ego_suschestvovaniya_v_dvuh_tomah_1905_1912_Dj.html.
2. Гоголь Н. В. Вий / Н. В. Гоголь – М., 1984. – . – (Сочинения в 8 томах / Н. В. Гоголь ; т. 2).
3. Дениско Л. Н. Кафедра философии Харьковского университета в период 1933–1941 годов / Л. Н. Дениско // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філософія. Філософські перипетії. – Х., 2006. – № 734. – С. 7–11.
4. Зеньковский В. История русской философии / В. Зеньковский. – М. : Академический Проект, Раритет, 2001. – 880 с. – (Summa)

5. Мамалуй О. О. З п'ятої спроби. (Кафедра теоретичної і практичної філософії та створення філософського факультету у Харківському університеті / О. О. Мамалуй // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філософія. Філософські перипетії. – Х., 2009. – № 877.
6. Михайлин І. Л. Нарис історії журналістики Харківської губернії. 1812–1917 / І. Л. Михайлін. – Х. : Колорит, 2007. – 336 с.
7. Посохова Л. Ю. Харківський колегіум (XVII – перша половина XIX ст.) / Л. Ю. Посохова. – Х., 1999. – 168 с.

Оглавление

Предисловие (Л. Н. Дениско).....	5
NOTA BENE. МЕДИА: ПОЛИФОНΙΑ СМЫСЛОВ	8

Глава 1

МЕДИА: ФИЛОСОФСКАЯ ОПТИКА

1.1. Сучасна культура в медійному просторі (Л. Н. Дениско, С. Г. Пилипенко)	10
1.2. Медиаповорот: философское многоголосье (Л. Н. Дениско, Е. Ю. Мошинская)	24
1.3. Медиаконфигурация философии (Л. Н. Дениско, Е. Ю. Мошинская, С. Г. Пилипенко).....	32
1.4. Філософська журналістика як різновид медійного спілкування (Л. Н. Дениско, Е. Ю. Мошинская)	42

Глава 2.

ФИЛОСОФИЯ В МЕДИЙНОМ ЛАНДШАФТЕ

2.1. Творчество как матрица взаимодействия философии и медиа (С. А. Заветный)	49
2.2. Інформаційна культура як відкрита динамічна нелінійна система (Е. В. Прудникова)	59
2.3. Комунікація в інформаційному континуумі (О. Г. Данильян, А. П. Дзєбань)	70
2.4. Людина у просторі сучасних комунікацій (Н. И. Моисеева)	79
2.5. Диспозитивы медиа: философско-антропологическое исследование (Д. В. Петренко)	94
2.6. Медийность телесности: человек в мире реальном и мире виртуальном (Л. М. Газнюк, Ю. А. Семенова)	101
2.7. Інтерпретація землі в умовах медійної сучасності (С. Г. Пилипенко)	114
2.8. Гіпертекст у просторі культури (Л. Н. Дениско, Е. Ю. Мошинская, С. Г. Пилипенко).....	121
2.9. Поэзия как философия (А. П. Алексеенко).....	135
2.10. Поліпарадигмальний дискурс гендерної проблематики антиутопій Р. Бредбері, Дж. Барнса, М. Етвуд (И. И. Куликова)	143

Глава 3

МЕДИАОБРАЗОВАНИЕ: ЗА И ПРОТИВ

3.1. Медіа як чинник трансформації освітньої реальності (Л. А. Карпец)	158
3.2. Медиаобразование и национальная безопасность (М. В. Бейлин)	178
3.3. Освіта як турбота людини про себе (Е. Ю. Мошинская, С. Г. Пилипенко, К. П. Яковенко)	194
3.4. Образование и человеческий капитал, их взаимосвязь (Л. Н. Дениско, Е. Ю. Мошинская)	204
3.5. Історичні перипетії філософської освіти на Слобожанщині (Л. Н. Дениско, Е. Ю. Мошинская)	214
МИР ГЛАЗАМИ МЕДИА (А. А. Маляренко).....	221
Использованная литература	227

CONTENTS

Foreword (<i>L. N. Denisko</i>)	5
--	---

NOTA BENE. MEDIA POLYPHONIC MEANINGS	8
---	---

Chapter 1

MEDIA: PHILOSOPHIC OPTICS

1.1. Modern culture in media space (<i>L. N. Denisko, S. G. Pilipenko</i>)	10
1.2. Mediaturm: philosophic polyphony (<i>L. N. Denisko, E. Y. Moshynskaya</i>)	24
1.3. Mediaconfiguration of philosophy (<i>L. N. Denisko, E. Y. Moshynskaya, S. G. Pilipenko</i>)	32
1.4. Philosophic journalism as a variety of media communication (<i>L. N. Denisko, E. Y. Moshynskaya</i>)	42

Chapter 2

PHILOSOPHY IN MEDIA SPACE

2.1. Creation as a matrix interaction between philosophy and media (<i>S. A. Zavetnyi</i>)	49
2.2. Informative culture as an open dynamic nonlinear system (<i>E. V. Prudnikova</i>)	59
2.3. Communication in the information-cultural continuum (<i>O. G. Danilyan, A. P. Dzeban</i>)	70
2.4. The man in the field of modern communications (<i>N. I. Moiseeva</i>)	79
2.5. Media dispositifs: philosophical and anthropological research (<i>D. V. Petrenko</i>)	94
2.6. Media of embodiment: the man in real world and virtual world (<i>L. M. Gaznuk, Y. A. Semenova</i>)	101
2.7. Interpretation of land in the context of media modernity (<i>S. G. Pilipenko</i>)	114
2.8. Hypertext in the cultural space (<i>L. N. Denisko, E. Y. Moshynskaya, S. G. Pilipenko</i>)	121
2.9. Poetry as philosophy (<i>A. P. Alekseenko</i>)	135
2.10. Polyparadigmatic discourse of gendered problematic of anti utopians of R. Bradbury, J. Barnes, M. Atwood (<i>I. I. Kulikova</i>)	143

Chapter 3

MEDIAEDUCATION: FOR AND AGAINST

3.1. Media as a factor of transformation of educational reality (<i>L. A. Karpez</i>).....	158
3.2. Mediaeducation and national security (<i>M. V. Beilin</i>)	178
3.3. Education as self-concern of human being (<i>E. Y. Moshynskaya, S. G. Pilipenko, K. P. Yakovenko</i>)	194
3.4. Education and human capital, their interaction (<i>L. N. Denisko, E. Y. Moshynskaya</i>).....	204
3.5. Historical twists and turns of philosophical education in Slobozhanshchina (<i>L. N. Denisko, E. Y. Moshynskaya</i>).....	214
WORLD BY MEDIA EYES (<i>A. A. Malyarenko</i>).....	221
References	227

МЕДИААВТОРЫ

Алексеенко Алла Петровна – академик Академии наук высшего образования Украины, доктор философских наук, профессор, заведующая кафедрой философии Харьковского национального медицинского университета;

Бейлин Михаил Валерьевич – доктор философских наук, профессор кафедры гуманитарных наук Харьковской государственной академии физической культуры;

Газнюк Лидия Михайловна – доктор философских наук, профессор, заведующая кафедрой гуманитарных наук Харьковской государственной академии физической культуры;

Данильян Олег Геннадьевич – доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого;

Дениско Людмила Николаевна – кандидат философских наук, профессор, консультант кафедры ЮНЕСКО «Философия человеческого общения» и социально-гуманитарных дисциплин Харьковского национального технического университета сельского хозяйства имени Петра Василенка;

Дзедзбань Александр Петрович – доктор философских наук, профессор кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого;

Заветный Сергей Александрович – доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой ЮНЕСКО «Философия человеческого общения» и социально-гуманитарных дисциплин Харьковского национального технического университета сельского хозяйства имени Петра Василенка;

Карпец Любовь Анатольевна – доктор философских наук, профессор, заведующая кафедрой украинского и иностранного языков Харьковской государственной академии физической культуры;

Куликова Инна Ивановна – кандидат филологических наук, доктор философии, Харьковский национальный медицинский университет;
Маляренко Александр Александрович – журналист, фотокорреспондент, г. Светловодск;

Моисеева Наталья Ивановна – кандидат философских наук, доцент кафедры ЮНЕСКО «Философия человеческого общения» и социально-гуманитарных дисциплин Харьковского национального технического университета сельского хозяйства имени Петра Василенка;

Мошинская Елена Юльевна – кандидат философских наук, доцент кафедры иностранных языков № 1 Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого;

Петренко Дмитрий Владимирович – кандидат философских наук, доцент, заведующий кафедрой теории культуры и философии науки Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина;

Пилипенко Светлана Григорьевна – кандидат философских наук, доцент кафедры ЮНЕСКО «Философия человеческого общения» и социально-гуманитарных дисциплин;

Прудникова Елена Викторовна – доктор философских наук, доцент кафедры культурологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого;

Семенова Юлия Анатольевна – кандидат философских наук, доцент, декан факультета физического воспитания и здоровья человека Харьковской государственной академии физической культуры;

Яковенко Клавдия Петровна – методист высшей квалификации Харьковского медицинского колледжа № 1.

МЕДЦААВТОРИ

Алексееенко Алла Петрівна – академік Академії наук вищої освіти України, доктор філософських наук, професор, завідувачка кафедри філософії Харківського національного медичного університету;

Бейлін Михайло Валерійович – доктор філософських наук, професор кафедри гуманітарних наук Харківської державної академії фізичної культури;

Газнюк Лідія Михайлівна – доктор філософських наук, професор, завідувачка кафедри гуманітарних наук Харківської державної академії фізичної культури;

Данильян Олег Геннадійович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого;

Деніско Людмила Миколаївна – кандидат філософських наук, професор, консультант кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка;

Дзьобань Олександр Петрович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Заветний Сергій Олександрович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка;

Карпець Любов Анатоліївна – доктор філософських наук, професор, завідувачка кафедри української та іноземної мов Харківської державної академії фізичної культури;

Куликова Інна Іванівна – кандидат філологічних наук, доктор філософії, Харківський національний медичний університет;

Маляренко Олександр Олександрович – журналіст, фотокореспондент, м. Світловодськ;

Моїсєєва Наталія Іванівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка;

Мошинська Олена Юліївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри іноземних мов № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Петренко Дмитро Володимирович – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри теорії культури та філософії науки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Пилипенко Світлана Григорівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка;

Прудникова Олена Вікторівна – доктор філософських наук, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Семенова Юлія Анатоліївна – кандидат філософських наук, доцент, декан факультету фізичного виховання та здоров'я людини Харківської державної академії фізичної культури;

Яковенко Клавдія Петрівна – методист вищої кваліфікації Харківського медичного коледжу № 1.

MEDIAAUTHORS

Alekseenko Alla Petrovna – Member of the Academy of Science of Higher Education of Ukraine, Doctor of Philosophy, professor, the head of the philosophy department of Kharkiv National Medical University;

Beilin Michail Valerjevich – Doctor of Philosophy, professor of the humanitarian department of Kharkiv National Academy of Physical Culture;

Gaznuk Lidija Michailovna – Doctor of Philosophy, professor, the head of the humanitarian department of Kharkiv National Academy of Physical Culture;

Danilyan Oleg – Doctor of Philosophy, professor, the head of the philosophy department of Yaroslav Mugry National Law University;

Denisko Ludmila Nikolaevna – Candidate of Philosophy, professor, guidance counselor of UNESCO department «Philosophy of Human Communication» and social-humanitarian subjects of Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture;

Dzeban Aleksandr Petrovich – Doctor of Philosophy, professor of the philosophy department of Yaroslav Mudry National Law University;

Zavetnyi Sergei Aleksandrovich – Doctor of Philosophy, the head of UNESCO department «Philosophy of Human Communication» and social-humanitarian subjects of Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture;

Karpez Lyubov Anatolievna – Doctor of Philosophy, professor, the head of ukrainian and foreign languages department of Kharkiv National Academy of Physical Culture;

Kulikova Inna Ivanovna – Candidate of Philology, Doctor of Philosophy, Kharkiv National Medical University;

Maljarenko Aleksandr Vladimirovich – journalist, press photographer, Svetlovodsk

Moiseeva Natalia Ivanovna – Candidate of Philosophy, associate professor of UNESCO department «Philosophy of Human Communication» and social-humanitarian subjects of Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture;

Moshynskaya Elena Yuliiivna – Candidate of Philosophy, associate professor of the foreign languages department № 1 of Yaroslav Mudry National Law University;

Petrenko Dmitryi Vladimirovich – Candidate of Philosophy, associate professor, the head of theory of culture and philosophy of science department V. N. Karazin Kharkiv National University;

Pilipenko Svetlana Grigorjevna – Candidate of Philosophy, associate professor of UNESCO department «Philosophy of Human Communication» and social-humanitarian subjects of Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture;

Prudnikova Elena Viktorovna – Doctor of Philosophy, assistant professor of the culturological department of Yaroslav Mudry National Law University;

Semenova Yulija Anatolievna – Candidate of Philosophy, associate professor, the dean of physical education and man health of Kharkiv National Academy of Physical Culture;

Yakovenko Klavdiya Petrovna – Methodologist of Highest Quality of Kharkiv Medical College № 1.

Наукове видання

**МЕДІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ:
ГРАНІ ВЗАЄМОДІЇ**

Монографія

За редакцією Л. Н. Деніско, С. О. Заветного

Російською та українською мовами

Видається в авторській редакції

Комп'ютерна верстка *А. Т. Гринченка*

Підписано до друку 03.02.2017.

Формат 60×84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 15,11. Обл.-вид. арк. 13,52. Вид. № 1597.
Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а

Тел./факс (057) 716-45-53

Сайт: www.pravo-izdat.com.ua

E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Леонов
Тел. (057) 717-28-80